

Katynin joukkomurha
jatkosodan maanpuolustuslehdistössä vuosina 1943–1944

Milla Virtanen
Pro gradu – tutkielma
Poliittinen historia
Turun yliopisto, kevät 2021

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos/

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

VIRTANEN, MILLA: Katynin joukkomurha jatkosodan maanpuolustuslehdissä vuosina 1943–1944

Pro gradu -tutkielma, 85 s., 1 liites.
Poliittinen historia
Kevät 2021

Tässä pro gradu- tutkielmassa tarkastelen Katynin joukkomurhasta kirjoittamista jatkosodan maanpuolustuslehdissä vuosina 1943–1944. Katyn on Neuvostoliiton salaisen poliisin keväällä 1940 toteuttama, sotavankeina olleiden yli 20 000 puolalaisupseerin joukkomurha, jonka uhreista osa haudattiin Katynin metsään lähelle Smolenskia. Saksa löysi nämä uhrin operaatio Barbarossan aikana ja paljasti joukkohautalöytönsä maailmalle keväällä 1943, käyttäen sitä voimistuvassa Neuvostoliiton vastaisessa propagandassaan itärintaman sotatilanteensa heikentyessä.

Tutkielmassa selvitan, miten jatkosodan maanpuolustuslehdistö uutisoi Katynin joukkohaudasta sen paljastuttua, joukkohaudan paljastumista seuranneista kansainvälispoliittisista tapahtumista sekä miten aihetta kommentoitiin myöhemmin tutkimusajanjaksolla. Selvitan myös, millä tavoin kirjoitukset Katynista suhteutuivat suomalaiseen jatkosodan aikaiseen propagandaan laajemmin. Lisäksi pohdin, näkyikö suomalaisen maanpuolustuslehdistön tavassa kirjoittaa joukkomurhasta jälkiä Saksan Katyn-propagandakampanjasta.

Tutkimuksen metodina on laadullinen lehdistöperusteinen sisällönanalyysi. Pääasiallisen primääriaineiston muodostavat kolme rintamalehteä, Tappara, Karjalan Viesti ja Korven Kaiku, sekä kolme muuta maanpuolustusaiheista julkaisua, Aseveli, Hakkapeliitta ja Rintamamies. Vertailuaineistona käytän Saksan armeijan Pohjois-Suomessa sotilaille julkaisemaa rintamalehteä Lappland-Kurieria. Lehdistä olen tarkastellut kaikkia Katynia käsitelleitä tai sen ainakin maininneita artikkeleita alkaen 13.4.1943, jolloin Saksa ilmoitti maailmalle joukkohautalöydöstään, aina Moskovan välirauhan solmimiseen 19.9.1944.

Suomalaisten maanpuolustuslehtien kirjoituksissa Katynia kuvattiin esimerkkinä bolshevismien Suomellekin luomasta uhasta, osana lehtien taistelun jatkamiseen kannustanutta kirjoittelua. Katynia hyödynnettiin myös ylläpidettäessä viholliskuvaa Neuvostoliitosta. Monin paikoin Katyn-uutisoinnissa viitattiin Puolan kohtaloon vertailupintana Suomen tilanteelle. Hautalöytöön liittynyt uutisointi keväällä 1943 kuitenkin noudatteli pitkälti Saksan propagandan aiheesta korostamia teemoja. Perimmäisenä syynä näiden teemojen esiintuomiselle suomalaisessakin aineistossa vaikuttaa kuitenkin olleen niiden soveltuvuus osaksi myös Suomen ajanjaksolla harjoittamaa propaganda ja maanpuolustuslehtien silloisia yleislinjoja.

Asiasanat: Katynin joukkomurha, propaganda, jatkosota, sensuuri, toinen maailmansota, rintamalehti, maanpuolustuslehdistö, viholliskuva, uutisointi.

Sisällys

1 Johdanto	1
1.1 Tutkimusaihe ja tutkimuskysymykset.....	1
1.1.1 Katynin joukkomurha osana toisen maailmansodan historiaa.....	3
1.2 Aikaisempi tutkimus	6
1.3 Metodi ja tutkimuksellinen konteksti.....	8
1.4 Maanpuolustuslehdet tutkimusaineistona	11
1.4.1 Maanpuolustuslehtien tiedotusympäristö	16
2 Katynin metsän hautalöytö ja tutkimukset haudoilla	19
2.1 Hautalöydön julkistaminen maanpuolustuslehdistössä.....	19
2.2 Kansainvälisen tutkimuskomission kuolinsyytutkimukset joukkohaudalla.....	25
2.3 Vierailijoita haudalle laajemman kansainvälisen huomion herättämiseksi	29
2.4 Burdenko-komission tutkimukset	32
3 Uutisointi Katynin vaikutuksesta Puolan ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin ...	37
3.1 Neuvostoliitto kieltää syytökset Katynin joukkomurhasta	38
3.2 Tutkintapyyntö Punaisen Ristin kansainväliselle komitealle.....	39
3.3 Neuvostoliiton ja Puolan pakolaishallituksen diplomaattisuhteiden katkaisu	42
3.4 Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen toimimattomuus Katyn-kiistassa.....	47
4 Katyn osana Neuvostoliitosta esitettyä viholliskuvaa	55
4.1 Katyn esimerkkinä Neuvostoliiton poliittisen järjestelmän vaarallisuudesta	55
4.2 Katyn esimerkkinä vihollisen julmuudesta ja barbaarisuudesta	61
5 Katyniin viittaaminen osana rauhankeskustelua	65
6 Johtopäätökset	74
Lähdeluettelo	81
Liitteet	86

1 Johdanto

1.1 Tutkimusaihe ja tutkimuskysymykset

Keväällä 1940 Neuvostoliiton salainen poliisi teloitti Stalinin määräyksestä 21 857 puolalaista. Uhrit olivat Puolan valtauksen yhteydessä syksyllä 1939 otettuja sotavankeja, pääasiassa upseereita. Suuri osa uhreista haudattiin Katynin metsään lähelle Smolenskia, josta saksalaiset sotilaat löysivät joukkohaudan operaatio Barbarossan aikana. Saksa julkisti joukkohautalöydön maailmalle huhtikuussa 1943, jolloin puolalaisten sotavankien teloitukset tulivat tunnetuksi Katynin joukkomurhana. Saksa syytti joukkomurhasta Neuvostoliittoa, hyödyntäen uhrien karua kohtaloa osana samana keväänä kiihtynyttä neuvostovastaista propagandakampanjaansa. Neuvostoliitto kiisti syytökset, yrittäen puolestaan sysätä joukkomurhan osaksi kansallissosialistisen Saksan rikoksia. Sanaa Katyn käytetään nykypäivänä paitsi kuvaamaan kyseistä joukkomurhaa, myös sen asemaa kansainvälisenä kiistakapulana, tähän sotarikokseen toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeisinä vuosikymmeninä liittyntä totuuden peittelyä ja syyllisten etsintää, käyttöä historiapoliittisena aseena sekä tapahtumien vaikutusta puolalaisten kansalliseen muistiin.

Tässä pro gradussa tutkin suomalaisen maanpuolustuslehdistön uutisointia ja suhtautumista Katynin joukkomurhaan jatkosodan viimeisinä vuosina, joukkohautauutisen julkistamisesta jatkosodan päättymiseen. Suomalaisen lehdistön uutisointia ja suhtautumista Katynin joukkomurhaan ja joukkomurhan syyllisyydestä käytyyn kiistaan ei ole sellaisenaan tutkittu aikaisemmin, vaikkakin lehdistön kirjoittelu Katynista mainitaan muutamassa laajemmin jatkosodan propagandaa ja lehdistöä käsitelleissä tutkimuksissa. Kimmo Rentolan kirjoittama, vuonna 2003 julkaistu kompakti artikkeli *Katyn -pieni suomalainen jälkikirjoitus* on ainut Katynin joukkomurhaa ja sen historiapoliittista jälkipeliä Suomen näkökulmasta tarkasteleva tutkimus. Rentolan mukaan Suomen voidaan sanoa olleen ”pienellä sivunäyttämöllä” suhteessa Katynin tragediaan, millä hän viittaa talvisodan mahdolliseen vaikutukseen NKVD:n¹ sotavankihallinnon suunnitelmissa sekä suomalaisten osallisuuteen Saksan joukkohautoilla 1943 järjestämiin tutkimuksiin.² Hänen artikkelinsa keskittyy erityisesti jatkosodan jälkeiseen aikaan, sillä Rentola käsittelee Neuvostoliiton valvontakomission vuonna 1945 tekemiä tiedusteluja suomalaisten osallisuudesta saksalaisten Katynin joukkohaudalla

¹ Neuvostoliiton sisäasiain kansankomissariaatti (*Narodnyi komissariat vnutrennih del*), organisaatiolle kuuluivat muun muassa salainen poliisi, tavallinen poliisi, sotavangit ja vankileirit.

² Rentola 2003, 1.

järjestämiin tutkimuksiin. Lisäksi Rentola kuvaa artikkelissaan sitä, miten joukkomurhan syyllisyyskiista Neuvostoliiton ja Saksan välillä oli poliittisesti kiusallinen aihe kylmän sodan aikaisessa Suomessa.

Tutkielmani tarkoitus on ensinnäkin kuvata, miten maanpuolustuslehtien teksteissä kuvataan joukkomurhan paljastumista ja tapauksen kansainvälistä käsittelyä jatkosodan viimeisien vuosien aikana. Lisäksi tutkielman tarkoituksena on selvittää, missä määrin maanpuolustuslehdistön kirjoituksissa näkyi jälkiä Saksan Katyn-aiheisesta propagandasta. Tämän selvittämiseksi tutkin myös sitä, miten maanpuolustuslehdistön Katyn-kirjoitukset vertautuivat suomalaisen jatkosodan aikaiseen lehdistöstä levitettyyn propagandaan yleisesti. Vertailu saksalaiseen Katyn-propagandaan tapahtuu pääasiassa tutkimuskirjallisuuden kautta, mutta vertailuaineistona käytetään myös saksalaisen Suomessa julkaistun rintamalehden Lapland-Kurierin Katyn-aiheisia kirjoituksia.

Tutkielmassa tarkasteltava ajanjakso alkaa 13.4.1943, sillä silloin Saksa julkisti joukkohautalöytönsä Katynin metsästä ja uutinen lähti leviämään kansainväliseen lehdistöön. Tutkittava ajanjakso katkeaa jatkosodan päättymiseen Moskovan välirauhaan 19.9.1944. Aseleposopimus Suomen, Neuvostoliiton ja Iso-Britannian välillä luo luonnollisen päätepisteen tutkimukselle, jonka pääpaino on Katynin esiintymisessä osana sodanaikaista propagandaa. Lisäksi suuri osa primääriaineistostani koostuu rintamalehdistä, joiden julkaiseminen luonnollisesti loppui sodan päättyessä. Tämän lisäksi rintamalehtien ohella aineistoon kuuluvat kolme maanpuolustusjärjestöjen äänenkannattajaa lakkautettiin välirauhan seurauksena. Välirauhansopimuksen 21. artiklan mukaan Suomen tuli sitoutua ”heti hajottamaan kaikki sen alueella toimivat hitleriläismieliset (fascisminluontoiset) poliittiset, sotilaalliset ja sotilaallisuusluontoiset samoin kuin muutkin järjestöt, jotka harjoittavat Yhdistyneille Kansakunnille ja erityisesti Neuvostoliitolle vihamielistä propagandaa”, joihin määriteltiin kuuluvaksi myös lähdelehtiäni julkaisseet kolme maanpuolustusjärjestöä³.

On oleellista tutkia jatkosodan aikaista uutisointia Katynista, sillä Suomen kansainvälinen asema Saksan aseveljenä sodassa Neuvostoliittoa vastaan luo mielenkiintoisen kontekstin kahden suurvallan aiheesta käymälle propagandasodalle. Vaikkei Suomen ja Saksan välillä ollut virallista liittosopimusta, oli sotaan käytännön tasolla lähdetty liitossa saksalaisten sotilaiden hyökätessä Suomen alueelta Neuvostoliittoon, osana 22.6.1941 alkanutta operaatio Barbarossaa. Suomi oli jatkosodan alkaessa Saksan vaikutuspiirissä niin kauttakulkuliikenteen, asehankintojen, muun kaupan kuin salaisten sotilaskontaktienkin myötä. Neuvostoliiton ryhdyttyä sotatoimiin pommittamalla suomalaisia kaupunkeja 25. kesäkuuta päättyi Suomen hallituksen julistama taktinen puolueettomuus. Katynin hautojen paljastaminen ajoittui suursodan käännekohdan jälkimaininkeihin.

³ Vasara 2006, 1112; Uola 1988, 214.

Saksan kuudennen armeijan Stalingradin saarrosta jäljellä jääneet joukot olivat antautuneet vuoden 1943 alussa, mikä siirsi strategisen aloitteen itärintamalla puna-armeijalle. Jatkosodassa oli puolestaan meneillään joulukuussa 1941 alkanut asemasotavaihe, joka jatkui suurimman osan tutkimusajankohtaani, päättyen kesällä 1944 Neuvostoliiton suurhyökkäykseen Karjalan kannaksella. Suomen johto oli pitänyt pian Stalingradin jälkeen kriisikokouksen marsalkka Mannerheimin aloitteesta ja päättänyt ryhtyä ottamaan etäisyyttä Saksasta. Erillissotatesistä tuli tuolloin tärkeä osa ulkopoliittikkaa, kun etsittiin sellaista tietä ulos sodasta, joka säilyttäisi itsenäisyyden. Erillissotatesillä pyrittiin hakemaan tunnustusta länsivalloista, mutta toisaalta Suomen oli tasapainoiltava ja pyrittävä säilyttämään hyvät suhteet Saksaan, jonka materiaalitoimitukset olivat Suomelle elintärkeitä ja jonka sotilaat Suomen maaperällä muodostivat mahdollisen turvallisuusriskin.⁴

Nimenomaan suomalaisen maanpuolustuslehdistön näkökulma Katyniin on relevantti, sillä joukkomurhassa oli kyse sotarikoksesta, joka paljastui sodan ollessa yhä käynnissä. Näin ollen on mielenkiintoista tutkia, miten tapahtumat esitettiin sotilaille ja muille vapaaehtoisten maanpuolustusjärjestöjen jäsenille. Uhrit olivat olleet Neuvostoliiton sotavankeja, joten tilanteessa oli selkeä propagandamahdollisuus myös Suomen näkökulmasta. Toisaalta haudat paljastuivat vasta asemasotavaiheen loppupuolella, jolloin usko Saksan suursodan voittoon⁵ ja myös omiin mahdollisuuksiin sodassa Neuvostoliittoa vastaan olivat hiipumassa ja vihollispropagandaa oli Suomessa maltillistettu. Konteksti maanpuolustuslehtien uutisoinnille Katynin joukkomurhasta olisi siis näyttänyt hyvin erilaiselta, jos haudat olisivat paljastuneet esimerkiksi jatkosodan hyökkäysvaiheen aikana.

1.1.1 Katynin joukkomurha osana toisen maailmansodan historiaa

Toisen maailmansodan katsotaan alkaneen Saksan hyökättyä Puolaan 1.9.1939. Saksa ja Neuvostoliitto olivat sopineet Molotov-Ribbentrop sopimuksen salaisessa lisäpöytäkirjassa Itä-Euroopan jakamisesta etupiireihin. Tässä etupiirijaossa Puolan valtio jaettiin kahtia. Syyskuun 3. päivänä, jolloin Iso-Britannia ja Ranska julistivat sodan Saksalle, kehoitettiin Saksasta myös Neuvostoliittoa hyökkäämään Puolaan ja toteuttamaan oma osansa sopimuksesta. Stalin toimi

⁴ Jokisipilä 2010, 263–278.

⁵ Saksan voittoon uskoneiden suomalaisten määrä oli VTL:n mielialakatsausten perusteella laskenut jyrkästi syyskuun 1942 ja helmikuun 1943 välillä ja oli edelleen laskusuunnassa syksyllä 1943 kaikkien puolueiden kannattajien piirissä. IKL:n kannattajista ei ollut katsauksissa tietoa, Kokoomuksen kannattajien usko Saksan voittoon heikkeni hitaimmin. Kts. esim. Jutikkala 1997, 239–240.

kuitenkin vasta 17. syyskuuta, jolloin puna-armeija ylitti Puolan rajan julistaen, että oli saapunut auttamaan puolalaisia talonpoikia ja työväestöä kamppailussa Saksan armeijaa vastaan, jonka hallitseva kapitalistiluokka oli kutsunut maahan.

Puolan armeijan yksiköt joutuivat antautumaan ja suuri joukko Neuvostoliiton puolella olleesta Puolan armeijasta vangittiin (nykyään arviot 138 000–181 000 sotilaan ja upseerin välillä). Peter Johnsson huomauttaa vankien olleen erityisen vaarallisessa asemassa, koska Neuvostoliiton hyökkäystä Puolaan ei koskaan virallisesti julistettu sodaksi, joten Neuvostoliiton oli mahdollista kohdella heitä neuvostojärjestelmän ulkomaisina vihollisina sotavankien sijaan. Vangit eroteltiin pian niin, että upseerit, aliupseerit ja ylemmät valtiolliset virkamiehet siirrettiin omille erityisleireilleen Kozelskiin, Ostaškoviin ja Starobilskiin.⁶

Maaliskuun 5. päivänä 1940 Neuvostoliiton salaisen poliisin NKVD:n johtaja Lavrenti Berija esitti kommunistisen puolueen politbyroolle ja Stalinille ehdotuksen puolalaisten vankien teloittamisesta ja suunnitelma allekirjoitettiin samana päivänä. Taustalla oli mahdollisuus hankkiutua eroon joukosta henkilöitä, jotka olisivat saattaneet myöhemmin muodostua uhkaksi Puolan pitämiselle Neuvostoliiton hallinnassa. Vangit olivat taustaltaan paitsi ammattiupseereja, myös lääkäreitä, opettajia, tutkijoita, kirjailijoita ja liikemiehiä, siis ylempi- ja keskiluokkaisista taustoista tulleita henkilöitä, joilla oli mahdollisuudet uudelleenrakentaa puolalaista yhteiskuntaa sodan jälkeen.⁷

Kozelskin leiristä vangit kuljetettiin junalla ja busseilla Katynin metsän laidassa olleeseen rakennukseen, jossa heidät johdatettiin yksittäin kuulusteluhuoneeseen ammuttavaksi. Nämä 4 421 uhria saksalaiset tulisivat löytämään joukkohaudasta vuonna 1943. Saman operaation osana teloitettiin kuitenkin muitakin vankeja. Ostaškovin leirillä olleet vangit kuljetettiin junalla Kalinissa sijaitsevaan NKVD:n vankilaan, joissa vangit myös rekisteröitiin järjestelmällisesti yksittäin ja johdatettiin ammuttaviksi äänieristettyyn selliin. Ruumiit kuljetettiin Mednoessa sijaitsevaan hautamonttuun. Starobilskin leirin vangit puolestaan vietiin Harkovaan vankilaan ja murhattiin samalla menetelmällä. Näiden uhrien lisäksi myös 7 300 vangin murhat Valko-Venäjällä ja Ukrainassa kuuluivat samaan operaatioon.⁸

Rikoksen laajuutta ja vaikutusta puolalaisiin kuvaa hyvin se, että sotavankien tuhoamisoperaatioon liittyi myös NKVD:n organisoimia omaisten pakkosiirtoja Kazakstaniin. Vankien kirjeenvaihdon avulla selvitettiin omaisia ja näiden osoitteita ja laadittiin nimiluettelot yli 60 000 ihmisestä. Pääasiassa karkotetut olivat vankien vaimoja ja lapsia, mutta myös näiden vanhempia. Neuvostoliitto hyödynsi myös kirjeitä, joita uhrien omaiset lähettivät näille myöhemmin, toivoessaan vastausta

⁶ Johnsson 2014, 47–51.

⁷ Komaniecka, Samsonowska, Szpytma ja Zechenter 2013, 73, 76.

⁸ Komaniecka et al. 2013, 74–76.

näiden kohtalosta. Näiden avulla saatiin selville sellaisten omaisten olemassaolo, joita ei ollut vielä siirretty. On huomattava, että Katynin uhrien omaisten pakkosiirrot olivat kuitenkin vain pieni osa NKVD:n toteuttamista ”kommunismiin vihollisiksi” määriteltyjen puolalaisten pakkosiirroista eri puolille Neuvostoliittoa vuosien 1940–1941 aikana.⁹

Saksan armeijan sotilaat löysivät Katynin metsän joukkohaudan operaatio Barbarossan aikana alkuvuodesta 1943. Saksan johto ymmärsi hyödyntää tilanteen suurta propaganda-arvoa keväällä 1943, jolloin Saksan itärintaman tilanne oli heikoilla sen koettua tappion Stalingradin taistelussa helmikuussa. Saksa lähetti kansainvälisen asiantuntijaryhmän tutkimaan ruumiit toukokuussa 1943, jolloin nämä määrittivät uhrien kuolinajan kevääseen 1940. Hautalöydöstä ja tutkimuksen tuloksista julkaistiin runsaasti propagandamateriaalia, jota kohdistettiin erityisesti länsiliittoutuneisiin, mutta myös sisäiseen propagandaan ja Saksan miehittämään Puolaan.¹⁰ Neuvostoliitto puolestaan väitti Saksan armeijan itse murhanneen haudoista löytyneet joukot ja yrittävän vierittää syyn puna-armeijalle. Vuotta myöhemmin saatuaan Smolenskin alueen haltuunsa Neuvostoliitto lähetti oman tutkimusryhmänsä toteamaan murhien tapahtuneen syksyllä 1941, jolloin Saksa hyökkäsi Neuvostoliiton alueelle.¹¹

Saksan Katyn-propagandan päätavoite länsiliittoutuneiden vieraannuttamiseksi Neuvostoliitosta ei onnistunut. Myöhempi tutkimus on todennut Churchillin ja Rooseveltin olleen tietoisia Neuvostoliiton syyllisyydestä joukkomurhaan, mutta nämä eivät voineet riskeerata sotatilanteessa liittolaissuhteita Neuvostoliittoon. Puolan Lontoossa oleskellut pakolaishallitus ei saanut vastakaikua vetoomuksilleen asian tutkimiseksi. Sodan päätyttyä käsiteltäessä Saksan sotarikoksia Nürnbergin oikeudenkäynneissä Neuvostoliiton oli lisättävä Katynin joukkomurha esitettyjen syytösten listaan, jottei se olisi epäsuorasti myöntänyt valehdelleensa syytöksissään vuonna 1944.¹²

Katynin joukkomurha on hyvin tunnettu osa toisen maailmansodan historiaa paitsi Puolassa, myös Venäjällä. Tutkimusten lisäksi siitä on julkaistu lukuisia näyttelyitä, dokumentteja ja vuonna 2007 Andrzej Wajdan ohjaama elokuva. Katyn historiapoliittisena kiistana on puhututtanut vielä 2000-luvulla, erityisesti Venäjän toiminnan näkökulmasta, sillä sen armeijan pääsyyttäjä julisti tapahtumien puolalaisvenäläisen tutkinnan keskeytetyksi vuonna 2005 vedoten rikosten vanhentumiseen ja asetti merkittäviä tapausta koskevia asiakirjoja salaisiksi. Lisäksi Katynin tapahtumat nousivat uudelleen lehdistöjulkisuuteen vuonna 2010 toisen Smolenskissa sattuneen traagisen tapahtuman myötä. Tuolloin alueella sattuneessa lento-onnettomuudessa menehtyi 96

⁹ Lebedeva 2003, 3.

¹⁰ Fox 1982, 474–480.

¹¹ Werth 1966, 51.

¹² Johnsson 2014, 155–157, 172.

matkustajaa, mukaan lukien Puolan presidentti Lech Kaczyński ja muuta valtionjohtoa, jotka olivat matkalla Katynin 70-vuotismuistojuhlaan.

1.2 Aikaisempi tutkimus

Katynin joukkomurha on herättänyt kiinnostusta eri aikoina, paitsi yhtenä toisen maailmansodan aikaisista suurista inhimillisistä tragedioista, myös tapahtumien kulkuun ja syyllisyyteen liittyneen totuuden etsinnän kautta. Tutkimusta löytyy runsaasti Neuvostoliiton ja sittemmin Venäjän historiapolitiisessa suhtautumisessa Katynin joukkomurhaan sekä tapauksen merkityksestä Puolan ja Neuvostoliiton/Venäjän suhteisiin. Puolalais-venäläisenä yhteistyönä kirjoitettu Wojciech Materskin, Anna M. Ciencialan ja Natalia S. Lebedevan tutkimus *Katyn: A Crime Without Punishment* on kattava yleisteos teloitusoperaatiosta, syyllisyyden peittelystä Venäjällä ja kysymyksen vaikutuksesta Puolan ja Venäjän välisiin suhteisiin vuosikymmenten aikana, samoin kuin Peter Johnssonin *Stalinin murhat Katynissa – ja niiden historialliset jälkipelit 1940–2014*. David Satter käsitteli Katynia yhtenä esimerkkinä suhtautumisesta kommunistiseen historiaan Venäjällä teoksessaan *It was a long time ago, and it never happened anyway: Russia and the communist past*. Katynista on kirjoitettu myös mikrohistoriallisesta näkökulmasta Allen Paulin teoksessa *Katyn: Stalin's massacre and the triumph of truth*.

Katynin joukkomurhasta on kirjoitettu lukuisia tutkimusartikkeleita. Muun muassa P.M.H. Bellin *Censorship, Propaganda and Public Opinion: The Case of the Katyn Graves, 1943* ja Robert Szymczakin *The Vindication of Memory: The Katyn Case in the West, Poland, and Russia, 1952–2008* käsittelevät joukkomurhan kuvaamista kansainvälisesti medioissa ja suhtautumista syyllisten etsintään eri maissa. Englannissa ja Yhdysvalloissa lehdistön suhtautumista Katynin joukkomurhaan kuvataan puolestaan Timothy Roy Gleasonin artikkelissa *Decade of Deceit – English Language Press Coverage of the Katyn Massacre in the 1940's*.

John P. Fox on tutkinut aihetta Saksan propagandakampanjan näkökulmasta artikkelissa *Der Fall Katyn und die Propaganda des NS-Regimes*, joka on yksi tämän tutkielman tärkeimmistä lähteistä verrattaessa suomalaisen maanpuolustuslehdistön Katyn kirjoittelua saksalaiseen propagandaan. Kyseessä on tapaustutkimus, jossa Katynia tarkastellaan esimerkkitapauksena propagandan periaatteiden hyödyntämisestä toisessa maailmansodassa. Näitä Foxin käsittelemiä periaatteita olivat suunnitelmallinen propaganda kohti tarkkaan määriteltyä tavoitetta, propagandan viestin kohdentaminen sopivalla tavalla yleisöstä riippuen sekä itse viestin uskottavuuden lisääminen

perustamalla se totuuteen¹³. Kansallissosialistisen Saksan harjoittama propaganda laajemmin on varsin tutkittu aihepiiri, josta tässä tutkielmassa käytän lähteinä Jay W. Bairdin teosta *The Mythical World of Nazi War Propaganda, 1939–1945* ja Aristotle A. Kallisin kirjaa *Nazi Propaganda and the Second World War*.

Robert Szymczakin tutkimusartikkeli keskittyy Katynin joukkomurhan mediakäsittelyyn erityisesti länsivalloissa, mutta sivuaa tapahtumien uutisointia myös Puolan osalta. Samoin Foxin tutkimusartikkeli sivuaa myös sitä, miten Saksan Katyn-propagandaan reagoitiin sen miehityksen alaisessa Puolassa. Lisäksi Fox käsittelee Saksan länsivaltoihin kohdistaman Katyn- propagandan laimeaa vaikutusta sekä sitä, miten propagandaministeri Goebbels halusi aiheita käsiteltävän maan sisäisessä lehdistössä. Katynin joukkomurhasta tehtyjä tutkimuksia tarkastellessani en ole kuitenkaan löytänyt tutkimuksia siitä, miten Saksan Katyn – propaganda välittyi sen vaikutuspiirissä sodan aikana olleisiin valtioihin ja näiden sanomalehdistöön¹⁴. Toki propagandan kohteena olivat pääasiassa liittoutuneet, mutta mielenkiintoista olisi myös tietää, miten Katynista uutisoitiin akselivalloissa ja niiden hallinnassa olleissa valtioissa ja miten vahvasti Saksan propagandakoneiston rummutus näkyi näiden maiden lehdistöissä tämän aiheen tiimoilta. Tästä olisi myös mahdollista tehdä mielenkiintoista vertailua laajemmin suomalaisen lehdistön Katyn-kirjoitteluun.

Katynin joukkomurhaa käsittelevien tutkimusten lisäksi aikaisemmasta tutkimuksesta on huomautettava, miten jatkosodasta - ja tässä yhteydessä erityisesti sen viimeisistä vuosista, rauhanneuvotteluista sekä Suomen ja Saksan suhteiden kehityksestä tuona aikana on kirjoitettu runsaasti osana suomalaista historian tutkimusta. Kaikkiaan tutkimani ajanjakso ja konteksti johon Katynin joukkomurhasta kirjoittaminen maanpuolustuslehdistössä asettuu, on siis tarkkaan tutkittua aluetta. Tutkielmani kannalta oleellisia ovat erityisesti jatkosodan propagandatoiminnasta ja sodanaikaisesta lehdistöstä tehdyt tutkimukset. Näistä on mainittava ainakin Keijo K. Kulhan *Tarkoituksellista tiedostustoimintaa – Sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta vuosina 1943–1944*, Helena Pilkkeen *Korsu uutisia! – Rintamalehtien jatkosota*, Esko Salmisen *Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944*, Alpo Rusin *Lehdistösensuuri jatkosodassa – sananvalvonta sodankäynnin välineenä 1941–1944*, Heikki Luostarisen *Perivihollinen* ja Touko Perkon *Aseveljen kuva – suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*.

¹³ Fox 1982, 462.

¹⁴ Huomattava, että kielitaidon rajoitusten vuoksi olen tutustunut ainoastaan englanniksi, suomeksi ja saksaksi tehtyyn tai käännettyyn tutkimukseen. Suuri osa Katyn-tutkimuksesta kuitenkin on puolan- ja venäjänkielistä.

1.3 Metodi ja tutkimuksellinen konteksti

Pro gradu -tutkielmani metodina on laadullinen sisällönanalyysi. Oppaina sisällönanalyysiin metodina olen käyttänyt Jari Eskolan ja Juha Suorannan teosta *Johdatus laadulliseen tutkimukseen* sekä Jouni Tuomen ja Anneli Sarajärven kirjaa *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tuomen ja Sarajärven määrittelyn mukaan sisällönanalyysi on käytännössä tekstianalyysiä, jossa etsitään aineistosta merkityksiä systemaattisen analysoinnin avulla, tutkimuskysymyksiä silmällä pitäen¹⁵. Käsittelin primääriaineistoni käymällä ensin läpi kaikki lähdelehdet ja kokoamalla näistä artikkelit, jotka käsittelivät Katynin joukkomurhaa tai ainakin mainitsivat sen jossakin asiayhteydessä. Osa lähdeaineistostani oli saatavilla ainoastaan paperisina alkuperäisversioina, osa puolestaan digitoituna kansalliskirjastolla, joiden osalta pystyin tässä yhteydessä hyödyntämään myös sanahakuja. Luettuani kaikki Katynia sivunneet artikkelit luokittelin aineiston NVivo-sovelluksen avulla. Aineisto koostuu hajanaisesti sekä lyhyistä uutisartikkeleista että kommentoivasta aineistosta, kuten kolumneista ja pakinoista, määrällisesti painotus on kuitenkin uutisissa. Aineiston luonteen vuoksi lähestyn sitä tässä tutkielmassa sekä kronologisesti että temaattisesti.

Kronologisuus on luonnollinen lähestymistapa käsiteltäessä tapahtumia seurannutta uutisointia, toisaalta temaattisuus auttaa myös osaltaan vastaamaan tutkimuskysymyksiini. Suuri osa aineistosta koostui lyhyistä uutisartikkeleista koskien Katynin hautalöytöä ja haudoilla tehtyjä tutkimuksia, joita käsitellään luvussa kaksi. Lisäksi lähdelehdissä kirjoitettiin runsaasti Puolan ja Neuvostoliiton suhteiden katkeamisesta sekä laajemmin Puolan toisen maailmansodan aikaisesta tilanteesta. Osassa näitä artikkeleita tuotiin esiin Katynin joukkomurha ja erityisesti liittoutuneiden suhtautuminen tilanteeseen, mitä käsittelen luvussa kolme. Muussa kuin uutisaineistossa Katyn mainittiin yleensä kommentoitaessa negatiiviseen sävyyn Neuvostoliiton tai länsiliittoutuneiden toimintaa tai kommentoitaessa rauhankeskustelua Suomessa. Luvussa neljä käsitellenkin siis Katyn-aiheisten aineistojen esittämää viholliskuvaa Neuvostoliitosta, ja luvussa viisi kuvaan sitä tapaa, jolla Katyn liitettiin erillisrauhasta lehtien sivuilla käytyyn keskusteluun. Muu kuin uutisaineisto oli pääasiassa pakinoita ja kolumneja, mutta Katyn mainittiin myös muutamissa pääkirjoituksissa. Katyn esiintyi muutamaan kertaan myös rintamalehdille tyypillisessä viihteellisessä aineistossa, kertaalleen pilakuvassa, laulussa ja jopa ristisanatehtävässä.

Pääasiassa lehdistä koostuvan primääriaineistoni vuoksi on oleellista hyödyntää työssä lehdistötutkimusta, esimerkiksi tarkasteltaessa lehtien toimittamisen taustoja sekä prosessia sota-ajan viestintäympäristössä. Tähän taustoitukseen tärkeimpiä lähteitani ovat jo edellä mainitut Suomen

¹⁵ Tuomi ja Sarajärvi 2017, 160–164, 170.

sodanaikaisesta lehdistöstä, propagandasta ja sensuurista kirjoitetut tutkimukset, kuin myös Päiviö Tommilan toimittaman kirjasarjan *Suomen lehdistön historia osat 3 Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle ja 9 Erikoisaikakauslehdet*.

Katynin joukkomurha esiintyi toisen maailmansodan kansainvälisellä näyttämöllä yhtenä osana Saksan ja Neuvostoliiton välistä propagandasotaa, joten propagandantutkimuksen perinne on oleellinen osa tutkielmani tutkimuksellista kontekstia. Propagandan tavoitteet vaikuttivat lehdistön toimintaan jatkosodan aikana, minkä vuoksi on tärkeää huomioida propagandantutkimuksen näkökulma osana sisällönanalyysia. Lähdeaineistossani on mukana selkeästi propagandistisia tekstejä, esimerkiksi viholliskuvan ja taistelutahdon ylläpitämisen näkökulmasta, vaikka näitä onkin vähemmän kuin alun perin oletin. Pääasiassa aineisto koostuu uutisartikkeleista. Myös neutraalilta vaikuttava ja lyhytsanainen uutisartikkeli voidaan löyhästi osaksi propagandaa, jos se esiintyy julkaisussa, jossa on myös selvästi vaikuttamaan pyrkivää aineistoa, jonka sisältöä uutisoinnin sävy ja aihevalinnat tukevat. Esimerkiksi Esko Salminen on todennut, että Karjalan Viestissä joukkojen mielialojen ohjailuun pyrittiin artikkelitoiminnan ohella pitkälti johdonmukaisella uutisvalinnalla¹⁶. Näin ajatellen Katynia koskeneen neutraalimmankin lyhytsanaisen uutisartikkelin julkaisemisessa on ainakin voinut olla se propagandistinen tarkoitus, että se pitää tapausta esillä tietystä näkökulmasta.

Salminen on tutkinut rintamajoukoille jatkosodassa suunnattua propagandaa, jonka pääasiallinen tavoite oli taisteluhengen ylläpitäminen. Keijo Kulhan tutkimuksessa puolestaan käsitellään siviilipuolen propagandaa vuosina 1943–1944 sanomalehdistöaineiston kautta. Molemmat ovat oleellisia tutkimukseni kannalta, sillä aineistossa on sekä pelkästään sotilaille ilmestyneitä rintamalehtiä, että laajemmalla levikillä ilmestyneitä maanpuolustuslehtiä. Alpo Rusin teoksessa taas käsitellään lehdistösensuuria ja sen käyttöä sodankäynnin välineenä, mikä on myös oleellista taustoitusta käsitellessäni aineistoani. Hyödynnän erityisesti myös Heikki Luostarisen tuotantoa, sillä hän on kirjoittanut paitsi suomalaisesta sotapropagandasta viholliskuvan näkökulmasta teoksessaan *Perivihollinen*, myös laajemmin propagandasta osana journalismin tutkimusta teoksessa *Journalism and New World Order*.

Tutkielmassa käyttämäni propagandamääritelmä nojautuu Garth S. Jowettin ja Victoria O'Donnellin tutkimuksessaan *Propaganda and Persuasion* esittämään määritelmään, jonka mukaan propaganda on systemaattinen, suunniteltu ja tarkoituksellinen yritys muokata kohteensa käsityksiä, tajuntaa ja käytöstä kohti propagandistille edullisia tarkoituksia.¹⁷ Samansuuntainen määritelmä on käytössä muun muassa Keijo Kulhalla teoksessaan *Tarkoituksellista tiedotustoimintaa – Sodanaikaisen*

¹⁶ Salminen 1976, 119.

¹⁷ Jowett ja O'Donnell 2012, 6–8.

propagandan kuva todellisuudesta vuosina 1943–1944, jossa propaganda nähdään yrityksenä vaikuttaa henkilöihin ja näiden käytökseen sekä kontrolloida yhteiskunnassa vallitsevia arvoja tietyinä ajankohtana.¹⁸

Heikki Luostarinen määrittelee puolestaan sotapropagandan yhteiskunnan sotilaallisen mobilisaation menetelmänä, jossa valtiojohtoisesti pyritään maksimoimaan kansalaisten tuki sodalle sekä kannustamaan toimimaan valtion intressien mukaisesti. Tarkoituksena on pystyä samalla myös vähentämään valvonta- ja rangaistuskoneiston tarvetta. Kyse on välillisesti kansalaisten toimintaan vaikuttamisesta muokkaamalla näiden asemoitumista ja motivaatiota siten, että nämä kokevat itse tarpeelliseksi toimia valtion intressien mukaisesti.¹⁹ Wilhelm Kempfin mukaan sotapropagandalla on lukuisia erilaisia tekniikoita, joilla pyritään kontrolloimaan yleisön saatavilla olevaa tietoa sekä sitä, mikä tieto hyväksytään²⁰. Luostarisen ja Kempfin määritelmässä käy ilmi myös valtiojohtoisuus.

Jatkosodan aikana Suomessa käytettiin termejä tiedoitus, valistus ja propaganda joko tarkoittamaan samaa asiaa tai toistensa osina. Salmisen mukaan kaikkia käsitteitä yhdisti niiden kuuluminen henkiseen taistelutoimintaan ja joukkojen taistelu- ja voitontahdon lietsomisen olleen valistushenkilöstön päätehtävänä²¹. Propagandalla oli terminä huono kaiku jatkosodan Suomessa, minkä vuoksi muun muassa päämajan propagandaosastoa alettiin nimittää tiedusteluosastoksi jatkosodan aikana, myös Valtion tiedotuslaitoksen toiminnassa käytettiin termiä tiedotus. Tiedotus piti kuitenkin sisällään kansalaisten mielipiteiden muokkaukseen tähdännyttä sisältöä, joten käytännössä kyse oli propagandasta. Lukemissani jatkosodan aikaista valistus- ja tiedotustoimintaa käsitelleissä tutkimuksissa käytetään käsitettä propaganda, jota käytän myös tässä tutkielmassa ajoittain viitatessani lähdelehtieni sisältöön. Kaikki Katynia koskenut ei ollut luonteeltaan sellaista, että se olisi erikseen suunniteltu ja kirjoitettu vaikuttamaan lukijansa näkemyksiin tai mielialoihin. Kuitenkin Katynin joukkomurhasta käytiin tutkimusajankohtana todistetusti propagandasotaa, johon suomalainenkaan lehdistö ei suhtautunut neutraalisti. Katyn uutisointi oli varsin politisoitunutta, eikä yksittäisen neutraalimmankaan uutisartikkelin osalta voida todeta varmaksi, etteikö uutisen julkistamispäätöksellä olisi maanpuolustuslehdessä voinut olla propagandistinen tarkoitus.

¹⁸ Kulha 1972, 4.

¹⁹ Luostarinen 1986, 44.

²⁰ Kempf 2002, 146–147.

²¹ Salminen 1976, 14–15.

1.4 Maanpuolustuslehdet tutkimusaineistona

Tutkimuksen ensisijaisena primääriaineistona ovat huhtikuusta 1943 syyskuuhun 1944 julkaistut suomalaiset maanpuolustuslehdet. Pertti Kilkin määritelmän mukaan maanpuolustuslehdet ovat julkaisuja, joiden pääasiallinen tehtävä on käsitellä maanpuolustusta ja sen hyväksi toimivien yhteisöjen toimintaa, minkä lisäksi lehtien odotetaan ainakin välillisesti vaikuttavan lukijoihin niin, että maanpuolustus koettaisiin mielekkääksi. Maanpuolustuslehtien kategoriaan kuuluvat paitsi sodan aikana rintamamiehille uutisia ja ajanviettoaineistoa välittäneet rintamalehdet, myös laaja joukko muita maanpuolustuslehtiä. Kilki jakaa maanpuolustuslehdet kahteen kategoriaan julkaisutaustan perusteella, ensimmäiseen kuuluvat puolustusvoimain ja rajavartiolaitoksen piirissä ilmestyneet lehdet, myös rintamalehdet sekä niiden järjestöjen lehdet, joiden jäsenistö koostuu pääasiassa puolustusvoimissa palvelevista henkilöistä. Toiseen kategoriaan kuuluvat vapaaehtoisten maanpuolustusjärjestöjen lehdet, joilla Kilki huomauttaa olleen mahdollisuus käsitellä aiheita vapaammin, mikä kävi silloin tällöin ilmi myös omassa aineistossani.²²

Tutkimusta suunnitellessani tarkoituksena oli hyödyntää myös arkistolähteitä taustoittamaan ja täydentämään maanpuolustuslehdistön kirjoittelua siltä osin, kun arkistoaineistosta olisi ollut selvitetävissä suhtautumista Katynin joukkomurhaan valtinjohdon, Valtion tiedotuslaitoksen tai päämajan osalta ja tätä kautta myös mahdollisia ohjeistuksia siitä, miten aineistoon kuuluneiden lehtien tulisi Katynista kirjoittaa. Kävin läpi soveltuvien osien arkistoaineistoja valtioneuvoston tiedotuselinten arkistosta sekä päämajan tiedotusosaston arkistoista, sekä tutkin Pohjois-Suomen saksalaisjoukkoihin yhteyttä pitäneen päämajan alaisen yhteysesikunta Rovaniemen arkistoa ja Wipert von Blücherin päiväkirjaa tarkistaakseni, oltaisiinko suomalaisten ja saksalaisten välillä käyty keskusteluja Katynista ja sitä koskeneesta uutisoinnista. Katynin joukkomurha ei kuitenkaan esiintynyt läpikäymässäni aineistossa muuta kuin hyvin yksittäisinä mainintoina. Eniten arkistoaineistoa löysin Katynin joukkohaudoilla tehtyihin tutkimuksiin liittyen, sillä niistä oli ulkoministeriön arkistossa muutaman asiakirjan verran. Käytän siis näitä löytämiäni mainintoja soveltuvien osien taustoittamaan maanpuolustuslehdistön kirjoittelun kuvausta, mutta kovin mainittavaa osaa arkistolähteet eivät primääriaineistosta muodosta.

Tutkimusaineistooni kuuluvat tiedotuskomppanioiden toimittamista rintamalehdistä suurilevikkisimmät, Karjalan Viesti, Korven Kaiku ja Tappara. Karjalan Viestin jakelualueena olivat Aunuksen ja Maaselän rintamat, joissa lehteä toimittivat 1. ja 4. tiedotuskomppania. Korven Kaikua

²² Kilki 1991, 185–186.

julkaistiin Vienan alueella ja Tapparaa puolestaan kannaksella²³. Näiden kolmen rintamalehden voidaan olettaa olleen sisältönsä suurien linjojen puolesta yhtenäisiä, sillä kaikki kolme lehteä edustivat tiedotuskomppanioiden lehtinä puolustusvoimien virallista linjaa ja olivat suoraan päämajan valvonnassa.²⁴ Lehdissä oli myös eroja, jotka muotoutuivat pitkälti niiden edustaman rintamasuunnan tai aselajin myötä. Karjalan Viesti ja Tappara ovat kuitenkin molemmat eräänlaisia yleislehtiä, Korven Kaiussa on nähtävissä ajoittain heimohenkiseltäkin vaikuttavaa innostusta Itä-Karjalasta, mikä selittynee levikkialueen sijaitsemisella Vienan Karjalassa.²⁵

Karjalan Viesti oli rintamalehdistä levikiltään suurin. Katyn-sisältö oli pitkälti uutisartikkeleissa. Karjalan Viesti olikin lehtenä julkaisunsa alusta alkaen uutispainotteinen sisällöltään. Kommentoivaa aineistoa kansainvälisistä asioista oli lehdessä niukasti. Asemasotavaiheessa uutisia oli vähemmän (noin 40 prosenttia lehden sisällöstä), mutta niiltä vapautunut tila varattiin ajanviettoaineistolle²⁶.

Myös Korven Kaiku toimi uutislehtenä koko ilmestymisensä ajan. Pääpaino oli Suomen sotatoimien kuvaamisessa, joten myös Korven Kaiussa uutisaineiston osuus laski alle puoleen asemasotavaiheen aikana²⁷. Lehdessä seurataan Katynin joukkomurhan paljastumista ja tapauksen vaikutusta kansainvälisiin suhteisiin lyhyin uutisartikkelein ja uutissisällön määrän laskusta huolimatta Korven Kaiku oli lähdelehdistä useimmiten Katyn-uutisoinnissaan ensimmäisenä. Tämä johtui varmasti suurelta osin siitä, että kyseessä oli seitsenpäiväinen lehti, joka oli myös usein tuorein rintamaosilleen ehtinyt uutislähde sen ilmestyessä Vienan Karjalassa vaikeiden kulkuyhteyksien takana²⁸. Uutiset ovat pitkälti Suomen Tietotoimiston (STT) uutissähkeitä, mutta uutisia on lainattu paljon myös ulkomaisilta, pääasiassa berliiniläisiltä, lehdiltä. STT:n julkaisemissa saksalaisissa uutisissa keskeisenä lähteenä oli uutistoimisto DNB. Se oli ylipäänsä tärkein saksalainen uutislähde toisen maailmansodan aikana ja toimi tiukasti Saksan propagandaministeriön valvonnassa. DNB:llä oli varsin hallitseva asema STT:n uutislähteenä sodan aikana.²⁹

Tappara oli puolustusvoimien lehdistä levikiltään toiseksi suurin. Se syntyi Tampereen-rykmentin joukko-osastolehtenä, ilmestyen kuukausittain. Lehti edusti siis osastonsa päällystön näkemyksiä ja sisälsi esimerkiksi kuvauksia yksikön juhlista, asevelvollisten palveluksesta ja sotaharjoituksista sekä isänmaallisuutta henkiviä kirjoituksia. Lehti ei ilmestynyt talvisodan tai välirauhan aikana, mutta

²³ Pilke 2012, 350.

²⁴ Kilkki 1991, 194–195. Heinäkuussa 1941 Päämaja oli käskenyt komppanianpäälliköitä huolehtimaan, ettei lehdissä käsitellä poliittisia aiheita muuten kuin päämajan tiedotusosaston lähettämän aineiston pohjalta. Näitä ohjeita vielä ennestään tarkennettiin helmikuussa 1943.

²⁵ Pilke 2012, 328.

²⁶ Salminen 1976, 119.

²⁷ Kilkki 1991, 194.

²⁸ Pilke 2012, 186–187.

²⁹ Jussila 2007, 136.

heräsi henkiin rintamalehtenä jatkosodassa.³⁰ Viihdytysluontoinen materiaali hallitsi selvästi Tapparan sivuja, uutisaineisto vähentyi lehdestä sitä mukaa, kun yhteydet paranivat Karjalan kannaksella ja sen lukijoiden oli mahdollista saada uutisensa myös pääkaupungin suurista sanomalehdistä³¹.

Tarkastin tutkimusta suunnitellessani myös muita rintamalehtiä, mutta tutkimusajankohtana ilmestyneissä, levikiltään pienemmissä TK-komppanioiden lehdissä³² ei kirjoitettu Katynin joukkomurhasta satunnaista yksittäistä artikkelia lukuun ottamatta. Syynä oli todennäköisesti pitkälti se, ettei näissä pienemmissä lehdissä juurikaan uutisoitu mistään kansainvälisistä aiheista, vaan sisällön pääpaino oli muualla. Lisäksi rintamalehtiaineiston rajautumiseen näihin valitsemaani kolmeen lehteen vaikutti se, että suuri osa jatkosodan rintamalehdistä oli varsin lyhytikäisiä. Lehtiä ilmestyi enemmän sodan alun hyökkäysvaiheessa, mutta monen rintamalehden julkaisu lopetettiin ennen tämän tutkielman tutkimusajankohtaa.³³ Tähän yhtenä syynä oli 1942 alkanut ankara paperipula, jonka seurauksena ilmestyneiden lehtien lukumäärää rajoitettiin paperin säästämiseksi³⁴.

Saksalaista rintamalehteä Lappland-Kurier - Zeitung für die deutschen Soldaten in Nordfinland toimitti Saksan pohjoisen armeijan propagandakomppanian 680:n yksi propagandajoukkue Suomen alueelle sijoitetuille saksalaissotilaille. Lappland-Kurier oli yksi noin 50:stä Saksan armeijan toimittamasta rintamalehdestä. Lehden painos vaihteli tutkimusten mukaan 10 000–40 000 kappaleen välillä ja sen viimeinen numero ilmestyi 2.9.1944 vain vähän ennen Moskovan välirauhaa. Monet lehden uutisista oli lainattu muualta Saksan valtakunnanlehdistöstä. Se ilmestyi neljä kertaa viikossa, ja sisälsi kattavasti uutisaineistoa. Ominaispiirteenä suhteessa muihin Saksan rintamalehtiin oli Suomi-propagandan määrä, lehdessä pyrittiin korostamaan Suomen ystävällisiä välejä Saksan kanssa ja toisaalta historiallisesti huonoja välejä Neuvostoliiton kanssa. Näin luotiin lukijoille kuvaa suomalaisista luotettavina liittolaisina näiden omien intressien vuoksi.³⁵ Mari Valtonen on kirjoittanut Jyväskylän yliopistossa pro gradun *Kohti lopullista voittoa - Kansallissosialistinen propaganda Lappland-Kurier-lehden uutisaineistossa kesällä 1944*, jossa tämä selvittää lehden sisällön suhteutumista Saksan sotapropagandaan ja Lapissa toimineiden saksalaisten sotilaiden taistelumotivaation ylläpitämiseen.

Rintamalehtien lisäksi lähteinä on myös järjestöjen julkaisemia maanpuolustuslehtiä, jotka ilmestyivät kotirintamalla. Lehtiä jaettiin jonkin verran myös ilmaislehtinä rintamille³⁶. Näistä

³⁰ Pilke 2012, 44–46.

³¹ Salminen 1976, 125.

³² Aallokas, Linnoittaja, Pilven Veikko ja Pohjan Poika.

³³ Esimerkiksi Jousimies ja Esa.

³⁴ Salminen 1976, 117.

³⁵ Junila 2000, 131; Valtonen 2011, 8–9.

³⁶ Pilke 2012, 35–37; Kulha 1979, 220–223.

lehdistä mukana ovat Suojeluskuntajärjestön Hakkapeliitta-lehti, Rintamamiesliiton Rintamamieslehti sekä Suomen aseveljien liiton Aseveli-lehti. Nämä maanpuolustuslehdet sisältävät artikkeleita rintamalta ja käyttävät lähteinään myös TK-aineistoja, mutta yleisesti ottaen lehtien koostumus eroaa varsinaisista rintamalehdistä, sillä niiden pääasiallisena tehtävänä oli toimia järjestöjensä äänenkannattajina. Ne sijoittuvat erikoisaikakauslehtien luokkaan rintamalehtien muistuttaessa ulkoasultaan enemmän sanomalehtiä, vaikka viihteellisen sisällön osuus olikin suuri.

Hakkapeliitta syntyi vuonna 1926 Suojeluskuntajärjestön viralliseksi äänenkannattajaksi, mutta lehdellä oli juurensa jo vuodesta 1918 ilmestyneellä Suojeluskuntalaisen lehdellä. Isänmaallinen symboliikka, vaihtelevat maanpuolustusaiheet sekä suojeluskuntien toiminnan kuvaaminen muodostivat lehden pääasiallisen sisällön. Maanpuolustusaiheiden lisäksi lehdessä oli historiaan, yhteiskuntaan ja ulkomaihin liittyneitä sisältöjä. Ulkomaita koskeva uutisointi oli vähäistä ennen sotavuosia, mutta niiden aikana se vei noin neljäsosan sisällöstä. Sota-aikana Hakkapeliitta ilmestyi viikoittain. Luostarinen toteaa lehden merkityksen olleen sotavuosina varsin huomauttava, sillä sen levikki kävi jopa 90 000 kappaleessa, vertailuna esimerkiksi Kokoomuksen äänenkannattajan Uuden Suomen levikki oli samoihin aikoihin 101 300 kappaletta³⁷. Suureen levikkiin vaikutti osaltaan se, että lehteä jaettiin ilmaiseksi rintamilla. Sen sisällössä käytettiin myös osittain samoja aineistoja kuin rintamalehdissä, esimerkiksi tiedotuskomppanioiden ottamia kuvia.³⁸

Rintamamiesliitto perustettiin vuonna 1929 nimellä Vapaussodan Rintamamiesten Liitto ylläpitämään sisällissodan valkoisella puolella taistelleiden vapaussotaideologian mukaista muistoa sisällissodassa. Maanpuolustushengen ylläpito ja ”isänmaallisen toiminnan suojaaminen” olivat alusta asti merkittävä osa liiton arvopohjaa ja toimintaa. Lisäksi liitto huolehti jäsentensä, valkoisella puolella taistelleiden veteraanien, sosiaalisista kysymyksistä ja edunvalvonnasta. Talvisodan jälkeen nimi vaihdettiin Rintamamiesliitoksi samalla kun liiton sääntöjä tarkistettiin, tavoitteena laajentaa jäsenkuntaa houkuttelemalla mukaan talvisodan veteraaneja laajemmin.³⁹

Rintamamiesliitto ei uudistuksista huolimatta onnistunut vetoamaan laajemmin eri taustaisiin ja poliittiselta vakaumukseltaan vasemmalla olleisiin talvisodan veteraaneihin. Vuonna 1940 perustettiinkin Suomen Aseveljien Liitto (SAL). Uusi liitto toimi aseveliaatteen hengessä pääasiallisena tehtävänään huoltotyö, heikossa asemassa olevien veteraanien ja kaatuneiden sotilaiden omaisten auttaminen. Liitto ei osallistunut puoluepoliittiseen toimintaan tai ollut poliittisesti sitoutunut, sillä se pyrki enemmänkin sillanrakentajan rooliin eri yhteiskuntaryhmien

³⁷ Luostarinen 1986, 195–196.

³⁸ Pilke 2012, 35–37; Kilkki 1991, 190–191.

³⁹ Uola 1988, 32–33, 178.

välillä.⁴⁰ Myöskään Rintamamiesliitto ei ollut virallisesti sitoutunut mihinkään puolueeseen, vaikka olikin ideologisesti selkeästi oikealla. Se pyrki ennemminkin tasapainoilemaan erilaisten porvarillisten näkemyksien välillä. Kahden liiton välillä toimi neuvottelukunta, jonka tarkoituksena oli epälojaalin kilpailun ehkäiseminen ja yhteisistä edustuksista sopiminen. Mikko Uolan mukaan suhteet eivät kuitenkaan missään vaiheessa muodostuneet lämpimiksi, Rintamamiesliitossa katkeruutta herätti SAL:in jäsenmäärän nopea kasvu ja sen nauttima laajempi yhteiskunnallinen huomio.⁴¹

Jatkosodan aikana Aseveli-lehti toimi Suomen Aseveljien Liiton äänenkannattajana, vaikka lehti oli ilmestynyt samalla nimellä jo ennen liiton syntymää. Talvisodan aikana kyseessä oli ollut Puolustusministeriön Sanomatoimiston julkaisu, jonka taustalla oli rahoittajina myös useampi yritys.⁴² Tutkimusajankohtana lehti ilmestyi kerran viikossa, mihin siirryttiin vuonna 1942 aikaisemmasta kahden numeron viikkotahdistista. Aseveli toimi iltapäivälehtien käyttämässä formaatissa ja sivulukumäärä kasvoi sisällön monipuolistuessa. Vuonna 1943 lehden levikki oli 35 000 kappaletta. Pääasiallinen lukijakunta olivat aseveliyhdistyksen jäsenet, mutta lehteä jaettiin myös rintamille, esimerkiksi vuonna 1943 kolmen kuukauden ajanjaksolla jaettiin 20 000 ilmaislehteä.⁴³

Lehden sisältö painottui maanpuolustuksen teemoihin, mutta sisälsi myös yleissivistäviä artikkeleita ja keskustelua ajankohtaisista aiheista⁴⁴. Helena Pilke luonnehtii asemasodan aikaista Aseveljeä kotirintamalehdeksi, jossa oli myös rintamajuttuja. Aseveli teki myös yhteistyötä rintamalehtien kanssa, Pilke mainitsee esimerkkinä yhteistyötä päämajan ja pankkien järjestämän päivärahakirjoituskilpailun tuotosten esiintymisen myös Aseveljen sivuilla.⁴⁵ Aseveljen tyyli on jossain määrin muita aineiston maanpuolustusjärjestöjen äänenkannattajia neutraalimpi. Taustalla on varmasti osin Aseveljien Liiton sidonnaisuus Suomen Huoltoon. Se oli sota-aikana perustettu keskustelin vapaaehtoista kansalaishuoltoa tarjonneille järjestöille, joka perustettiin valtiovallan ja järjestöjen yhteistyönä. Suomen Huolto harjoitti myös osaltaan ”henkistä huoltoa” eli valistus- ja tiedotustoimintaa järjestökentän kautta. Suomen Huolto korosti henkisessä huollossaan kansakunnan yhtenäisyyttä ja yhteistyötä, suunnaten valistustyönsä siis poliittisista taustoista riippumatta koko kansaan. Näin ollen tyyli oli neutraalimpi kuin vapaussodan perinteestä ja porvarillisista taustoista ponnistaneilla Rintamamiehellä ja Hakkapeliitalla.⁴⁶

⁴⁰ Vuorenmaa 2006, 555–557.

⁴¹ Uola 1988, 181.

⁴² Pilke 2012, 48, 57.

⁴³ Kulha 1979, 220–223.

⁴⁴ Pilke 2012, 59.

⁴⁵ Pilke 2012, 255–256.

⁴⁶ Kulha 1972, 34.

Rintamamiesliiton äänenkannattaja Rintamamies ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1930, alkuun vain kerran kuukaudessa. Lehden taloudellisen tilanteen kohentuessa ilmestymistiheyttä kasvatettiin ja tutkimusajankohtana 1943–1944 se ilmestyi viikkolehdenä perjantaisin. Vuodesta 1938 alkaen lehdellä oli liiton ruotsinkielisten paikallisosastojen lukemistoksi perustettu sisarlehti Frontmannen. Rintamamies ei ollut uutislehti, vaan selkeästi järjestön etuja ajanut ja sen toiminnasta uutisoanut äänenkannattaja. Lehti pyrki kuitenkin vaikuttamaan yhteiskunnalliseen kehitykseen liiton tavoitteiden kannalta suotuisasti ja otti suoraan kantaa politiikkaan esimerkiksi eduskuntavaalien yhteydessä. Sen pääkirjoitukset ja pakinat olivat myös tärkeitä yhteiskunnallisten pyrkimysten välineitä. Pyrkimyksistä tärkeimpänä olivat rintamamiesten sosiaaliset kysymykset ja maanpuolustushengen kasvattaminen, mutta myös kommunismin vastustaminen oli useasti esillä lehdessä aina sen perustamisesta alkaen.⁴⁷

Lehden mielipidekirjoitukset kirjoitettiin useimmiten nimimerkin takaa. Yksittäinen lehden yhteiskunnalliseen suuntautumiseen vahvasti vaikuttanut toimija oli toimittaja Eero Rekola, liiton sihteeri. Hän osallistui toimitustyöhön lehden perustamisesta lähtien ja toimi tutkimusajankohtana lehden päätoimittajana. Rekolalla oli historia heimosodissa ja Lapuan liikkeen toiminnassa. Sota-aikana lehti oli tiukasti taistelun jatkamisen kannalla ja liiton näkemyksessä tiivis yhteistyö Saksan kanssa oli Suomen edun kannalta ensiarvoisen tärkeää. Lehden näkemykset olivat sen laatuksia, että ne jäivät sodan aikana usein sensuurin haaviin.⁴⁸ Rintamamies pysyi vahvan saksalaismielisenä myös asemasotavaiheessa. Lehdessä oli usein myös saksaksi käännettyjä artikkeleita sekä SS-aseveljet sivu, jossa seurattiin suomalaisen SS-pataljoonan toimintaa.⁴⁹

1.4.1 Maanpuolustuslehtien tiedotusympäristö

Tutkittaessa jatkosodan aikaisia lehtiä on huomioitava sota-ajan kontekstin vaikutus lehtien toimintaan. Vaikka Suomessa tiedotusympäristö oli suhteessa vapaampi kuin monessa muussa toiseen maailmansotaan osallistuneessa valtiossa, vaikutti sensuuri silti lehdistöön. Valtion tiedotuslaitos (VTL) johti tiedotustoimintaa siviilipuolella ja sen vastaparina puolustusvoimien piirissä toimi päämajan tiedotusosasto. Nämä viranomaiset työskentelivät tiiviissä yhteistyössä, esimerkiksi VTL jakoi lehdistölle päämajan toimittamat TK-artikkelit, mutta materiaalien jakaminen

⁴⁷ Uola 1988, 195–197.

⁴⁸ Uola 1988, 30, 47, 199–200.

⁴⁹ Pilke 2012, 256–257.

toimi myös toisinpäin. Rintamalehdille lähetettyä materiaalia pyrittiin suodattamaan kohderyhmän mukaan, mutta joskus sama kirjoitus esiintyi sekä siviili- että kenttälehdissä.⁵⁰

VTL perustettiin kesäkuussa 1941. Lähtökohtana oli virallisten tiedotusten keskittäminen ja yhdenmukaistaminen, joten laitos sai haltuunsa kaiken tiedotuksen, jota talvisodan aikana olivat harjoittaneet valtioneuvoston tiedotuskeskus, päämajan propagandaosasto, ulkoasiainministeriön sanomalehtiosasto ja Finlandia uutistoimisto. Sen tehtäviin ei siis kuulunut ainoastaan sensuurista huolehtiminen, vaan myös tiedon hankkiminen valtioneuvostoa, päämajaa ja muita viranomaisia varten, viranomaisten antamien tietojen toimittaminen julkisuuteen sekä osaltaan valvoa Suomen olojen maailmalla tunnetuksi tekemiseen tähdännyttä toimintaa.⁵¹ VTL oli poliittisesti johdettu pääministerin alainen virasto, jonka organisaatio järjestettiin sotilaallisesti, jotta sen henkilöstö pystyttiin varaamaan liikekannallepanon yhteydessä. Virallisesti se sai ohjeensa pääministeriltä, mutta käytännössä ohjeistusta tuli usein ulkoministeriöstä ja päämajasta. VTL:n päällikköinä tutkielman tutkimusajankohtana toimivat tohtori Kustaa Vilkuna (18.3.1943 – 13.3.1944) ja kenraalimajuri Heikki Kekoni (1.4.1944 – 31.12.1944). Tarkastusosaston eli sensuurin päällikkönä puolestaan toimi tohtori Lauri Posti (18.3.1943 – 30.10.1944).⁵²

Lehden koko vaikutti usein siihen, miten vahva vaikutus VTL:llä oli lehden sisältöön. Sensuuri kohdistui kaikkiin lehtiin, mutta suuremmat lehdet pyrkivät kirjoittamaan itse kommentoivat artikkelinsa, kun taas pienelle toimittajapulasta kärsivälle lehdelle oli usein helpompaa julkaista paljon VTL:n lähettämää materiaalia.⁵³ Lehdet eivät myöskään aina erikseen ilmoittaneet artikkeliansa lähteeksi VTL:ää, vaan saattoivat julkaista ne ominaan. Lähteenä käyttämistäni artikkeleista ei esimerkiksi löytynyt mainintoja siitä, että ne olisivat tulleet VTL:ltä.

Päämajan tiedotusosaston tehtäviin kuuluivat virallisten tilannetiedotusten hankkiminen, rintamareportaasien kirjoittaminen, tarkastaminen ja välittäminen Valtion tiedotuslaitokselle, sekä joukkojen keskuudessa levitetty valistus- ja propagandatoiminta. Tiedotusosasto jakaantui tehtävien mukaisesti neljään tiedotustoimistoon sekä kansliaan ja kuvaosastoon.⁵⁴ Näistä toimistoista erikoistiedotustoimisto vastasi viholliseen suunnatusta propagandasta, rintamatiedotustoimisto tiedotuskomppanioiden johtamisesta ja lehdistö ja yleisradiotoimisto puolestaan sotilaallisen tiedotusaineiston hankkimisesta VTL:n käyttöön.⁵⁵ Rintamalehtien toimittaminen kuului tiedotuskomppanioille, joiden lukumäärä vaihteli sodanaikana yhdeksästä kahteentoista.

⁵⁰ Pilke 2012, 59.

⁵¹ Salminen 1975, 40.

⁵² Perko 1988, 28.

⁵³ Luostarinen 1986, 200.

⁵⁴ Perko 1974, 17–19.

⁵⁵ Salminen 1975, 40.

Rintamalehtien lukumäärä väheni hyökkäysvaiheesta asemasotaan siirryttäessä ja vuoden 1943 lopussa tiedotuskomppanioiden toimittamia painettuja rintamalehtiä olikin vain kahdeksan.⁵⁶

Etukäteissensuuri toimi tärkeänä työväliseinä sanomalehtien kirjoittelun ohjaamisessa, harvemmin hyödynnettiin jälkikäteen sensuroimista juttuja poistamalla, harvoin myöskään nähtiin tarvetta lehtien lakkauttamiselle. Sensuuri toimi sodan alussa kahdella tavalla Saksan eduksi, ensinnäkin silloin sallittiin äärioikeistolaiset kannanotot ja toiseksi kiellettiin lainaamasta sellaisia ulkomaalaisia kirjoituksia, joissa todettiin Suomen joutuneen Saksan ideologisen vaikutusvallan alaiseksi.⁵⁷ Suomalaisten lehtien uutisaineisto oli saksalaispainotteista, kuitenkin tarkasteluajankohtana muutosta tasapuolisempaan oli tapahtunut, sillä vuoden 1942 lopulta lähtien oli ollut jälleen sallittua julkaista myös liittoutuneiden välittämiä uutisia.⁵⁸ Suursodan uutisoinnissa tapahtumia selitettiin Saksalle myönteisessä valossa vielä keväällä 1943, jonka jälkeen tilanteen selittäminen pohjimmiltaan optimistisesti kävi hyvin haasteelliseksi ja suomalaisen erillisotatesin puolesta epätarkoituksenmukaiseksi.⁵⁹

Suomessa Saksan tiedotus- ja propagandatoiminnan keskuksena toimi Helsingin lähetystö. Lähettiläs Wipert von Blücher seurasi tarkkaan lehdistön kirjoittelua ja mielialoja maassa, raportoiden tietonsa Saksaan. Lisäksi lähetystöllä oli hyvät yhteydet VTL:n, suomalaisiin poliitikkoihin ja lehtimiehiin lehdistöatasean Hans Metzgerin kautta. Perkon mukaan Saksan tiedotustoiminnan osuutta Suomen lehdistön kirjoitteluun ja kannanottoihin on vaikea määrittellä, hän kuitenkin toteaa sen vaikutuksen näkyneen parhaiten jatkosodan alkuvuosina ja todella hyviä tuloksia vaikuttamisessa näytettiin saadun vain pienessä äärioikeiston kannattajien ryhmässä. Salminen kirjoittaa armeijan propagandatoiminnan osalta siitä, miten jatkosodan puhjettua Mikkeliin lähetetty Saksan propagandayhdysupseeri, hallitusneuvos Waldemar Wünsche esitti alkuun varsin suoria vaatimuksia suomalaisen tiedotustoiminnan alistamisesta saksalaisten valvontaan. Mannerheim torjui kuitenkin ehdotukset suoraan. Loppujen lopuksi saksalaiset tyytyvät lähinnä lehdistön ja päämajan toiminnan arvosteluun. Yhteistoimintaa suomalaisten ja saksalaisten välillä oli tältä osin lähinnä valistusupseerien tasolla. Myös suomalaiset yrittivät vaikuttaa saksalaisiin harjoittamalla Suomi-propagandaa näiden joukkojen keskuudessa, tarkoituksenaan paitsi tuoda maata ylipäänsä tunnetuksi, myös selostaa omia kansallisia sodanpäämääriä, mikä välittyi myös Lapland-Kurierin sisällöstä.⁶⁰ Saksalaiset tarjosivat suomalaisten käyttöön myös propagandamateriaalejaan, mutta näitä hyödynnettiin hyvin harkitusti, sillä niiden soveltuvuutta suomalaiseen yleisöön pidettiin

⁵⁶ Pilke 2012, 60, 348–350.

⁵⁷ Rusi 1982, 365.

⁵⁸ Junila 2000, 123.

⁵⁹ Jutikkala 1997, 259–260.

⁶⁰ Perko 1971, 70–71; Salminen 1975, 30–33.

kyseenalaisena. Saksalaista propagandaa pidettiin voimakkuudessaan yksipuolisena ja fanaattisena, minkä epäiltiin aiheuttavan suomalaisissa vain vastareaktion.⁶¹

2 Katynin metsän hautalöytö ja tutkimukset haudoilla

Tässä luvussa kuvaan, miten joukkohaudan paljastumisesta Katynin metsässä ja haudalla järjestetyistä kansainvälisistä tutkimuksista kirjoitettiin suomalaisessa maanpuolustuslehdissä keväällä 1943. Luvun loppuiksi kuvaan myös sitä, miten tammikuussa 1944 lehdissä kirjoitettiin huomattavan erilaiseen sävyyn Neuvostoliiton samoilta haudoilta julkaisemista tutkimustuloksista. Katynin hautalöydöstä uutisointi painottui aineistossa lähinnä rintamalehtiin, sillä ne ilmestyivät useammin ja olivat sisällöltään uutispainotteisia, kun taas aineistossa mukana olevat maanpuolustusjärjestöjen äänenkannattajat ilmestyivät harvemmin ja muistuttivat sisällöltään enemmän aikakauslehtiä, jolloin uutisisältö oli niissä vähäistä. Lisäksi vertaan suomalaisen maanpuolustuslehdistön uutisointia ja suhtautumista hautalöytöön saksalaisen Lappland-Kurierin tapaan kirjoittaa samoista tapahtumista.

2.1 Hautalöydön julkistaminen maanpuolustuslehdissä

Ensimmäisen kansainvälisen tiedotuksen joukkohautalöydöstä Katynin metsässä antoi saksalainen uutistoimisto Trans-Ocean. Se raportoi 11. huhtikuuta 1943 saksalaisten sotilasviranomaisten vahvistaneen Smolenskin alueelta löytyneen noin 3 000 puolalaisupseerin joukkohaudan ja samassa yhteydessä todenneen uhrin GPU:n teloittamiseksi helmi-maaliskuussa 1940⁶². Trans-Oceanin tiedotusta seuranneena päivänä uutinen tyrmättiin valheellisena propagandana puolankielisen, Moskovasta käsin toimineen Kościuszko-radiokanavan lähetyksessä. Tapaus kiinnitti kuitenkin laajan kansainvälisen huomion päivää myöhemmin Berliinin radion yksityiskohtaisemman uutislähetysten seurauksena, jossa hautojen uhriluvuksi arvioitiin 10 000, yli kolme kertaa enemmän kuin ensimmäisessä tiedotuksessa mainittu uhriluku.⁶³

⁶¹ Junila 2000, 123.

⁶² Lähdelehdissä käytetään pitkälti lyhennettä GPU viitattaessa puolalaiset upseerit surmanneeseen salaiseen poliisiin, joka toimi NKVD:n eli sisäasioiden kansankomissariaatin alaisuudessa. GPU:ta käytetään tässä yhteydessä ja myöhemmin silloin, kun se on lehtien käyttämä termi, vaikkakin tutkimusajankohtana vanhentunut.

⁶³ Materski 2007, 216.

Uutinen päätyi nopeasti myös jatkosodan rintamalla ilmestyneisiin rintamalehtiin. Lapland-Kurier uutisoi löydöstä ensimmäisenä näyttävästi 14. huhtikuuta, jolloin Katynin metsän joukkohauta sai paikan lehden etusivulla. Uutinen mukaili Berliinin radion edellispäiväistä uutisointia ja jo otsikossa todettiin neuvostoliittolaisten murhanneen 10 000 puolalasta upseeria. Uutista ei ollut kuvitettu, kuten muiden rintamalehtien ensimmäiset Katyn aiheiset uutiset usein olivat, mutta kuva kauhistuttavasta löydöstä maalattiin sanallisesti säästelemättä groteskeissa yksityiskohdissa, kuten sillä, että haudasta löytyneiden ruumiiden suut oli tukittu sahajauholla. Uutisessa pyrittiin luomaan vakuuttavuutta kertomalla paikallisista todistajista, jotka olivat nähneet sotavankien kuljettamisen alueelle. Lisäksi haudoilla tehdyistä tutkimuksista annettiin lukijoille muutenkin pitkälle edennyt kuva toteamalla, että kaikkien uhrien kuolinsyy oli jo ehditty selvittää ja myös uhrien tunnistamisen pitäisi edetä nopeasti, sillä ruumiit olivat hyvin säilyneet ja näiden henkilökohtaisia tavaroita oli myös jätetty hautaan.⁶⁴

Suomalaisiin rintamalehtiin uutinen joukkohautalöydöstä ilmestyi vähän Lapland-Kurieria myöhemmin ja lyhyempänä. Ensimmäisissä uutisissa ei kuvailtu haudoilla jo tehtyjä tutkimuksia yhtä yksityiskohtaisesti kuin Lapland-Kurierissa, kuin todistellen uutisen luotettavuutta. Kuitenkaan uutisointia suomalaisissakaan lehdissä ei voida pitää neutraalissävyytteisenä. Erityisesti Korven Kaiussa löydön kauhistuttavuutta ja neuvostoliittolaisten tekijöiden raakalaismaisuuutta korostettiin, sillä lehden ensimmäinen uutinen raportoi joukkohaudasta sen pohjalta, mitä Berliner Börsen-Zeitung (BBZ) oli asiasta edeltävänä päivänä kirjoittanut.

Korven Kaiku raportoi siis tapahtuneesta ensimmäisen kerran otsikolla ”Puolalaisten joukkomurha – historian kauheimpia tekoja” ja alaotsikossa lainattiin BBZ:tä toteamuksella ”Euroopan kansoja uhkaa pyövelin käsi”. Lyhyt uutinen joukkohaudasta ei jakanut rintamalehden lukijoille juurikaan asiatietoa itse hautalöydöstä, uhreista tai tutkimuksista syyllisen löytämiseksi. Ilman tarkempia perusteluja kirjoitettiin Neuvostoliiton olevan yksiselitteisesti syyllinen paljastuneeseen joukkomurhaan ja kommentoitiin tapahtunutta toteamalla, miten ”maailma on saanut nähdä, mitä bolshevismi hirvittävimmissä muodossaan todellisuudessa on”. Ainoat varsinaiset tiedot itse joukkohaudasta olivat sen löytyminen Smolenskin läheltä ja uhriluvun arvioiminen noin 10 000–12 000 henkilöön. Luku tuotiin esiin lauseessa, jossa sen todettiin olleen vain murto-osa Stalinin Venäjälle kadonneista puolalaisista.⁶⁵ Tämän saksalaismedioiden levittämän, Trans-Oceanin ensimmäisestä joukkohautauutisoinnista huomattavasti paisuneen uhriluvun on myöhemmin todettu olleen selvästi liioiteltu. Katynin metsästä löydettyyn joukkohautaan haudattiin todellisuudessa

⁶⁴ Lapland-Kurier 14.4.1943.

⁶⁵ Korven Kaiku 15.4.1943.

NKVD:n koko operaation päälle kahdestakymmenestä tuhannesta uhrista 4 421⁶⁶. Artikkelin propagandistinen sävy ja uhriluvun liioittelu eivät olleet yllättäviä, kyseessä oli melkein pä arkkityyppinen esimerkki Saksan propagandan tavasta ilmoittaa Katynin joukkomurhasta, sillä sen alun perin julkaisseella BBZ:llä oli tiiviit suhteet natsihallintoon. Uutisen sisältö kuvasti hyvin Saksan propagandan teemaa bolshevismien läntiselle sivilisaatiolle aiheuttamasta uhasta, joka näkyi liioittelevassa tuhoa ennustaneessa propagandassa erityisesti Stalingradin taistelun jälkeen⁶⁷. Touko Perkon väitöskirjan mukaan kyseinen BBZ:n artikkeli sai hyvin palstatilaa myös suomalaisissa sanomalehdissä, muun muassa Uudessa Suomessa⁶⁸. Risto Peltovuoren mukaan BBZ käsitteli uutisoinnissaan varsin runsaasti Suomen asioita jatkosodan aikana, mikä saattaa ehkä osin selittää juuri tämän saksalaislehden lainaamista suomalaisissa sanomalehdissä.⁶⁹

Korven Kaiussa julkaistiin 28. huhtikuuta toinen Berliinistä lähtöisin ollut Katyn-uutinen, jossa kerrottiin metsän joukkohautoista löytyneen myös poliittisista syistä pidätettyjen venäläisten ruumiita. Tässä uutisessa kerrottiin samoista brutaaleista yksityiskohtista uhrien kohtelussa kuin 14. päivän Lapland-Kurierissa, esimerkiksi uhrien suun tukkimisesta sahajauholla. Lisäksi uutinen oli alaotsikoitu ”kidutuksia ennen murhaamista”. Korven Kaikukaan ei siis kaihtanut puolalaisten sotavankien karun kohtalon yksityiskohtien kuvailua lukijoilleen, vaikka ne ilmestyivätkin lehteen vähän viiveellä saksalaisten joukkomurhasta tiedottamisesta.⁷⁰

Vaikka Lapland-Kurierissa nostettiin selkeästi esiin joukkohautauutisen kauhistuttavuus, oli lehdessä julkaistu ensimmäinen uutinen kirjoitustyyliltään kuitenkin enemmän asialinjalla kuin BBZ:n artikkeli. On yllättävää, miten BBZ:n lainaamisen vuoksi tarkastelluista lehdistä kärjistetyin uutisointi Katynista löytyykin suomalaisen rintamalehden sivuilta eikä Lapland-Kurierista. Näiden kahden ensimmäisen rintamautisoinnin osalta Lapland-Kurierin sisältö olikin lähempänä Goebbelsin käsitystä siitä, miten uutinen Katynista olisi suotavaa esittää kansainvälisesti, erityisesti länsiliittoutuneille. John P. Fox tuo esiin artikkelissaan *Der Fall Katyn und die Propaganda des NS-Regimes*, miten propagandaministeri kehotti alaisiaan esittämään uutisen mahdollisimman epäpoliittiseen sävyyn, korostaen tosiasioita, jotka kuitenkin toisivat lukijoille mielikuvan Katynista bolshevismien epäinhimillisenä rikoksena ja korostaisivat tapauksen traagista luonnetta⁷¹.

Korven Kaikua lukuun ottamatta suomalaiset maanpuolustuslehdet reagoivat hitaasti ja maltillisemmin uutiseen hautalöydöstä. Tappara kirjoitti aiheesta ensimmäisen kerran kuun lopussa,

⁶⁶ Komaniecka et al. 2013, 74.

⁶⁷ Baird 1974, 192.

⁶⁸ Perko 1971, 181.

⁶⁹ Peltovuori 2000, 29.

⁷⁰ Korven Kaiku 28.4.1943.

⁷¹ Fox 1982, 480.

Hakkapeliitta vasta toukokuun puolella. Molemmissa lehdissä käytettiin ensimmäisen uutisoinnin yhteydessä samaa kuvaa haudoilta. Kuvassa suuri joukko miehiä, pääasiassa Saksan armeijan univormuissa, oli kokoontunut vakavina katsomaan alas jyrkän kuopan reunalta, jonka pohjalla oli edelleen nähtävissä hautaan heitetyt ruumiit. Molemmat lehdet olivat tiedoissaan hyvin summittaisia, ne kertovat lukijoilleen kyseessä olleen bolshevikkien surmatyö, mutta yksityiskohtiin ei menty niin tekotavan kuin löytöpaikankaan suhteen. Hakkapeliitassa lisäksi tuotiin esiin, että kyseessä ollut puolalaisten upseerien surmaaminen tapahtui keväällä 1940, ”jolloin Neuvostoliitto vielä oli rauhassa, eikä edes hyökkäyksen uhkaama. Löytö on erityisesti omiaan valaisemaan bolshevikkien Virosta, Liettuasta ja muualtakin suorittamia väestön pakkosiirtoja”.⁷² Uutisessa oli jo viittauksia siihen, miten myöhemmin Katynista tullaan rintamalehdissä kirjoittamaan varoittavana esimerkkinä siitä kohtelusta, jota Itä-Euroopan kansat, Suomi mukaan lukien, voisi odottaa Neuvostoliitolta sodan päätyttyä, mikäli liittoutuneet voittavat. Karjalan Viestin ilmestymisessä oli puolestaan tauko juuri huhtikuun 1943 puolessavälissä, joten lehti ei voinut kommentoida Katynin hautalöytöä ennen kuun loppua, jolloin keskityttiin jo löydön jälkimainingeissa tapahtuneeseen diplomaattiseen selkkaukseen Puolan ja Neuvostoliiton välillä.

Myös Rintamamies käytti ensimmäisessä Katyn-uutisessaan samaa kuvaa kuin Tappara ja Hakkapeliitta. Näistä poiketen kuva komeili näkyvällä paikalla lehden etusivulla kuvateksteineen, joka on tiedoiltaan tarkempi ja mahtipontisempi kuin kahdessa muussa lehdessä. Kuvatekstissä mainittiin erikoisen yksityiskohtaisesti upseereiden ruumiita olleen kuopassa kaksitoista kerrosta päällekkäin. Tämä luo mielikuvan, että Rintamamiehessä on saatettu ottaa vaikutteita Lapland-Kurierilta, jonka aikaisemmassa uutisessa mainittiin tismalleen sama yksityiskohta, jota ei kuitenkaan mainittu missään toisessa lähdelehdistä. Kuvan lisäksi Rintamamiehen sen kertaisen numeron pääkirjoitus ”Hauta puhuu” oli omistettu Katynin löydön kommentoinnille osana Puolan ja Neuvostoliiton siihenastisia toisen maailmansodan aikaisia suhteita.⁷³

Yksityiskohtaisena erona Lapland-Kurierin ja suomalaisen maanpuolustuslehdistön Katynkirjoittelussa huhti-toukokuussa 1943 näkyi se, miten Lapland-Kurierissa kuvattiin pariin otteeseen joukkomurhaa siitä näkökulmasta, millaisen loven näin suuren joukon upseereita murhaaminen tuli tekemään Puolan armeijaan ja vaikuttamaan sen uudelleen kokoamiseen. Tässä yhteydessä huomautettiin myös, miten Katynin uhrien lukumäärää pidettiin moninkertaisena siihen, montako upseeria kuoli Puolan vuoden 1939 taisteluissa.⁷⁴ Taustalla voi olla, että saksalaisessa lehdessä haluttiin todistella, ettei liittoutuneiden alaisuuteen koottavasta Puolan armeijasta tulisi olemaan

⁷² Tappara 23.4.1943; Hakkapeliitta 4.5.1943.

⁷³ Rintamamies 23.4.1943.

⁷⁴ Lapland-Kurier 20.4.1943; Lapland-Kurier 27.4.1943.

merkittävää lisää Saksaa vastassa olleisiin joukkoihin. Suomalaisissa maanpuolustuslehdissä tällaisia huomioita Katynin vaikutuksesta Puolan armeijalle ei juuri esitetty, todennäköisesti, koska ne eivät olleet Suomen sotatoimissa oleellisia kuten Saksalle. Toisaalta olisi voinut olettaa, että aihe olisi kuriositeettina saatettu nostaa esiin, ainakin niissä lehdissä, jotka ilmestyivät myös rauhanaikana ja kirjoittivat laajasti maanpuolustuksellisista sisällöistä. Lisäksi artikkeleissa esitettiin osa näistä pohdinnoista Saksan kutsumana haudoilla olleiden puolalaisten suulla, joten samalla saatettiin myös pyrkiä luomaan mielikuvaa Katynin vaikutuksesta Puolan ja Saksan väleihin, jos välien ei voisi sanoa suoranaisesti lämpenevän, niin ainakin Katyn pyrittiin näissä artikkeleissa kuvaamaan siinä valossa, että se osoittaisi puolalaisille näiden suurimman uhan tulevan idästä Saksan sijaan.

Suomalaisen maanpuolustuslehdistön tapa kiinnittää huomiota Katynin joukkomurhaan ei eronnut suuresti suomalaisen sanomalehdistön Katyniin liittyneestä kirjoittelusta heti löydön jälkimainingeissa huhti- ja toukokuussa 1943. Touko Perko toteaa väitöskirjassaan erityisesti saksalaissuuntausta edustaneiden lehtien kirjoittaneen paljon uutisesta. Lisäksi Perko huomauttaa Saksan Suomen suurlähettilään Wipert von Blücherin olleen hyvin kiinnostunut Suomen lehdistön tavasta kirjoittaa Katynista ja raportoineen kirjeissään Saksan ulkoministeriöön, kun jokin lehdistä käsitteli asiaa.⁷⁵ Myös valtioneuvoston tarkkailuosaston lehtikatsauksista kävi ilmi kirjoittelun Katynista olleen varsin jyrkkää laajasti sanomalehdistössä, muun muassa Turun Sanomat kirjoitti aiheesta 16.4. otsikolla ”Veritodistus”⁷⁶. Saksan propagandaministeriö halusi hyödyntää Katynin löydön propaganda-arvoa ja löydöstä toivottiin kirjoitettavan myös muualla kuin sen omassa lehdistössä. Tämä näkyi myös Suomen Berliinin lähetystön kirjoittamissa raporteissa Saksan ulkomaisille lehtimiehille pitämistä pressikonferensseissa, jotka ulkoministeriö lähetti Valtion tiedotuslaitokselle. Pressikonferensseissa nostettiin esiin Katynin joukkohauta ja löydön vaikutukset liittoutuneiden välisiin suhteisiin 27.huhtikuuta, 3. toukokuuta sekä 6. toukokuuta.⁷⁷

Huhtikuun 16. päivä 1943 VTL oli myös antanut ohjeen, jonka mukaan sanomalehtien olisi syytä olla julkaisematta mitään liittolaistaholta peräisin olleita uutisia, jotka huomattavasti poikkesivat Saksan virallisista tiedotuksista. Tämä ei välttämättä varsinaisesti liittynyt Katyniin, vaan mahdollisesti ennemmin uutisointiin sotatilanteesta, mutta ohje saattaa osaltaan myös selittää Katyn-uutisoinnin pohjautumista vahvasti Saksasta tulleisiin uutisiin ja liittoutuneiden lehdistön näkökantojen poissaoloa ainakin lukemieni maanpuolustuslehtien sivuilla. Ohje oli kuitenkin saapunut siviililehtien toimituksiin juuri samoihin aikoihin kuin tieto joukkomurhasta levisi maailmalle.⁷⁸

⁷⁵ Perko 1971, 180–181.

⁷⁶ VTL:n tarkkailutoimiston kotimaan lehtikatsaus nro 88. T-15559, VTL:n tarkkailuosasto, KA.

⁷⁷ Petäjaniemen raportit Saksan pressikonferensseista 27.4.1943, 3.5.1943, 5.5.1943. Ej:1, Vn:n tied. elimet, KA.

⁷⁸ Postin kirjoittama ohje 16.4.1943, A. Da:2, Vn:n tark. elimet, KA.

Toisaalta Touko Perko huomautti teoksessaan VTL:n päällikön Kustaa Vilkun pyrkineen hillitsemään sanomalehtien kirjoittelua Katynista tiedottaessaan kirjeessään päätoimittajille Englannin lehdistön torjuneen tiedon puolalaisten upseerien joukkomurhasta saksalaisten valheellisena propagandana⁷⁹. Vilkuna lähetti kirjeen 30. huhtikuuta, mikä on hivenen myöhäinen ajankohta sanomalehdistön Katyn-kirjoittelun painottuessa huhtikuun puoliväliin. Lisäksi kirjeen sisältöä ei voida nähdäkseni pitää kovinkaan pontevana yrityksenä siistiä sanomalehtien Katyn kirjoittelua. Kirjeessä Vilkuna tosiaan kuvasi englantilaisen lehdistön tapaa suhtautua uutiseen Goebbelsin liikkeelle laittamana huhuna, jossa on paljon ristiriitaisuuksia ja paikkansapitämättömiä seikkoja. Heti seuraavassa kappaleessa Vilkuna kuitenkin toteaa nimenomaan englantilaisen propagandan ”toimivan varsin voimakkaasti tässäkin asiassa sen jälkeen, kun Neuvostoliiton hallitus oli ottanut asian tutkimiseen nähden kielteisen kannan.”⁸⁰ Eli Vilkuna ei esitä Englannin lehdistön suhtautumista järin luotettavassa valossa tai erityisesti vihjaa, että suomalaisten lehtien päätoimittajien tulisi suhtautua Saksan Katyn-uutisointiin varauksella ja hillitä lehtiensä kirjoittelua, kuten Perkon kirjassaan esittämä tulkinta antaa ymmärtää.

Lisäksi VTL:n suhtautumisesta Katyniin kertovat sen kotimaanosastolla kirjoitetut Katyn-aiheiset pakinat. Nämä nimimerkkien Justus ja Tavallinen mies takaa huhtikuun aikana laaditut pakinat eivät päätyneet julkaistavaksi lähdelehtiini, mutta kommentoivat tapahtumia hyvin samaan sävyyn kuin lukemieni maanpuolustuslehtien uutisointi. Katynin joukkomurhasta kirjoitettiin niissä esimerkiksi sanoin ”revolverin laukaus niskaan oli se lahja, jonka Puolan nykyisiksi sydänystäviksi julistautuneet ammattipyövelit olivat heille antaneet” sekä ”Smolenskin joukkoteurastus on vain vähäinen sivutapahtuma bolshevismin verisissä vaiheissa”. Toinen näistä pakinoista on kirjattu sallittavaksi julkaista vasta 1. toukokuuta, eli sen jälkeen, kun Vilkun kirje lähti päätoimittajille.⁸¹ Näihin pakinoihin ja Vilkun kirjeeseen perustuen ei nähdäkseni voida sanoa Valtion tiedotuslaitoksen juurikaan pyrkineen hillitsemään sanomalehdistön kirjoittelua Katynista, vaan ennemmin ottaneen sen myös itse osaksi propaganda-artikkeleitaan, ainakin vielä huhti-toukokuussa 1943.

Tämä VTL:n suhtautuminen koski suoraan vain siviililehdistöä, mutta lukemieni rintamalehtien kirjoittelun ollessa tutkimuskirjallisuuden valossa tässä yhteydessä varsin samassa linjassa sanomalehdistön kanssa, voidaan olettaa myös päämajassa suhtaudutun suhteellisen samoin tavoin uutisointiin Katynista, sillä organisaatiot tekivät tiiviisti yhteistyötä. Päämajan ohjaaman rintamalehdistön kirjoittelun osalta on vielä huomioitava Stalingradin jälkeen suomalaisissakin joukoissa voimistuneen defaitistisen asenteen, jota osan lehdistöstä harjoittama erillisrauhakeskustelu

⁷⁹ Perko 1971, 180.

⁸⁰ Kustaa Vilkuna päätoimittajille 30.4.1943. Dd:1; Vn:n tied. elimet, KA.

⁸¹ VTL:n kotimaanosastolla laaditut pakinat, Justus nimimerkillä ”Totta puhuen” 21.4.1943 ja Tavallinen mies nimimerkillä ”Vanhat sananlaskut” 27.4.1943. He:7, Vn:n tied. elimet, KA.

ruokki⁸². Tätä pohjaa vasten voisi olettaa Katynia koskeneiden uutisartikkeleiden julkaisemisessa motivoineen ainakin osaltaan myös ajatus siitä, että tällä sotarikoksella voisi kaikessa kauheudessaan olla taistelumielialaa kohottava vaikutus lehtien lukijoihin.

2.2 Kansainvälisen tutkimuskomission kuolinsyyttutkimukset joukkohaudalla

Katynin hautalöydön julkistamisen yhteydessä tiedot joukkomurhasta pohjautuivat pääasiassa Saksan sotilasviranomaisten alueella tekemiin tutkimuksiin, esimerkiksi ruumiilta löydettyihin asiakirjoihin. Näiden tietojen levittäminen lehdistölle ei kuitenkaan yksinään riittänyt vakuuttamaan kansainvälistä yleisöä löydön luonteesta, vaan saksalaisten tiedottamisen todenperäisyyttä neuvostoliittolaisten syyllisyydestä puolalaisten upseerien joukkomurhaan epäiltiin laajalti. Saksan propagandaministeriössä oli päätetty aloittaa valmistelut kansainvälisen tutkimuskomission lähettämiseksi haudoille jo huhtikuun puolessavälissä, siis samoihin aikoihin, kun ensimmäiset viralliset tiedoksiannot joukkohaudasta laitettiin levitykseen. Lisäksi haudoille päätettiin kutsua useita muita kansainvälisiä ryhmiä, muun muassa lehtimiehiä ja kirjailijoita, sekä delegaatio puolalaisia. Tutkimuskomission vierailun järjestelyt ohjattiin valtakunnanterveysjohtaja Leonardo Contille, joka suunnitteli listan komissioon kutsuttavista patologian asiantuntijoista. Kutsut haluttiin luonnollisesti muotoilla niin, että tutkimukset vaikuttaisivat mahdollisimman tieteellisiltä ja epäpoliittisilta.⁸³ Koolle kutsuttu komissio koostui oikeuslääkäreistä kahdestatoista maasta, jotka olivat pääasiassa Saksan liittolaisia tai sen valloittamia. Näiden lisäksi ryhmään osallistuivat jäsenet Ruotsista ja Sveitsistä. Tutkimuskomissio teki ruumiinavauksia haudoilla 28.–30. huhtikuuta 1943.⁸⁴

Alkavat tutkimukset huomioitiin Korven Kaiussa lyhyellä ilmoituksella jo 27. huhtikuuta. Luonnollisesti lyhyessä uutisessa huomio kiinnittyi suomalaiseen edustukseen tutkimuskomissiossa. Huhupuheen omaisesti uutisessa kerrottiin ”erään tiedon mukaan” Suomen edustajana toimivan patologisen anatomian professorin Arno Saxénin, joka oli jo lähtenyt matkaan kohti Smolenskia.⁸⁵ Ulkoministeriön muistio vahvistaa Saxénin lähteneen haudoille 27. päivä, kutsun tultua Saksan hallituksen nimissä muutamaa päivää aikaisemmin. Muistion mukaan sota-aikana lääkintäeverstiluutnanttina toiminut Saxén sai päämajalta komennuksen matkaa varten, ollen siten esteetön matkustamaan haudoille.⁸⁶ Mannerheim oli Katynin joukkohautojen paljastumisajankohtana

⁸² Salminen 1976, 111–112.

⁸³ Fox 1982, 477–478.

⁸⁴ Leford 2012, 585.

⁸⁵ Korven Kaiku 27.4.1943.

⁸⁶ Heikki Brotheruksen kirjoittama muistio 23.4.1943. 7K1a1, UM.

Sveitsissä toipumassa huhtikuun alussa saamastaan sairaskohtauksesta, jolloin suostumuksen Saxénin matkalle tämän poissa ollessa antoi kenraali Heinrichs, joka raportoi Mannerheimille kuun lopulla kirjoittamassaan kirjeessä antaneensa heti suostumuksensa, kun Saksan hallituksen pyyntö saapui päämajaan ylilääkärin kautta.⁸⁷

Ulkoministeriön muistiossa mainittiin myös Berliinistä peräisin ollut huhutieto siitä, että Katynin haudoissa saattaisi olla myös suomalaisia uhreja. Muistion mukaan huhutiedossa olisi mainittu uhriluku 40, jonka muistion kirjoittanut Heikki Brotherus huomautti suurin piirtein vastanneen talvisodan vankienvaihdon vajausta. Kyseessä on mielenkiintoinen yksityiskohta, joka on varmaankin lisännyt suomalaisten mielenkiintoa haudoilla toteutettuihin tutkimuksiin. Kyseessä oli tosin täysin perätön huhu, jota ei kommentoitu arkistomateriaaleissa myöhemmin. Huhu päätyi kuitenkin myös joihinkin suomalaisiin sanomalehtiin, Peter Johnssonin mukaan ainakin Helsingin Sanomat julkisti sen uutisoidessaan Katynin tutkimuksista Saxénin Suomeen paluun jälkeen. Samassa yhteydessä lehdessä tosin todettiin, ettei suomalaisista uhreista ollut löydetty mitään todisteita⁸⁸.

Lukemiini maanpuolustuslehtiin huhut suomalaisista uhreista eivät koskaan päätyneet. Syynä saattaa olla, että mahdollisuutta suomalaisten sotavankien päätyemiselle joukkohautaan olisi pidetty liiaksi sotilaiden mielialoja järkyttävänä uutisena, joka saisi entisestään pohtimaan suomalaisten sotavankien kohtelua Neuvostoliitossa. Toisaalta voisi olettaa myös puolalaisten vankien kohtalosta yksityiskohtaisestikin uutisoimisella olleen samanlainen vaikutus lehtiä lukeneisiin sotilaisiin. Saattaa myös olla, ettei huhusta uutisoitu yksinkertaisesti siksi, että siitä kuultiin vasta Helsingin Sanomien uutisoinnin myötä, jolloin lehtien toimituksissa tuskin pidettiin erityisen hyvänä sisältönä vanhentunutta ja perättömäksi todettua huhutietoa.

Tutkimuskomission tutkimuksen tulos luettiin ääneen 3. toukokuuta Saksan ulkoministeriön pressikonferenssissa, jossa korostettiin puolueettomien tiedemiesten ilman mitään propagandistista tarkoitusta tulleen tähän lopputulokseen. Pressikonferenssissa pyydettiin läsnä olleita ulkomaisia lehtimiehiä välittämään koko maailman tietoisuuteen tämä ”lopullinen tieto” siitä kuka, miten ja milloin oli Katynin murhat suorittanut.⁸⁹

Myös komission tutkimustuloksista uutisoi lähdelehdistä ensimmäisenä Korven Kaiku 4. toukokuuta otsikolla ”Neuvostohallitus ja GPU syyllisiä Katynin murhiin - 70 % lähes tuhannesta murhatusta tunnetaan”. Lehti raportoi Saksan ulkoministeriön esittäneen joukkohautojen tutkimuspöytäkirjan

⁸⁷ Haavikko 1999, 201–202.

⁸⁸ Johnsson 2014, 153.

⁸⁹ Petäjäniemen raportti 3.5.1943. Lähetetty ulkoasiainministeriöstä Valtion tiedotuslaitokselle. Ej:1, Vn:n tied. elimet, KA.

kansainväliselle lehdistölle. Uutisen mukaan Englannin lehdistössä olisi vielä pari päivää aikaisemmin kirjoitettu, ettei olisi mahdollista aukottomasti todistaa, kuka on syyllinen puolalaisten upseerien murhiin. Korven Kaiku kertoo kuitenkin englantilaislehdistönkin kannan muuttuvan Saksan todistettua tieteellisesti Neuvostoliiton hallituksen ja GPU:n olevan syyllisiä joukkomurhaan. Haudoista kerrottiin siihen mennessä kaivetun ulos 982 ruumista, joista 70 prosenttia on tunnistettu ja kuolinaika vahvistettu maali-huhtikuulle 1940. Artikkelissa korostettiin vahvasti komission jäsenten olleen rikostutkimuksen ja lääketieteen johtavia edustajia korkeakouluista eri puolilta Eurooppaa ja lueteltiin myös, mistä maista komissiossa oli edustajia, kuitenkin erikseen alleviivaamatta kyseisten maiden läheisiä suhteita Saksaan. Samalla sivulla julkaistiin myös kuva komission jäsenistä tutkimassa haudoista löytyneitä esineitä.⁹⁰ Korven Kaiun julkaisema uutinen myötäili siis kokonaiskuvaltaan varsin hyvin Saksan propagandaministeriön tavoittelemaa kuvaa puolueettomasta kansainvälisestä tutkimuksesta, joka loisi uskottavuutta Katyn-propagandalle.

Komission jäsenten asiantuntemusta suitsutettiin myös Lapland-Kurierin etusivulla seuraavana päivänä, jossa artikkelin ”Die Untersuchung der Massengräber bei Smolensk” alaotsikossa todettiin maailmankuulujen tiedemiesten vahvistaneen saksalaisen tiedonannon. Pääasiassa artikkeli koostui samoista, tutkimusraportista saaduista tiedoista kuin Korven Kaiunkin vastaava uutinen. Kuitenkin Lapland-Kurierissa kuvataan tutkimuksia monipuolisemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin suomalaisessa rintamalehdessä. Tältä osin lehtien uutisointi tutkimuskomission toimista muistutti samaa tilannetta kuin joukkohautauutista ensikertaa julkaistaessa, eli Lapland-Kurierilla oli nopeammin tarkat tiedot tapahtumista. Uutisessa mainittiin jälleen myös sellaisia yksityiskohtia löydettyistä ruumiista, jotka korostivat teon julmuutta. Esimerkiksi huomautettiin, että uhrin on ammuttu niskalaukaukselta huomattavan läheltä, osasta vaatteista löytyi pistinten jälkiä ja uhrien kellot ja sormukset oli viety.⁹¹ Tässä tulee jossain määrin näkyväksi eroavaisuus suomalaisen ja saksalaisen rintamalehden välillä, Korven Kaiun uutisointi mukaili sinänsä Saksan Katyn propagandakampanjaa julkaisemalla komission tutkimustulokset vahvasti luottamusta herättäneessä valossa, mutta Lapland-Kurier meni uutisoinnissaan asteen verran pidemmälle jatkaessaan edelleen joukkomurhan julmuuden kuvailua.

Tapparan 7. toukokuuta ilmestyneen numeron uutiskatsaukseen oli liitetty varsin erikoisella tavalla maininta komission tutkimuksista. Uutiskatsauksessa lainattiin erään komission unkarilaisen jäsenen kertomusta siitä, miten Neuvostoliitto oli yrittänyt häiritä tutkimuksia haudoilla. Lainaus on siitä erikoinen, että se on täysin irrallinen yksityiskohta osana uutiskatsausta, lehden numero ei muilta osin kerro mitään varsinaisista tutkimuksista haudoilla. ”PROF. Franz Orsos on kertonut eräälle

⁹⁰ Korven Kaiku 4.5.1943.

⁹¹ Lapland-Kurier 5.5.1943.

Budapestin lehdelle, että venäläiset lentäjät ovat useita eri kertoja yrittäneet häiritä Katynin joukkohaudoilla työssä olleen tutkimuskomission toimintaa. Tähän oli kuitenkin varauduttu ja Saksan lentovoimat sekä ilmatorjunta ovat pysyttäneet hyökkääjät loitolla niin, että komissio sai rauhassa työnsä suorittaa”⁹². Tämänkaltaisen tutkimusten häirintäyrityksen kuvailu näyttää yritykseltä vahvistaa mielikuvaa Neuvostoliitosta syyllisenä, joka yrittää peitellä totuutta sotarikoksesta.

John P. Foxin mukaan tutkimuskomission lähettäminen haudoille ei tuottanut yhtä hyvää propagandatulosta kuin Saksassa oli toivottu. Komissio yritettiin tuoda esiin kansainvälisenä ja puolueettomana elimenä, joka pystyisi antamaan viimeisen, luotettavan sanansa Katynin metsästä löytyneiden upseerien kuolemaan johtaneista tapahtumista. Liian suuri osa komission jäsenistä tuli kuitenkin Saksan vaikutuspiirissä olleista maista, jotta kansainvälinen media olisi ottanut raportin vastaan kriitikittömästi ja pitänyt sen tutkimustulosta tapauksen lopullisena totuutena. Komission työskentelyä käytettiin varsin lyhytikäisesti osana Saksan propagandaa, eikä se ollut kovinkaan voimakkaasti esillä myöskään tutkimissani maanpuolustuslehdissä.⁹³

Fox kirjoittaa artikkelissaan, että tutkimuskomission hautavierailun aikana Saksan edustajat pyrkivät myös selvittämään, missä määrin komission jäsenet olisivat valmiita pitämään tapausta esillä kotimaassaan ja yleisesti antamaan lausuntoja kokemuksistaan haudoilla. Tämä eräänlaisten propaganda-apurien hankkiminen ei kuitenkaan tuottanut toivottavaa lopputulosta. Komission jäsenistä juuri professori Orsos kertoi myöhemmin, miten Berliinin paluun jälkeen komission jäsenet päättivät yhdessä olla puhumatta vierailustaan jälkikäteen julkisuudessa, sillä ymmärsivät sen syövän uskottavuutta itse tutkimusraportilta.⁹⁴ Tosin Orsosen lausunto, johon Fox viittaa, on peräisin vuonna 1952 Yhdysvalloissa järjestetyistä kuulusteluista, joissa pyrittiin selvittämään totuus Katynista. Tapparan uutiskatsauksen perusteella professori Orsos antoi kuitenkin ainakin itse lausunnon joukkomurhan tutkimuksista budapestilaiselle lehdelle. Yhdysvaltalaisten kuulusteluissa Orsos siis joko pyrki kaunistelemaan koko komission suhtautumista saksalaisten tutkimuksiin neutraalimpana kuin se todellisuudessa oli, tai sitten hän ei vain itse noudattanut yhteistä päätöstä olla puhumatta tutkimuksista julkisuudessa.

Missään lähdelehdistäni ei julkaistu Saxénin haastattelua tai muuten kerrottu tutkimusten jälkeen hänen kokemuksistaan haudoilla. Olavi Paavolaisen Katynin uutisointia kuvanneista päiväkirjamerkinnoista käy kuitenkin ilmi, että hänen mukaansa Saxén oli antanut matkastaan ”vakuuttuneen kauhukuvauksen” lehdistölle⁹⁵. Saxénin kuvaus tutkimuksista tosiaan julkaistiin

⁹² Tappara 7.5.1943.

⁹³ Fox 1982, 486.

⁹⁴ Fox 1982, 487.

⁹⁵ Olavi Paavolaisen päiväkirja s.347. 4.5.1943.

ainakin joissain suomalaisissa sanomalehdissä. Näissä uutisoinnin sävy vaikuttaa kuitenkin olleen kohtuullisen neutraali, ainakin Helsingin Sanomissa ja Uudessa Suomessa julkaistut uutiset keskittyivät kuvaamaan tutkimusten kulkua ja saatuja tuloksia. Toki niissä on esimerkiksi Saxénin arvio siitä, miten tämä piti yleisvaikutelmaa haudoilta ”sanoin kuvaamattoman kaameana”, mutta tätä tuskin voidaan pitää erityisenä ”kauhukuvauksena” ottaen huomioon, että kyseessä oli joukkohauta.⁹⁶ Näiden lehtien uutisoinnin perusteella vaikuttaa siis kuitenkin siltä, että professori Saxén pysyi varsin asialinjalla kommentoidessaan tutkimuksia julkisuudessa, eikä tutkimuksia pidetty kovinkaan suurellisesti esillä suomalaisessa lehdistössä. Maanpuolustuslehdissä Saxénin roolia tutkimuksissa ei varsinaisesti korostettu, vaikka suomalaisen tutkijan osallistuminen mainittiinkin. Nähdäkseni lähdelehdissäni tehty valinta olla uutisoimatta Saxénin haastattelua ei sinänsä ollut yllättävää kevään 1943 tilanteessa, jolloin tuskin haluttiin enää pitää merkittävästi esillä suomalaisen professorin osuutta tutkimuksissa, jotka maailmalla miellettiin saksalaisten propagandatarkoituksessa järjestämiksi.

2.3 Vierailijoita haudalle laajemman kansainvälisen huomion herättämiseksi

Kansainvälisen tutkimuskomission lähettämällä Saksa siis tähtäsi uskottavuuden lisäämiseen omien viranomaistensa tekemille kuolinsyyttutkimuksille. Haudoilta kutsuttiin kuitenkin tutkijoiden lisäksi muitakin vierailijoita, tavoitteena ylipäänsä kansainvälisen huomion lisääminen. Tämänkaltaisten vierailujen seurauksena saatua materiaalia esiintyi varsin vähän suomalaisissa maanpuolustuslehdissä, mutta Lapland-Kurier nosti niitä esille sisällössään.

Hakkapeliitassa ei kirjoitettu mitään tutkimuskomissiosta, mutta 11. toukokuuta lehdestä oli varattu keskiaukeama haudoilta otetuille kuville otsikolla ”Äänettömät syyttäjät”. Kuvateksteissä huomiota kiinnitettiin uhrien kunniamerkkeihin, löydettyyn henkilökohtaiseen omaisuuteen ja siihen, miten satunnaisesti ruumiit oli heitetty hautaan. Tällä tuotiin esiin tekotavan huolimattomuutta ja tekijöiden luottoa siihen, ettei hauta tule koskaan paljastumaan. Lisäksi henkilökohtaisen omaisuuden kuvaaminen korosti teon traagisuutta kertoessaan osasta uhreja yksilöllisemmällä tasolla. Kunniamerkkien esittäminen ei ole yllättävää Hakkapeliitan sisällössä, sillä merkit korostavat joukkomurhan uhrien sotilasstatusta ja ansioituneisuutta sodassa. Tällä on mahdollisesti haluttu lisätä uhrien samaistuttavuutta Hakkapeliitan suojeluskuntiin kuuluneessa ja maanpuolustusta korkealle arvostaneessa lukijakunnassa.⁹⁷

⁹⁶ Haastattelu löytyi ainakin Helsingin Sanomista 4.5.1943 ja Uudesta Suomesta 4.5.1943.

⁹⁷ Hakkapeliitta 11.5.1943.

Erityisesti puolalaisten lähetyskunnan vierailu haudoilla oli tärkeää Saksan miehitettyyn Puolaan kohdistamalle Katyn-propagandalle⁹⁸. Lähdelehdistä tarkimmin puolalaisen delegaation vierailusta kerrottiinkin Lappland-Kurierissa. Artikkeliksi kuvasi puolalaisen delegaation kulkua haudoilla, tutkimassa haudasta löytyneitä esineitä ja kuulemassa paikallisia todistajia. Kerronnassa tavoiteltiin selkeästi tunteellista otetta kuvattaessa puolalaisten järkytystä maamiestensä kohtalosta, mainiten myös miten haudasta löytyi delegaation jäsenten henkilökohtaisesti tuntemia uhreja. Tärkeimpänä viestinä oli kuitenkin tuoda ilmi, miten mahdotonta delegaation oli löytyneiden todisteiden valossa kieltää joukkomurhan tapahtuneen siten kuin saksalaiset viranomaiset olivat tutkinnastaan maailmalle kertoneet. Virallisen delegaation vierailun lisäksi lehdessä kuvattiin hautojen kaivuuseen osallistuneiden puolalaisten sotavankien järkytystä ja hämmästyä siitä, miten uskomatonta näille oli, että sotavankeja murhattaisiin taisteluiden kahden maan välillä jo päätytty ja täysin ilman syytä. Tässä artikkelissa vaikuttimena näyttää myös olleen asettaa vastakkain Neuvostoliiton puolalaisille sotavangeille antama kohtalo sekä saksalaisten sotavankiensä kohtelu, joka artikkelissa esitettiin puhtoisena ja kansainvälisiä lakeja kunnioittavana.⁹⁹ Suomalaisista lehdistä ainoastaan Hakkapeliitta mainitsi puolalaisten delegaation vierailun haudoilla, julkaisemalla kuvan lähetyskunnasta seisomassa vakavina hatut kädessään haudan reunalla osana Katyn aiheista kuva-aukeamaansa¹⁰⁰.

Haudoilta ei pyydetty vierailemaan ainoastaan puolalaisia sotavankeja, reporttereita, kirkon edustajia ja lääketieteen asiantuntijoita, vaan tutkimuskomission tapaan useammasta kansallisuudesta koostuneita ryhmiä, joiden toivottiin lisäävän löydön saamaa julkisuutta kotimaissaan. Hautoja katsomaan päästettiin hyvin erilaisista taustoista tulleita henkilöitä, mutta propagandasisällön tuottamisen kannalta otollisin vierailijaryhmä oli suurella todennäköisyydellä Saksaan myönteisesti suhtautuneet toimittajat. Tällaiseen kansainvälisen toimittajaryhmän vierailuun huhtikuun lopulla osallistui Suomesta Örnulf Tigerstedt. Tigerstedt oli vahvasti saksalaismielinen ja näkemyksiltään äärioikeistolainen kirjailija ja runoilija, joka työskenteli sotavuosina VTL:n palveluksessa, kuten moni muukin aikansa kirjailija ja kulttuurivaikuttaja¹⁰¹.

Lappland-Kurierin sivuilla Tigerstedtin matka esiintyi toukokuun 1943 aikana kahdesti. Ensimmäinen hänen kirjoittamansa artikkeli uhkasi otsikollaan ”Das ganze Abendland ist bedroht” kaikkien länsivaltojen olevan vaarassa. Artikkeliksi ilmestyi alun perin göteborgilaisessa aamulehdessä. Siinä Tigerstedt kuvasi ensin retkikuntansa jäsenten epäuskoa ja järkytystä näiden saapuessa joukkohaudalle. Retkikunnan espanjalainen jäsen Giménez Caballero totesi näyn olleen vielä hirvittävämpi kuin Espanjan sisällissodan aikana tasavaltalaisten terrori Madridissa, ja hollantilaisen

⁹⁸ Fox 1982, 471–472.

⁹⁹ Lappland-Kurier 16.4.1943; Lappland-Kurier 20.4.1943.

¹⁰⁰ Hakkapeliitta 11.5.1943.

¹⁰¹ Waltä 1993, 135 – 136.

romaanikirjailija Filip de Pillecijn Tigerstedt kertoi suorastaan vapisseen todetessaan haudan olevan vielä pahempi näky kuin kukaan Länsi-Euroopassa olisi uskaltanut kuvitellakaan. Tigerstedt kiinnitti lukijoidensa huomiota myös siihen, miten uhrien vaatteiden pistimien jäljet ovat sen muotoiset, että ne voivat olla ainoastaan venäläisistä pistimistä lähtöisin. Saksalaisia sotilaita varten käännettyssä artikkelissa korostettiin myös positiivista kuvaa Saksan sotamenestyksestä kirjailijan todetessa, etteivät neuvostoliittolaiset vuonna 1940 varmastikaan odottaneet murhateon tulevan päivänvaloon, sillä eivät osanneet aavistaa, miten muutamaa vuotta myöhemmin hakaristilippu liehuu Smolenskia ympäröivillä muureilla. Artikkelin loppu otsikkonsa mukaisesti enteilemällä samankaltaista kohtaloa kaikkien länsivaltojen johtaville kansankerroksille, mikäli bolsevikit pääsevät päättämään asiasta.¹⁰²

Jälkimmäinen Tigerstedtin matkan kuvaus Lapland-Kurierissa kertoi tämän Helsingin konservatoriossa matkastaan pitämästä esitelmästä. Lehden mukaan kirjailija kertoi kokemuksestaan täydelle salille, jossa näkyi paljon korkea-arvoisia sotilaita ja pääkaupungin merkkihenkilöitä. Tässäkin tekstissä sävy oli varsin propagandistinen, sillä siinä keskityttiin kuvaamaan ylenpalttisesti ja jopa runollisesti haudoilla vierailun kauhistuttavuutta. Kantavana teemana oli jälleen Katynin enteilemä tuho, jota povattiin Neuvostoliiton käsissä eurooppalaisille heidän yhteiskunnallisesta asemastaan ja vakaumuksestaan riippumatta.¹⁰³

Örnulf Tigerstedt oli tunnettu saksalaismielisyydestään ja oikeistolaisuudestaan, joten ei ole yllättävää, miten hänen kirjoituksensa olivat pelkoihin vetoavalla tyylillä kirjoitettua propagandaa, jota näin kiertelemättä esiintyi lähdelehdissäni varsin harvoin. Lukemissani maanpuolustuslehdissä hänen kirjoituksiaan julkaistiin suoraan vain Lapland-Kurierissa, jonka linjasta ne myös erottuvat radikaalimpina kuin lehden Katyn aiheinen sisältö muutoin. Suomalaisista lehdistä ainoastaan Rintamamiehessä viitattiin Tigerstedtin matkaan, huomattavasti myöhemmin kuin Lapland-Kurierissa ja vain pintapuolisesti toteamalla kirjailijan pitäen liiton jäsenille Seinäjoella esitelmän matkastaan Katynin haudoille¹⁰⁴.

Kaiken kaikkiaan haudoilla vierailijoiden henkilöiden kuvaukset näkemästään eivät siis saaneet juuri lainkaan palstatilaa suomalaisissa maanpuolustuslehdissä, vaikka niitä Lapland-Kurierissa esiteltiin. Suomalainen maanpuolustuslehdistö julkaisi siis varsin tarkkaan saksalaisen uutisoinnin kanssa synkronoituna varsinaiset uutiset joukkohautalöydöstä, myös tutkimuskomission tutkimukset saivat lähdelehdissä jonkin verran huomiota, mutta muiden vierailijoiden matkakuvauksien osalta erot ovat selvät. Syynä voi yksinkertaisesti olla se, ettei näissä matkakuvauksissa Lapland-Kurierissa julkaistujen perusteella näytä tarjotun juuri mitään lisätietoa

¹⁰² Lapland-Kurier 15.5.1943.

¹⁰³ Lapland-Kurier 28.5.1943.

¹⁰⁴ Rintamamies 6.8.1943.

aiheesta, vaan kirjoitettu tunnepohjaisesti ja päivitelty samoja asioita, jotka tulivat ilmi jo komission tutkimustuloksia julkaistaessa. Ne eivät siis tarjonneet lukijoilleen juuri mitään uutta tietoa ja olivat puhtaasti tunteisiin vedonnutta tarinamuotoista propagandaa, joka vielä vei kohtuullisen suuren tilan lehdestä. Tämän tyyppistä sisältöä ei mahdollisesti vain pidetty kovinkaan tärkeänä sisältönä lehteen, jossa oli muutenkin rajallinen tila (monet rintamalehdet olivat vain muutaman sivun mittaisia). Tämänkaltaisen aineisto ei ollut tyyppillistä lähdelehdilleni tai suomalaisille rintamalehdille ylipäänsä, jotka koostuivat pääasiassa uutisista ja viihteellisestä sisällöstä. Jyrkempisanainen propaganda oli usein tuotu huumorin varjolla pakinoihin ja tarinamuotoisessa propagandassa viitattiin usein historiaan tai taruihin, aiheet haettiin siis jostain kauempaa ja niiden sisälle ujutettiin ajankohtaisempi propagandaviesti. Ainakin Tigerstedtin kirjoitukset vaikuttavat olleen viestissään liian yksioikoisia päästäkseen lähdelehtieni palstoille ilman huumorin varjoa.

2.4 Burdenko-komission tutkimukset

Neuvostoliitto vastasi joukkomurhasyytöksiin 15. huhtikuuta 1943 Moskovan radiossa sekä julkaisemalla kannanoton TASS-uutistoimiston kautta. Radiolähetyksessä syytösten todettiin olevan Goebbelsin häikäilemättömiä valheita, joiden ilmiselvä tarkoitus on peitellä saksalaisten itsensä tekemää rikosta. Puolalaisten upseerien kerrottiin olleen Neuvostoliiton sotavankeina kuten väitetty, mutta joutuneen saksalaisten joukkojen käsiin ollessaan komennettuna rakennustöihin Länsi-Smolenskin alueella kesällä 1941.¹⁰⁵

Neuvostoliitto oli valloittanut Smolenskin kaupungin takaisin Saksalta syyskuussa 1943, mitä seurasi pian myös Katynin metsän ja muiden lähialueiden takaisin valtaaminen. Nopeasti Katynin haltuunsa saamisen jälkeen Neuvostoliitto aloitti tiedotukset tukemaan keväällä julkaisemaansa kieltävää kannanottoa Saksan syytöksiin. Lokakuun alussa se ilmoitti lähettävänsä tutkimusryhmän Katyniin kokoamaan todelliset faktat joukkohaudan uhrien kohtalosta. Tämän tutkimuksen tulos julkaistiin tammikuun 24. päivä 1944. Sen julkaisutta tutkimusryhmää kutsutaan nimellä Burdenko-komissio, tutkimuskomiteaan kuuluneen neurokirurgin ja tunnetun akateemikon Nikolai Burdenkon mukaan. Komiteaan kuului paljon muitakin arvovaltaisia henkilöitä, joista ainakin osan rooli vaikuttaa olleen lähinnä uskottavuuden ja arvovallan lisääminen, sillä he eivät olleet lääketieteen asiantuntijoita. Joukossa oli muun muassa kirjailija Aleksei Tolstoi ja Neuvostoliiton opetusministeri Vladimir Potemkin¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Bell 1989, 64.

¹⁰⁶ Werth 1966, 51.

Tutkimusraportin englanninkielinen otsikko “Statement of the Special Commission for the Establishment and Investigation of the Shooting of Polish Officers, Prisoners of War, in the Katyn Forest by the German Fascist Invaders”, kertoo oleellisimman tutkimuksen sisällöstä. Tutkimuksen uskottavuus maailmalla kärsi huomattavasti muun muassa siitä, että tutkimusryhmä koostui ainoastaan neuvostoliittolaisista asiantuntijoista ja paikalle päästetyille vähäisille ulkomaisille vierailijoille näytetyt todisteet olivat valmiiksi esillä, ilman että silmännäkijöitä päästettiin varsinaisesti näkemään ruumiiden tutkimusta. Henkilökohtaisia esineitä haudoista raportoitiin löytyneen kaikkiaan yhdeksän kappaletta, vaikka ruumiita oli raportin mukaan 11 000, kun taas saksalaiset raportoivat löytäneensä tuhansia päiväkirjoja, joita näkyi myös keväällä lehdistöön jaetussa kuvamateriaalissa. Lisäksi Neuvostoliiton alkuperäisessä kannanotossa oli ilmoitettu saksalaisten murhanneen vangit elo-syyskuussa 1941, mikä aiheutti ihmettelyä, sillä haudalta levinneissä kuvissa ruumiit olivat selvästi talvivaatteissa. Tutkimusraportissa aiempaa epäloogisuutta välteltiin toteamalla joukkomurhan tapahtuneen ”syksyllä” ilman yhtä tarkkaa aikamäärettä kuin ensimmäisessä kannanotossa.¹⁰⁷

Rintamamiehen Lätkehdyksiä pakinassa Burdenko-komission tutkimuksia kommentoitiin jo ennen niiden tulosten julkaisua toteamalla, että tapaus on nyt uudelleen esillä venäläisten ottaessa sen tutkiakseen, vaikka kansainvälinen elin tutki tapausta jo kuukausia. Sävy on pakinoitsija Lätkälle tyypillinen ja ilmaisee suoraan tämän ajatukset tutkimuksen tarkoituksesta ja uskottavuudesta: ”Ymmärretään. Tapaus aiotaan luonnollisesti saattaa ”uuteen valoon”. Epäilemme kuitenkin, että se tuottaa joltisiakin vaikeuksia. Katynin uhrin on valokuvattu ja identifioitukin siksi tarkoin, ettei heistä kykene tekemään eläviä ja räähkäämättömiä itse tsekakaan. Epäilemme myös, että Katyn antaa vastaisuudessa uuden aiheen kansainväliselle tutkimukselle. Ryssä kun saattaa ”tutkimustensa” varjolla täyttää entiset kuopat uusilla vainajilla.”¹⁰⁸

Muut maanpuolustuslehdet kommentoivat tätä uutta käännettä lyhyesti, mutta ilmaisten yleisen epäuskon suorasanaisesti. Korven Kaiku uutisoi ensimmäisenä ja kohtuullisen neutraalisti otsikolla ”Venäläiset väittävät saksalaisia syyllisiksi Katynin murhiin”, etusivun uutinen kertoi lyhyesti venäläisen erikoiskomission antaneen 44 sivuisen selostuksen, jonka mukaan saksalaiset olivat ampuneet Katynin metsästä löytyneet ruumiit. Karjalan Viestin uutispätkä seuraavana päivänä otsikolla ”Ryssän ilveilyä” kuvasi puolestaan epäuskoista suhtautumista tutkimustuloksiin varsin suorasti ”Komissio oli tullut muka siihen tulokseen, että saksalaiset olivat aiheuttaneet näiden puolalaisten upseerien kuoleman. – Kun saksalaisten suurhyökkäys oli puskenut syvälle Venäjän alueelle v. 1941 kesällä ja syksyllä, oli venäläisten pakko peräytyä niin kiireesti tältä alueelta, että,

¹⁰⁷ Lauck 1988, 68–69.

¹⁰⁸ Rintamamies 21.1.1944.

kuten he selittelevät, he eivät ehtineet evakuoida näitä puolalaisia, jotka joutuivat saksalaisten käsiin.”¹⁰⁹

Paria päivää myöhemmin Korven Kaiku julkaisi myös saksalaisen näkemyksen Burdenko-komission tutkimusraporttista otsikolla ”Neuvostoliitto aikoo saada Englannilta ja Puolalta uusia myönnytyksiä selittäessään Katynin murhat saksalaisten tekemiksi”. Uutisessa viitattiin ”saksalaiseen tahoon”, jonka mukaan tutkimuksen tarkoituksena olisi ”pakoittaa puolalaiset selittämään maailmalle julkisesti, etteivät upseerien joukkomurhat Katynissa ole bolshevikkien vaan saksalaisten työtä”. Uutisessa huomautettiin tarkoituksena olleen puolalaisten valehtelemaan pakottaminen ”vastoin parempaa tietoaan”, jotta näillä olisi ollut edes teoriassa mahdollisuus neuvottelujen aloittamiseen Neuvostoliiton kanssa.¹¹⁰

Karjalan Viestissä päiviteltiin yleisellä tasolla venäläisen propagandan eroamista muiden sotaa käyneiden valtioiden harjoittamasta ollessaan täysin vailla todellisuuspohjaa. Kirjoittaja nosti tästä esimerkiksi ensin suomalaisille tuttuina tapauksina Mainilan laukaukset ja Kuusisen hallituksen. Tämän jälkeen hän rinnasti näihin Neuvostoliiton uusimpana ”valhenäytelmänä” Katynin joukkomurhan tapahtumien selittämisen uusiksi: ”Erittäin karkea sellainen on ollut Katynin murhenäytelmä, jonka Venäjä nyt yrittää kääntää saksalaisten suorittamaksi, vaikka tosiasiat ovat selvästi todistaneet asian oikean laidan.” Tavallaan kirjoittaja hyödynsi Burdenko-komission tulosten selvää epäuskottavuutta todisteena muunkin neuvostopropagandan valheellisyydestä ja palasi kolumninsa lopussa siihen, miten epäuskottavina neuvostoradiosta Suomea vastaan kohdistettuja viestejä on pidettävä.¹¹¹

Aineiston ainut Katyniin liittynyt pilakuva keskittyi Staliniin ja oli selkeästi saanut inspiraationsa Burdenko-komission tutkimuksista ja niiden julkistamista seuranneista Neuvostoliiton esittämistä teatraalisista suruvalitteluista sekä uhrien juhlallisesta hautaamisesta alueelle rakennetussa kirkossa. Pilakuvassa huumoria vedettiin tapahtumien selkeästä vilpillisyydestä. Piirros julkaistiin helmikuussa 1944 otsikolla ”kunniakäynti marttyyrihaudalla” ja se kuvasi Stalinin tekemässä sotilastervehdystä Katynin haudalle laskemansa seppeleen vierellä. Haudalle asetettu seppele on varustettu viestillä ”viimeinen tervehdys kansojen isältä”. Samalla Stalin-hahmo seisoo rikkinäisten luiden päällä ja pitelee veristä kirvestä vasemmassa kädessään.¹¹² Timo Vihavainen huomautti Venäjän-pelon historiaa käsitelleessä tutkimuksessaan, että vaikka suomalainen ryssäviha tuotti propagandaan varsin epärealistisia fantasioita ja valheellisia stereotyyppioita venäläisistä, toimi Neuvostoliiton oma varsin

¹⁰⁹ Korven Kaiku 27.1.1944; Karjalan Viesti 28.1.1944.

¹¹⁰ Korven Kaiku 29.1.1944.

¹¹¹ Karjalan Viesti 26.1.1944.

¹¹² Rintamamies 11.2.1944. Kts. liite 1.

läpinäkyvästi valheellinen politiikka ja propaganda sopivana vastavoimana, pelaten suomalaisen propagandan pussiin.¹¹³ Maanpuolustuslehtien tapa kuvata Burdenko-komissiota on varsin toimiva esimerkki tästä Vihavaisen kuvaamasta ilmiöstä.

Karjalan Viestissä viitattiin tähän Katynin uhrien hautaamiseen silmiä avanneena tapahtumana, jonka lävitse nähtiin jopa lännessä: ”Kun Englanti ja Amerikka ovat näihin asti sanomalehdistönsä johtamina ottaneet käyvästä rahasta kaikki neuvostolaisen propagandan huijaukset, on Neuvostoliitto äskettäin Katynin huijauksellaan ensimmäisen kerran vienyt asian liian pitkälle. Neuvostoliittolaisten Katynin metsässä toimeenpanema jumalanpalvelus kunniakomppanioineen heidän itsensä murhaamien puolalaisten upseerien kunniaksi oli Englannin ja Amerikan yleisöllekin sentään liikaa, eikä näiden maiden lehdistö ole uskaltanut antaa tälle huijaukselle vastaavaa kaikupohjaa.” Kyseessä oli lehden julkaisema osa Saksan ulkoministeriön tiedotuspalvelun ulkomaille julkaisemasta kannanotosta, jossa pääpointtina oli ottaa kantaa neuvostotasavaltoihin perustettuihin ulkoasiainkomissariaatteihin, jotka kuvattiin saksalaisessa kannanotossa uusimpana propagandatemppuna, jolla pyrittiin tekemään ”bolshevismi kansainvälisesti edustuskelpoiseksi”.¹¹⁴

Tähän Korven Kaiussa reagoitiin etusivun uutisella otsikolla ”Ilveilyä. Bolshevikit haudanneet juhlallisesti Katynin uhrin”. Uutisen mukaan Moskovasta oli ilmoitettu, että Katynin uhrin on jälleen haudattu ja muistotilaisuus järjestettiin paikalle rakennetussa kirkossa. Lisäksi paikalle oli pystytetty muistokivi ”1941 surmattujen kunniaksi”. Muistotilaisuuteen oli kutsuttu Moskovan puolalaisten ja niin sanotun puolalaislegioonan edustajia. Puolalaisten lähetyskuntaa johtaneen kenraali Berlingin kerrotaan pitäneen muistopuheen, jossa tämä vannoi koston kohtaavan surmatyöntekijöitä.¹¹⁵ Berling oli puolalainen kenraali, joka kommunistien johtaman puolalaisen armeijan perustamiseen Neuvostoliitossa vuosien 1940–1943 aikana. Berling oli itsekkin ollut NKVD:n sotavankina Puolan valtauksen jälkeen Starobilskin vankileirillä, jossa osa Katynin haudasta löydettyistä uhreista oli myös ollut vankina. Uutinen on lähtöisin ruotsista ja kieleltään otsikkoa lukuun ottamatta varsin neutraali kuvaus tapahtuneesta. Tässäkin uutisoinnissa Korven Kaiussa kiinnitettiin huomiota puolalaisten suhtautumiseen Neuvostoliiton toimintaan, joka pelkästään tämän lyhyen uutisen valossa näyttäytyi lukijoille niin, että puolalaiset olisivat hyväksyneet Burdenko-komission väitteet surmatyön kulusta. Berlingiä voidaan sotavankitaustansa vuoksi pitää puolalaiseen yleisöön vetoavana puhujana neuvostoliittolaisten järjestämään muistotilaisuuteen, vaikka toisaalta taas hänen kytkeytymisensä Neuvostoliittoon armeijan perustamisen kautta oli Puolassa varmasti hyvin tiedossa.

¹¹³ Vihavainen 2013, 258.

¹¹⁴ Karjalan Viesti 12.2.1944.

¹¹⁵ Korven Kaiu 1.2.1944.

Tapparassa mainittiin Burdenko-komission tutkimuksen aivan lyhyesti helmikuussa, uutisoitaessa puolalaisten sosialistiemigranttien kokouksesta Lontoossa, jossa eräs puhuja oli lehden mukaan asettunut kannattamaan Puolan pakolaishallitusta ja todennut olevan selvää, että Katynin joukkohautojen uhrit on murhattu bolshevikkien toimesta, jotka ”ovat tuottaneet Puolalle vain kärsimystä ja kurjuutta”.¹¹⁶ Eli uutisoinnissa haluttiin korostaa, miten jopa sosialistitaustaiset puolalaiset ymmärtävät suhtautua epäilevästi Neuvostoliiton esittämiin syytöksiin. Kyseinen uutinen julkaistiin varmasti ainakin osin tuomaan naurettavassa valossa esille Neuvostoliitosta lähtöisin olleissa uutisoinneissa olleet maininnat puolalaisten, kuten kenraali Beringin, osallistumisesta Katynin uhrien muistotilaisuuden kaltaiseen propagandatemppuun.

Lappland-Kurier uutisoi Burdenko-komissiosta ensin lyhyesti viittaamalla Uusi Suomi – lehdessä ilmaistuun tutkimuksen torjuvaan suhtautumiseen. Tässä kommentissa vakuuteltiin lisäksi Lappland-Kurierin saksalaisia lukijoita siitä, että suomalaiset eivät tule uskomaan jatkossakaan vastaavia Neuvostoliitosta lähtöisin olevia valheita, koska ovat kokeneet niitä historiassaan omakohtaisesti itsekin. Myöhemmin lehdessä julkaistussa uutisessa ”Im Widerspruch zur Wissenschaft - Abrechnung mit dem neuen Katyn-Lügen Moskaus” kuvattiin tarkemmin sitä, miten Neuvostoliiton selvitys on täysin ristiriidassa tieteellisesti todistettujen faktojen kanssa. Uutisessa viitattiin belgialaisessa lehdistössä julkaistuun haastatteluun, jossa tutkimuskomission toimintaan osallistunut professori Speleers kertoi näkemyksensä Neuvostoliiton julkaisemien tutkimustulosten uskottavuudesta. Haastateltu vakuutti tutkimuskomission tulosten olleen täysin vapaat saksalaisten vaikutuksesta ja perustuneen vain tieteellisiin tutkimustuloksiin, joiden perusteella oli selvää, että haudoista löytyneet uhrit oli surmattu myöhäisintään keväällä 1940. Lisäksi hän huomautti tutkimustulosta tukeneen sen, ettei haudoista löytyneistä dokumenteista ja päiväkirjoista yksikään ollut päivätty 22.4.1940 jälkeen. Myöhemmin lehdessä julkaistiin toinenkin samanlainen todisteleva haastattelu romanialaiselta tutkimuskomissioon osallistuneelta tohtorilta alaotsikolla, jossa vakuutettiin ettei ”punainen Kreml” voi huijata eurooppalaisia tiedemiehiä.¹¹⁷

Burdenko-komission tutkimukset nousivat esiin vielä syksyllä 1944 rintamalehdissä, joiden tuolloin julkaisemassa artikkelissa tarkoituksena vaikuttaa olleen hyödyntää Burdenko-komission tutkimuksen laajasti osakseen saamaa epäilyä kuvastamaan laajemmin Neuvostoliiton julkaisemien tutkimustulosten epäluotettavuutta. Sama artikkeli otsikolla ”Eräs neuvostoliittolainen satukokoelma” esiintyi syyskuun alussa sekä Karjalan Viestissä että Tapparassa. Otsikolla viitattiin Neuvostoliiton juuri julkaisemaan tutkimukseen suomalaisten tekemistä rikoksista Itä-Karjalassa, jonka epäluotettavuutta ja propagandistisia tarkoituksia haluttiin lehdissä korostaa vertaamalla sitä

¹¹⁶ Tappara 8.2.1944.

¹¹⁷ Lappland-Kurier 29.1.1944; Lappland-Kurier 4.2.1944; Lappland-Kurier 18.2.1944.

Neuvostoliiton tutkimuksiin Katynista. Artikkelissa todettiin ”Neuvostopropagandan suosituimpia menettelytapoja on syyttää vastapuolta sellaisista päivänvaloa kaihtavista teoista, joita bolshevikit ovat itse suorittaneet. Kuvaavimpana esimerkkinä tästä oli aikanaan Moskovan suhtautuminen Katynin joukkohautoja koskevaan paljastukseen. Bolshevikit yrittivät kätkeä syyllisyytensä väittämällä näitä kautta maailman kammoa herättäneitä teloituksia saksalaisten suorittamiksi”.¹¹⁸

Eli kaiken kaikkiaan lähdelehdet uutisoivat epäuskolla Burdenko-komission tutkimustuloksista, mutta myös tätä käännettä Katynin joukkomurhan kansainvälisessä käsittelyssä käytettiin pariin otteeseen myös lyömäaseena kotimaisessa neuvostopropagandan torjunnassa, kun haluttiin todistella lukijoille Neuvostopropagandan valheellisuutta sen kohdistuessa suomalaisiin, esimerkiksi sen nostassa esiin suomalaisten sodan aikana tekemiä rikoksia. Samankaltainen Burdenko-komission tulosten ilmiselvän valheellisuuden hyödyntäminen vilahti myös Lapland-Kurierissa vakuuteltaessa lukijoita siitä, etteivät suomalaiset tulisi uskomaan Neuvostopropagandan valheita. Tässä yhteydessä saatettiin pohjustaa myös tulevaisuuden varalle tilanteisiin, jossa Neuvostoliitto saattaisi hyödyntää saksalaisten todella tekemien sotarikoksien paljastumista osana propagandaansa.

3 Uutisointi Katynin vaikutuksesta Puolan ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin

Liittoutuneiden välisten suhteiden, erityisesti Neuvostoliiton ja Puolan pakolaishallituksen suhteiden katkeaminen Katynin jälkimainingeissa, olivat maanpuolustuslehdissä esillä runsaasti. Pääasiassa tämä johtunee siitä, että kyseessä oli monivaiheinen poliittinen prosessi, jonka uudet käännteet nostivat aiheen uudelleen rintamalehtien uutisaineistossa etualalle, pitäen näin Katynia esillä lähdelehdissä pidempään kuin joukkohautalöytö itsessään olisi esiintynyt. On kuitenkin huomattava, että niin kutsuttu Puolan-kysymys ja liittoutuneiden väliset neuvottelut vuosien 1943–1944 aikana olivat suomalaisen maanpuolustuslehdistön sivuilla seurattu aihe ylipäänsä ja niitä luonnollisesti käsiteltiin myös ilman mainintoja Katynista, vaikka silloin tällöin näiden uutisten kautta myös joukkomurha palasi lehtien sivuille vielä useita kuukausia hautojen paljastamisen jälkeen. Tässä luvussa käsittelen ensin Neuvostoliiton ja Puolan pakolaishallituksen suhteiden hajoamiseen johtanutta kehitystä ja sen kommentointia maanpuolustuslehdistössä, minkä jälkeen kuvaan lehtien tapaa kuvata länsiliittoutuneiden roolia osana Katynin joukkomurhautisen kansainvälistä käsittelyä.

¹¹⁸ Karjalan Viesti 1.9.1944; Tappara 2.9.1944.

3.1 Neuvostoliitto kieltää syytökset Katynin joukkomurhasta

Saksan julkaistua uutisen Katynin haualöydöstä läntiset mediat jäivät odottamaan Neuvostoliiton kommentointia, joka saapui kahta päivää myöhemmin 15.4.1943. Tiedotteessaan Neuvostoliitto kiisti syytteet valheina, joita ”saksalaiset fasistiroistot” kertoivat peittääkseen itse tekemänsä rikoksen. Tiedotteen mukaan osa alun perin Neuvostoliiton sotavankeina olleista puolalaisista oli jäänyt saksalaisten vangeiksi Smolenskissa 1941, joten nämä olivat varmasti ampuneet Katynista löydettyt uhrin.¹¹⁹

Lapland-Kurier kommentoi Neuvostoliiton ensimmäistä kieltävää reaktiota Saksan esittämiin joukkomurhasyytöksiin jo seuraavana päivänä, viitaten uutisensa otsikossa ”Erbärmliche Lügen Moskaus zum Massenmord bei Smolensk” Moskovan reaktioon viheliäisinä valheina. Korven Kaiku kommentoi aihetta myös samana päivänä, kertoen lukijoilleen venäläisen tiedotuksen Katynista olleen saksalaisen käsityksen mukaan ”niin läpikuultavan kiertelevä, että rivien välistä on voitu havaita, miten epämiellyttävään asemaan Neuvostoliiton vallanpitäjät tuntevat joutuneensa väkivallanteekojen ilmitulon kautta”. Molempien rintamalehtien uutisoinnin pohjalla vaikuttaa olleen sama tiedotus Berliinistä, sillä lehdet kirjoittivat käytännössä samoin sanoin saksalaisesta reaktiosta. Korven Kaiussa otsikointi ”Bolshevikit kieltävät suorittaneensa puolalaisten upseerien murhia” on tosin maltillisempi.¹²⁰

Molemmissa lehdissä huomautettiin Neuvostoliiton väitteen siitä, että saksalaiset ovat saattaneet löytää esihistoriallisen haudan, olleen naurettava. Lisäksi selitystä, että uhrin olisivatkin olleet Smolenskissa saksalaisten hallussa, pidetään suurella määrällä epäuskottavana, sillä lehtien mukaan haudasta löydettyjen esineiden avulla on pystytty aukottomasti tunnistamaan osa uhreista, joiden tiedetään todisteiden valossa olleen Neuvostoliiton puolella arvioituna kuolinhetkenä. Väite sai lisää uskottavuutta siitä, että saksalaiset olivat jo ehtineet julkistaa tunnistamiensa uhrien nimiä puolankielisissä sanomalehdissä miehittämässään Puolassa¹²¹. Molemmissa rintamalehdissä käytettiin myös eräänlaisena loppukaneettina huomautusta siitä, miten Neuvostoliitto on ainoa maa, joka ei osallistu kansainväliseen yhteistyöhön sotavankien osalta, eivätkä edes puolueettomat maat saa sieltä tietoa sotavankien tilanteesta.¹²²

Puolan kannasta Korven Kaiku julkaisi pakolaishallituksen virallisen tiedonannon, joka kuvasti varovaisuudessaan sitä hyvin hankalaa diplomaattista tilannetta, johon Saksan julkistus ajoi

¹¹⁹ Kts. esim. Bell 1989, 64.

¹²⁰ Lapland-Kurier 17.4.1943; Korven Kaiku 17.4.1943.

¹²¹ Komaniecka et al. 2013, 81.

¹²² Lapland-Kurier 17.4.1943; Korven Kaiku 17.4.1943.

pakolaishallituksen. Se kommentoi Neuvostoliitossa sotavankeudessa olleita upseereita todella olevan kadoksissa, mutta ettei voi uskoa saksalaisten ilmoitusta upseerimurhasta, sillä Neuvostoliitto on tahollaan vakuuttanut kadoksissa olleiden tulleen vapautetuksi vankileireiltä ja kadonneen sen jälkeen. Lehdessä ei kommentoida mitenkään sitä, miten vaikeaa pakolaishallituksen on ollut kyseisessä tilanteessa sanansa asettaa, jottei se syyttäisi Neuvostoliittoa julkisesti valehtelusta ja asettuisi näin suoraan sitä vastaan tilanteessa, jossa Puolan Lontoossa ollut pakolaishallitus oli riippuvainen liittoutuneiden, erityisesti Ison-Britannian tuesta. Päinvastoin kannanottoa kuvattiin Korven Kaiussa sanoilla ”Puolan pakolaishallitus uskoo Neuvostoliiton läpikuultavat vakuutukset”. Korven Kaiku nosti myöhemmin samalla viikolla esiin myös epävirallisempaa puolalaisten suhtautumista hautalöytöön viittaamalla ulkopuolalaisen Kurjer Polski – lehden kirjoitukseen, jossa todettiin upseerien murhien tapahtuneen selvästi Stalinin käskystä, koska ”murhatut eivät suostuneet pettämään isänmaataan ja liittymään bolshevikkien puolelle”.¹²³

3.2 Tutkintapyyntö Punaisen Ristin kansainväliselle komitealle

Saksan Punainen Risti pyysi 16. huhtikuuta Punaisen Ristin kansainvälistä komiteaa aloittamaan tutkimuksen haudoilla saksalaisten viranomaisten levittämien tietojen todenperäisyyden vahvistamiseksi kansainväliselle yleisölle. Päivää myöhemmin myös Puolan pakolaishallituksen puolustusministeri, kenraali Marian Kukiel lähetti Geneveen pyynnön Katynin hautojen puolueettomasta tutkimisesta.¹²⁴ Foxin mukaan pakolaishallitus olisi sopinut avunpyynnöstä jo 15. päivän kokouksessaan saadakseen haudoilta tutkimustietoa, joka ei ollut Saksan tuottamaa. Avunpyyntöön päädyttiin, sillä Neuvostoliitolle esitetyt tiedustelut kadonneiden upseerien kohtaloista olivat jääneet tuloksettomiksi.¹²⁵ Pakolaishallitus oli kuitenkin toimissaan hitaampi ja sen pyyntö saapui Geneveen Saksan Punaisen Ristin tekemän tiedustelun jälkeen. Saatuaan tietää pakolaishallituksen avunpyynnöstä Goebbels antoi vielä ohjeet julkisesti uusista yhteistyöpyyntö Saksan Punaisen Ristin johtajan allekirjoittamalla sähköellä, tarkoituksenaan saada nämä erilliset tutkintapyynnot vaikuttamaan enemmänkin yhdessä koordinoituilt, mikä asetti Puolan pakolaishallituksen ennestään kiusallisempaan tilanteeseen suhteessaan muihin liittoutuneisiin.¹²⁶

Korven Kaiussa julkaistiin 20. huhtikuuta STT:n uutinen, jonka mukaan kansainvälisen Punaisen Ristin komitea oli ottanut vastaan Saksan ja Puolan pyynnot. Teksti itsessään on paikkansapitävä,

¹²³ Korven Kaiku 17.4.1943; Korven Kaiku 21.4.1943.

¹²⁴ Lauck 1988, 54–55.

¹²⁵ Fox 1982, 479.

¹²⁶ Fox 1982, 479.

vaikka otsikko ”Puolalaisten upseerien murhasta kansainvälinen tutkimus. PR:n komitea ryhtynyt jo toimenpiteisiin” antaakin innokkaasti sen kuvan, että komitea olisi jo alkanut valmistella tutkimustaan, vaikkei mitään virallista päätöstä ollut julkaistu.¹²⁷ Otsikointi sopii yhteen Saksan propagandan tavoitteiden kanssa, sillä se loi jo mielikuvaa siitä, että riippumaton kansainvälinen organisaatio todella tekee puolueettoman tutkinnan haudoilla.

Toisaalta kyseessä saattaa olla vain epäselvyys STT:n saamista tiedoissa, eikä tietoinen valinta, sillä 21. päivä korjattiin edeltäneen päivän optimismia lyhyellä tiedotuksella Berliinistä, jonka mukaan Saksan ulkoministeriö oli todennut, ettei Punaiselta Ristiltä ollut vielä saatu päätöstä tutkintapyyntöön. Lisäksi lehdessä raportoitiin venäläisen uutistoimisto TASS:n kommentista, joka arvosteli pakolaishallituksen toimintaa ja vahvisti Pravdan taannoisen pääkirjoituksen ”Hitlerin puolalaiskätyrit” vastaavan täysin ”johtavien neuvostopiirien” suhtautumista aiheeseen. TASS:n kommentoinnissa pakolaishallituksen juonittelua Hitlerin Saksan kanssa todisteltiin toteamalla, että Neuvostoliiton vastaisen kirjoittelu alkoi samanaikaisesti ja samoja periaatteita noudattaen sekä Saksan että ”vapaan Puolan” lehdistössä.¹²⁸

Seuraavana päivänä Korven Kaiussa uutisoitiin Puolan Punaisen Ristin kansainvälisen komitean puheenjohtajalle lähettämästä vetoavasta kirjeestä, jossa perusteltiin avuntarvetta joukkohaudoilla tehdyillä kuolinsyyraporteilla ja pyydettiin komiteaa harkitsemaan kaikkia mahdollisia keinoja ja toimenpiteitä, joita komitean säädökset edellyttävät. Kuolinsyyraporteista nostettiin esiin jo tutkittujen uhrien yhteneväiset kuolinsyyt niskaan ampumalla, minkä kerrottiin viittaavan ammattimaisiin teloituksiin, sekä siihen, että ruumiiden kuoloinaika oli pystytty todentamaan maaliskuulle 1940.¹²⁹

Lapland-Kurierissa puolestaan todettiin Puolan vetoomuksen olleen tervetullut ja kirjoitettiin suoraan, että kansainvälisen Punaisen Ristin tutkinta olisi äärimmäisen suotavaa, jotta suurelle yleisölle olisi täysin selvää, ettei hautalöydössä ole kyse saksalaisesta propagandasta. Tässä yhteydessä päästiin hyökkäämään myös länsiliittoutuneiden suuntaan toteamalla, ettei totuutta yksinkertaisesti haluttu maailmalla uskoa ja tilanteen on varmasti oltava kiusallinen erityisesti angloamerikkalaisille, sillä oikeudenmukaisesti ajatteleville ihmisille tulisi olla selvää, että on yhtä halveksittavaa kannustaa rikollista kuin olla itse rikoksen tekijänä.¹³⁰

Kansainvälinen Punainen Risti ilmaisi virallisen kantansa Katynin tutkintapyyntöihin lähettämällä viestin kaikille sotaa käyneille valtioille 23. huhtikuuta. Viestissä todettiin Saksan Punaisen Ristin ja

¹²⁷ Korven Kaiku 17.4.1943; Korven Kaiku 20.4.1943.

¹²⁸ Korven Kaiku 21.4.1943.

¹²⁹ Korven Kaiku 22.4.1943.

¹³⁰ Lapland-Kurier 20.4.1943.

Puolan hallituksen lähettäneen avunpyynnön osallistumisesta Saksan raporttien mukaan Smolenskin alueelta löytyneiden ruumiiden identifioimiseen. Kansainvälinen Punainen Risti kertoi vastanneensa molempiin pyyntöihin olevansa periaatteessa valmis tarjoamaan asiantuntijoidensa apua työssä, mutta avun ehtona oli, että kaikki osalliset valtiot esittävät samankaltaisen pyynnön. Kanta perusteltiin periaateratkaisulla, jonka Punaisen Ristin kansainvälinen komitea oli tehnyt vastaavanlaisten tutkintapyyntöjen varalle toisen maailmansodan alussa.¹³¹ Viesti ei erotellut Saksan ja Puolan taholta tulleita pyyntöjä muuta kuin toteamalla vastanneensa molempiin. Siinä ei esimerkiksi tuotu ilmi, milloin yhteydenotot on tehty. Viestiä on siis sinänsä mahdollista tulkita kahdella tavalla, niin että Puola olisi tehnyt päätöksen avunpyynnöstä itsenäisesti, sekä Neuvostoliiton tulkinnan mukaisesti, jossa pakolaishallituksen nähtiin toimineen katalasti yhteistyössä Saksan kanssa loukatakseen Neuvostoliittoa perättömillä syytöksillä kansainvälisen yleisön edessä.

Komitean viestistä ei uutisoitu lainkaan Korven Kaiussa, jonka Katyn uutisoinnissa oli ylipäänsä vajaan viikon tauko. Lapland-Kurierissakin tuotiin vain lyhyesti esiin Punaisen Ristin periaatteellinen valmius toimia, kommentoimatta viestiä sen tarkemmin.¹³² Sinänsä vastauksen saama vähäinen julkisuus ei ole yllättävää, sillä se ei muuttanut tapahtumien kehitystä, joka pysyi samassa kansainvälisessä pattitilanteessa. Yhdestä näkökulmasta kansainvälisen Punaisen Ristin toimimattomuus voidaan nähdä häviönä Saksalle, joka ei päässytäkään uutisoimaan puolueettoman humanitäärisen järjestön vahvistaneen sen tutkimustuloksia haudoilla. Näin ollen on ymmärrettävää, ettei päätöskirjeestä uutisoitu ainakaan niin laajasti, että se olisi nostettu mukaan myös lähteenä olleiden rintamalehtien uutisiosioon. Toisaalta kansainvälisen Punaisen Ristin kannanotolla olisi voinut vetää yhä enemmän huomiota Neuvostoliiton vastustukseen hautojen tutkimiselle ja kykenemättömyydelle todistaa vaihtoehtoista näkemystään puolalaisten upseerien kohtalosta. Tästä näkökulmasta sen olisi voinut olettaa saaneen enemmän huomiota rintamalehdissä. Vaikka tutkintapyynnöistä Punaiselle Ristille ei uutisoitukaan merkittävässä määrin, olin tämä vaihe hautalöydön aiheuttamassa tapahtumaketjussa sekä vaikuttimena maanpuolustuslehdissä myöhemmin käsitellylle Neuvostoliiton ja pakolaishallituksen diplomaattisuhteiden katkeamiselle. Lisäksi se toimi julkisuudessa hyvänä perusteluna Saksalle julkaista suunnitelmansa koota itse kansainvälinen asiantuntijaryhmä tutkimaan hautoja ja tuomaan lisää painoarvoa omille tutkimuksilleen.

¹³¹ Lauck 1988, 55.

¹³² Lapland-Kurier 27.4.1943.

3.3 Neuvostoliiton ja Puolan pakolaishallituksen diplomaattisuhteiden katkaisu

Puolan pakolaishallituksen ja Neuvostoliiton diplomaattisuhteiden katkeamisen voidaan nähdä tapahtuneen Katynin joukkomurhan paljastumisen seurauksena, mutta todellisuudessa maiden suhteet olivat olleet kireät pitkään. Goebbelsein propagandakampanja Katynista osasikin hyödyntää jo olemassa ollutta kiistaa. Jo alkuvuodesta 1943 Stalin oli lisännyt painostustaan Puolan pakolaishallituksen suuntaan, tällöin esimerkiksi Neuvostoliiton alueella olleita puolalaisia painostettiin vangitsemisen uhalla ottamaan neuvostokansalaisuus. Viimeistään helmikuussa 1943 Stalin oli tehnyt päätöksen Puolalaisten isänmaanystävien liiton perustamisesta Neuvostoliittoon. Sen johtajaksi hän nimitti puolalaisen kommunistin, kirjailija Wanda Wasilewskan, josta oli tullut Neuvostoliiton kansalainen paria vuotta aikaisemmin. Stalin oli siis suunnitellut kilpailevan puolalaishallituksen perustamista Neuvostoliittoon jo pari kuukautta ennen Katynin joukkomurhasta seurannutta selkkausta ja välirikkoa pakolaishallituksen kanssa, jolloin Katynin voidaan oikeastaan sanoa toimineen sopivana laukaisijana Stalinin suunnittelemaalle Puolan-politiikalle.¹³³

Heinäkuussa 1941 allekirjoitetulla Sikorski-Maiski-sopimuksella Puola ja Neuvostoliitto olivat solmineet uudelleen vuoden 1939 Puolan jaon seurauksena katkenneet diplomaattisuhteensa. Sopimukseen oli sisältynyt Puolan armeijan uudelleenorganisointi Neuvostoliiton maaperällä Puolan Lontoossa oleskelevan pakolaishallituksen nimissä. Tämän lisäksi Neuvostoliitto lupasi sopimuksessa armahtaa kaikki Puolasta ottamansa sotavangit. Lukuisista tiedusteluista huolimatta suurin osa puolalaisista vangeista oli kuitenkin pysynyt kadoksissa, aiheuttaen eripuraa erityisesti vuoden 1941 lopulta lähtien. Tämän lisäksi käytiin rajakiistaa, sillä Neuvostoliitto ei ollut myöntynäinen palauttamaan tulevaisuudessa Puolalle vuoden 1939 rajoja. Lisäksi se syytti tätä vitkastelusta uuden armeijansa organisoimisessa avuksi taisteluun saksalaisia vastaan. Näissä olosuhteissa Saksan ilmoitus kadonneiden upseerien löytymisestä surmattuna oli kohtalokas maiden välisille suhteille ja jätti Puolan pakolaishallitukselle varsin vähän liikkumatilaa reaktiossaan.¹³⁴

Suomen Berliinin lähetystön raportin mukaan Saksan ulkoministeriön pressikonferenssissa kommentoitiin Puolan ja Neuvostoliiton suhteiden katkeamista tuoreeltaan 27. huhtikuuta, jolloin niitä selitettiin ulkomaisille lehtimiehille Stalinin päätöksenä sivuuttaa ikävien kysymysten esittäjät

¹³³Kts. esim. Werth 1966, 40; Fox 1982, 489; Materski 2007, 214–215.

¹³⁴ Werth 1966, 37–40; Leslie 1980, 242.

Katynin murhajutun yhteydessä ja tehdä samalla selväksi, ettei hän aio keskustella liittoutuneiden kanssa Neuvostoliiton länsirajasta Puolan kohdalla.¹³⁵

Tapparan uutiskatsauksessa kerrottiin seuraavana päivänä lyhyesti Neuvostoliiton päättäneen katkaista suhteet pakolaishallitukseen, sillä se ”pitää Puolan hallituksen asennetta epänormaalina”¹³⁶. Korven Kaiussa välien katkeaminen sai runsaasti huomiota, sillä se kattoi puolet kansainvälisille uutisille varatusta sivusta. Lehdessä julkaistiin ensinnäkin Puolan pakolaishallituksen kannanotto, jossa se paitsi vakuutti syyttömyyttään Neuvostoliiton syytöksiin, ilmaisi myös olevansa valmis ottamaan ensimmäisen askeleen neuvotteluihin. Kannanotto on otsikoitu hivenen kärjistävästi ”Venäjälle jääneiden puolalaisten kohtalo – Puolan hallitus vaatii selvitystä”, kiinnittäen huomiota vain yhteen, vaativampisävyiseen yksityiskohtaan pakolaishallituksen kannanotosta, jonka sävy oli muuten varsin realistinen Puolan kansainvälisen tilanteen huomioiden. Kannanoton vieressä julkaistiin myös STT:n uutinen, jossa kerrottiin Lontoon sovittelasävyisestä kannanotosta, jonka mukaan pidettiin todennäköisenä, että Puolan hallitus tulee vetämään tutkintapyyntönsä pois kansainväliseltä Punaiselta Ristiltä.¹³⁷

Karjalan Viestissä kirjoitus diplomaattisuhteiden katkeamisesta 29. huhtikuuta ilmestyneessä numerossa oli ensimmäinen Katyniin liittynyt uutisointi, sillä lehden julkaisu oli ollut tauolla edeltäneet kaksi viikkoa. Etusivun pääuutisessa maailman kuvattiin ”ällistyneen” Moskovan radion ilmoituksesta, että Neuvostoliitto on äkkinäisesti päättänyt katkaista suhteensa Puolaan. ”Selvää on, että tämä sensaatiomainen uutinen on kiinteässä yhteydessä Katynin metsässä tehtyyn kammottavaan joukkohautalöytöön, jolloin on paljastunut bolshevikkihallituksen raa’asti murhanttaneen yli 10 000 – mahdollisesti 12 000 käsiinsä sotavangeiksi joutunutta puolalaista upseeria”. Alaotsikkona oli ”Molotov syyttää karkean valheellisesti Puolan pakolaishallitusta” ja uutisessa selostettiin Molotovin perustelleen suhteiden katkaisupäätöstä sillä, miten Puolan pakolaishallitus on itse ottanut vihamielisen aseenteen ja katkaissut suhteet Neuvostoliittoon tekemällä sopimuksia Hitlerin hallituksen kanssa. Lehden suhtautuminen ilmoitukseen tuodaan ilmi suoraan: ” -- jossa (Molotovin nootissa) kyynisesti yritetään asettaa selvät tosiasiat päälaelleen ja tällä tavalla puhdistautua mitä rumimmasta asiasta, jolla luulisi olevan kauaskantoisiakin seurauksia neuvostohallituksen ja sen liittolaismaiden välisiin suhteisiin, erikoisesti Amerikkaan”. Seuraavana päivänä lehden etusivulla julkaistiin pakolaishallituksen vastaus suhteiden katkaisulle, jossa vakuutettiin halusta säilyttää

¹³⁵ Petäjaniemen raportti 27.4.1943. Lähetetty ulkoasiainministeriöstä Valtion tiedotuslaitokselle. Ej:1, Vn:n tied. elimet, KA.

¹³⁶ Tappara 28.4.1943.

¹³⁷ Korven Kaiku 29.4.1943.

ystävälliset suhteet Neuvostoliiton kanssa ja kiistettiin kaikki syytökset yhteistyöstä Hitlerin kanssa.¹³⁸

Seuraavana päivänä aihe pääsi käsiteltäväksi Karjalan Viestin pääkirjoitukseen ”Kappale diplomatian suurta teatteria”. Pääkirjoituksessa kuvattiin välirikoon johtaneita tapahtumia ja rajakiistaa sodan alusta alkaen. Erityisesti kirjoittajan moite kohdistui Ison-Britannian toimintaan kiistan sovittelijana: ”Kenraali Sikorskia, joka on Puolan nykyisen hallituksen päämies, on hierottu nykyaikaisen diplomatian hienoimmilla aseilla, jotta hän uhraisi maansa edut neuvostohallituksen hyväksi”. Kirjoittaja luki Sikorskin hallitukselle ansioksi, miten se oli pitänyt oman päänsä vaikeasta tilanteesta huolimatta. Pakolaishallituksen toiminnan jyrkkyydestä annettiin pääkirjoituksessa jokseenkin liioittelevakin kuva: ”oman politiikkansa vuoksi on Puolan hallitus myöskin nyt ryhtynyt syyttäjäksi havaittuaan mikä on ollut Neuvostoliittoon vietyjen puolalaisten kohtalo”. Pääkirjoituksen lopetuksessa tiivistyi kirjoittajan pääasiallinen argumentti, joka kuvastanee varsin hyvin ylipäänsä lähdelehdistön motiiveja kirjoitettaessa varsin paljon Neuvostoliiton ja Puolan pakolaishallituksen suhteiden katkeamisesta. Kirjoittaja nimittäin huomautti tapahtuneella olleen merkityksensä sen suhteen ” -- mitä takeita liittoutuneet ovat antaneet Neuvostoliiton länsirajoista. Meidän kannaltamme asia ei myöskään ole yhdentekevä, vaan päinvastoin sille kannattaa osoittaa huomiota”.¹³⁹ Puolan kohtalo herätti kiinnostusta suomalaisessa maanpuolustuslehdistössä paitsi diplomaattisuhteiden katkaisun yhteydessä myös myöhemminkin, koska sen nähtiin kuvastavan Neuvostoliiton suhtautumista länsirajansa naapurimaihin sodan jälkeen sekä sen mahdollisuuksia määritellä kantansa näihin rajavaltioihin varsin vapaasti länsivaltojen asiaan puuttumatta. Tästä tietynlaisessa vertautumisessa Suomen tilanteeseen saattoi olla syy Karjalan Viestin pääkirjoitukselle pyrkiä korostamaan liioittelustikin Puolan pakolaishallituksen toiminnan jämäkkyyttä suhteessa Ison-Britannian siihen kohdistamiin taivutteluihin myönnytyksistä.

Toukokuun puolella Karjalan Viestin pääkirjoituksessa ”Vain propagandatemppu” viitattiin jälleen osin myös Neuvostoliiton päätökseen katkaista suhteet Puolaan, vaikka kirjoituksen pääaiheena olikin Moskovan edeltävän viikon ilmoitus kommunistisen internationalen antamasta julistuksesta, jossa kehoitettiin kominternin hajoittamiseen. Ensin pääkirjoituksessa muistuteltiin talvisodasta ja viitattiin ”kömpelöön tapaan, jota kai lähinnä voisi nimittää häikäilemättömän ivalliseksi”, jolla Neuvostoliitto suhtautui kansainväliseen arvosteluun talvisodan yhteydessä. Kirjoittaja kuvasi maan antaneen tuolloin selityksiä, joita ei ollut tarkoitettukaan uskottavaksi, vaan haluttiin niillä osoittaa, miten ”tuo itämainen valtio saa tehdä mitä sitä kulloinkin huvittaa”. Kirjoittaja jatkoi: ”Tähän samaan sarjaan liittyy vielä ns. Katynin tapaus. Kun oli väistämättömästi todettu, että tuhatmäärin puolalaisia

¹³⁸ Karjalan Viesti 29.4.1943; Karjalan Viesti 30.4.1943.

¹³⁹ Karjalan Viesti 30.4.1943.

upseereita, jotka olivat joutuneet sotavangeiksi, oli raakalaismaisesti teloitettu, kuittasi Neuvostoliitto asian tavalla, joka on mahdollista ainoastaan sille: se katkaisi suhteensa Puolan pakolaishallitukseen.”¹⁴⁰

Lehtien käsitellessä diplomaattisuhteiden katkaisua huhti-toukokuun aikana spekuloidiin artikkeleissa, olisiko Puolan pakolaishallitus valmis luopumaan kateissa olevien upseereiden kysymyksestä poliittisena kysymyksenä. Tätä korostettiin ainakin Karjalan Viestissä julkaistussa Reutersin kirjeenvaihtajan arvioissa pakolaishallituksen lausunnosta. Ajatuksena oli, että mikäli Neuvostoliitto tekisi myönnytyksen puolalaisten naisten, lasten ja sotilaiden evakuoinnista alueeltaan, voitaisiin Katynin tapaus jossain suhteessa ikään kuin lakaista maton alle. Sikorskin hallituksen vaatimus puolalaisten kotiuttamisesta Venäjältä oli lehdissä esillä useampaankin otteeseen perustuen Sikorskin radiopuheeseen, joka antoi varsin järkkymättömän kuvan pakolaishallituksen asemoitumisesta.¹⁴¹

Kaikki kolme uutissisältöön painottunutta suomalaista rintamalehteä uutisoivat toukokuun alussa Stalinin vastauksista kysymyksiin, joita New York Timesin Moskovan kirjeenvaihtaja oli tälle lähettänyt koskien Neuvostoliiton suhtautumista Puolaan. Karjalan Viestissä uutisoitiin STT:ltä tulleisiin tietoihin perustuen vastauksista kaikkein kattavammin, uutisessa oli ensin Stalinin vastaus kokonaisuudessaan, jonka jälkeen muiden osapuolien kommentit vastaukseen. Vastaus ei sinällään ollut kovinkaan yksityiskohtainen, kirjeessä Stalin toteaa Neuvostoliiton toivovan ”vapaata ja riippumatonta” Puolaa Saksan kukistumisen jälkeen ja naapurisuhteiden perustuvan tulevaisuudessa molemminpuoliselle kunnioitukselle tai ”jos Puolan kansa niin haluaa, liittoon molemminpuolisesta avunannosta saksalaisia vastaan, jotka ovat Puolan ja Neuvostoliiton päävihollisia.” Pakolaishallituksen vastausta, jossa todettiin sen olevan valmis antamaan positiivisen vastauksen mihin tahansa Neuvostoliiton tekemään aloitteeseen, joka on Puolan tasavallan etujen mukainen, viitataan otsikolla ”Sikorski pitää oman päänsä Stalinin kauniista vakuutteluista huolimatta”. Lontoossa Stalinin vakuutusta kerrottiin pidetyn vahvistuksena Sikorskin-Maiskin-sopimukselle otsikolla ”Lontoo pitää Stalinin vastausta arvokkaana ja rakentavana”. Saksan osalta lehti puolestaan julkaisi kommentoinnin ”Berliini huomauttaa purevasti Stalinin vakuutusten arvosta”. Sen mukaan Baltian maiden kohtalo osoittaa sen arvon, joka kannattaa antaa Stalinin vakuutuksille ystävällisyydestä, sillä ”Voimakas ja riippumaton Puola on Stalinin käsityksissä aina sama kuin Neuvosto-Puola”. Korven Kaiussa tämä sama lainaus Berliinin kommentista on nostettu Stalinin kirjeestä kertovan uutisen alaotsikoksi, mikä tuo heti uutisen alkuun ilmi epäilevän suhtautumisen

¹⁴⁰ Karjalan Viesti 25.5.1943.

¹⁴¹ Korven Kaiu 5.5.1943; Korven Kaiu 6.5.1943; Karjalan Viesti 6.5.1943.

kirjeen vastauksiin. Muita Karjalan Viestin uutisoinnissa mukana olleita kommentointeja ei julkaistu Korven Kaiussa lainkaan.¹⁴²

Suuri osa myös näistä diplomaattisuhteiden katkaisua maanpuolustuslehdissä käsitelleistä jutuista tuli suoraan Berliinistä, lähteenä oli mainittuna joka STB tai muuten artikkeleissa kerrottiin käsiteltävän nimenomaan Berliinin näkemystä selkkauksesta. Uutisista kymmenkunta oli berliiniläisistä lähteistä huhti-toukokuussa, jolloin artikkeleja välirikoon liittyen oli yhteensä 28. Toisaalta ainakin Korven Kaiku julkaisi myös Neuvostoliiton kannanottoja TASS:n materiaalien kautta.

Erityisesti diplomaattisuhteiden katkeamisen jälkeen alettiin Neuvostoliitossa julkaista Wanda Wasilewskan puolankielisiä, pakolaishallitusta arvostelleita kirjoituksia. Pian ratkaisuehdotuksena suhteiden uudelleensolmimiselle alettiinkin Neuvostoliitosta pohtia Puolan hallituksen vaihdosta.¹⁴³ Korven Kaiussa aihetta kommentoitiin samaistumispuolesta hakien toteamalla, että ”Berliinin poliittisissa piireissä arvellaan Moskovan päättäneen kaikissa olosuhteissa asettaa uuden Puolan hallituksen Kuusisen hallituksen malliin”¹⁴⁴. 21.7.1944 puolalaiset kommunistit perustivat ”kansallisen vapautuksen puolalaisen komitean”, jonka myös Puolalaisten isänmaanystävien liitto tunnusti ainoana Puolan kansan edustajana. Edward Osóbka-Morwaskin johtama komitea, jota kutsuttiin myös Lublinin komiteaksi sijaintinsa mukaan, julisti seuraavana päivänä perustavansa ulkopolitiikkansa liittoon Neuvostoliiton ja Tšekkoslovakian kanssa. Muutamaa päivää myöhemmin seurasi Moskovasta komitean tunnustaminen Puolan virallisena, väliaikaisena, toimeenpanovallan haltijana. Samanaikaisesti pakolaishallitus jatkoi toimintaansa Lontoosta käsin.¹⁴⁵ Rintamalehtien sivuilla Puolan ja Neuvostoliiton suhteiden kehitystä seurattiin aika-ajoin lyhyin tilannepäivityksin, kunnes elokuussa 1944 uutisoitiin Neuvostoliiton neuvotteluista Lublinin komitean kanssa ja siten pakolaishallituksen lopullisesta syrjäyttämisestä.¹⁴⁶

¹⁴² Karjalan Viesti 7.5.1943; Korven Kaiku 7.5.1943. Lyhyemmin Stalinin kirjeestä Tapparassa 7.5.1943.

¹⁴³ Ks. esim. Werth 1966, 40–45.

¹⁴⁴ Korven Kaiku 5.5.1943.

¹⁴⁵ Leslie 1980, 262–263.

¹⁴⁶ Ks. esim. Korven Kaiku 25.7.1944; Korven Kaiku 1.8.1944; Korven Kaiku 7.8.1944.

3.4 Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen toimimattomuus Katyn-kiistassa

Yksi Saksan Katyn aiheisen propagandan tärkeimmistä tavoitteista oli kiilan lyöminen Neuvostoliiton ja länsivaltojen liittolaissuhteen väliin. Katynin hautojen paljastuminen oli oivallinen propagandatilaisuus, sillä sen avulla pystyttiin iskemään jo olemassa olleeseen kiistakohtaan, olihan tiedossa Puolan-kysymyksen aiheuttaneen erimielisyyttä jo aikaisemmin. Fox kuvaa artikkelissaan tätä propagandatavoitetta suorastaan ”machiavellimaisena” liikkeenä, jolla pyrittiin korostamaan länsivalloille näiden liittolaisen Neuvostoliiton vaarallisuutta sodan päätyttyä. Tämän tavoitteen osalta Saksa kuitenkin epäonnistui, sillä konkreettista säröä ei Neuvostoliiton suhteisiin Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian suuntaan syntynyt. Saksan propaganda kuitenkin loi länsiliittoutuneille kiusallisen tilanteen puolalaisten vaatimusten ja aiheen saaman lehdistöjulkisuuden osalta.¹⁴⁷

Tosiasiallisesti Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian johtajat eivät nähneet tilanteessa juuri muuta mahdollisuutta kuin pyrkiä lakaisemaan Katynin tapaus maton alle. Historiantutkimus on myöhemmin todennut Churchillin ja Rooseveltin olleen tietoisia Saksan syytösten todenperäisyydestä. Mutta kun näiden oli toimittava eettisten ja valtapoliittisen vaatimusten ristitulella, ei ole yllättävää, että reaalipoliitikkoina Churchill ja Roosevelt eivät halunneet riskeerata suhteitaan Staliniin Puolan tilanteen vuoksi. Tärkeintä oli voittaa sota Saksaa vastaan, josta Neuvostoliitto oli kantanut suuren sotilaallisen vastuun, mikä antoi sille valtaa myös liittoutuneiden välisissä suhteissa.¹⁴⁸

Tämä toimetttömyys tarjosi kuitenkin arvostelumahdollisuuden, jota Saksan lehdistössä hyödynnettiin ja propagandamateriaalia lähetettiin myös ulkomaille. Lukemissani maanpuolustuslehdissä tartuttiin vaihtelevasti tähän mahdollisuuteen arvostella länsivaltoja vaikenemista näiden liittolaisen Puolan kohtaaman sotarikoksen ja tätä seuranneen diplomaattisuhteiden katkaisun osalta. Suomi oli ollut sodassa myös Ison-Britannian kanssa 6.12.1941 alkaen, tämän julistettua sodan Neuvostoliiton vaatimuksesta. Vaikkei maiden välillä käyty varsinaisia taisteluja, oli Iso-Britannia kuitenkin paperilla vihollinen, josta ei rintamalehdissä kirjoitettu kauniiseen sävyyn. Vuosina 1941–1942 Iso-Britannia oli ollut erityisessä suosiossa VTL:n propaganda-artikkelien aiheissa, mutta vuosien 1943–

¹⁴⁷ Fox 1982, 489–491.

¹⁴⁸ Fox 1982, 490–491; Johnsson 2014, 155–157. Churchill on myös itse kirjoittanut aiheesta kirjassaan ”The Second World War”. Arkistojen avautumisen myötä 1974 ja 2003 tietoon tuli brittihallituksen salassa keväällä 1943 koostama tutkimusraportti, jossa arvioitiin Saksan syytökset Neuvostoliiton syyllisyydestä ”lähes varmaksi”. Tämän tutkimuksen Churchill lähetti myös Rooseveltille.

1944 aikana VTL:n virallinen propaganda kohdistui Ison-Britanniaan enää lähinnä oiottaessa sen propagandan väitteitä¹⁴⁹.

Erityisesti Ison-Britannian huonoon valoon saattaminen oli Saksan Katyn-propagandan agendalla. Tämä tavoite tiivistyi hyvin Lappland-Kurierissa 2.2.1944 julkaistussa Goebbelsin kirjoituksessa ”die Stunde der höchsten Bewährung” eli vapaasti suomennettuna suurimman koetuksen hetki. Artikkelin oli alun perin julkaistu Das Reich lehdessä, ja osa siitä julkaistiin myös Korven Kaiussa tammikuussa¹⁵⁰. Tekstissä kuvattiin sitä, miten puolalaiset olivat olleet Lontoon seurapiirien lempilapsia niin kauan, kun se ei ollut millään tavalla pois briteiltä, mutta nyt ”Moskovan toiveet ovat brittiläiselle plutokratialle tärkeämpiä kuin joukko puolalaisia tyhjäntoimittajia”. Lisäksi artikkelissa pidettiin surkuhupaisana sitä, miten sodan aikana ensimmäisenä Englantiin luottamuksensa asettanut Puola joutuu kokemaan ensimmäisenä sen petollisuuden. Goebbels mainitsi myös, miten Puolan kysymyksessä olisi ollut tilaisuus liittoutuneille toimia ensimmäistä kertaa Atlantin julistuksen ihanteiden mukaisesti, mutta päädyttiin nykyiseen sivustakatsomisen tilaan, mikä oli todella noloa länsivalloille. Puolalaiset hän kuvasi ei ainoastaan pakotettuina hyväksymään Katynin joukkomurha sivustakatsojana, vaan myös luovuttamaan maansa bolshevismille. Brittiläisen ”plutokratian” artikkeli nimesi syyllisenä rauhattomuuteen Euroopan mantereella ja totesi sen nyt tyytyväisenä lämmittelevän sormiaan sodan tulipaloissa. Plutokratiaan viittaaminen oli osa pitkään Saksan Ison-Britannian vastaisessa propagandassa käytettyä teemaa, jossa maa kuvattiin kulttuurittomana, sosiaalisen epätasa-arvon mallimaana sekä laskelmoivana rahavaltana. Vihollisesta luodussa juutalaisuuden, bolshevismin ja plutokratian yhdistävässä negatiivisessa narratiivissa angloamerikkalaiset piirit kuvattiin juutalaisen maailman salaliiton pelinappuloina.¹⁵¹

Saksan ulkoministeriö julkaisi myös Ranskan ulkoministeriöstä löytämänsä asiakirjat, joiden valossa vaikutti siltä, että Englannissa olisi tiedetty Katynin tapauksesta jo vuonna 1940. Asiakirjoista kävi ilmi Puolan pakolaishallituksen pyytäneen Ranskan ja Englannin hallituksia mukaan yhteisen vastalauseen esittämiseen Neuvostoliitossa olleiden puolalaisten sotavankien kohtelusta. Englannin ulkoministeriön vastaus oli, että vastalause olisi sopimatonta silloisissa oloissa, sillä ei olisi käytännön merkitystä ja seurauksena saattaisi olla ei-toivottu poliittinen selkkaus. Näihin asiakirjoihin perustuen Saksa pystyi lähettämään lisää propagandasältöä, joka korosti Englannin myöntöväisyysspolitiikkaa ja kyvyttömyyttä vastustaa Neuvostoliittoa tai ”pelastaa Eurooppaa bolshevismilta”. Berliinistä

¹⁴⁹ Kulha 1972, 185.

¹⁵⁰ Korven Kaiu 28.1.1944 ”Puolan pulma koettelee jatkuvasti liittoutuneiden suhteita. Ratkaisu on vain toiveajattelua”.

¹⁵¹ Lappland-Kurier 2.2.1944; Herzstein 1979, 327, 330; Kallis 2005, 83–85.

peräisin ollut uutinen näistä asiakirjoista julkaistiin myös Korven Kaiussa 28. huhtikuuta otsikolla ”Puolalaisten upseerien kohtalon Englanti tiesi jo vuonna 1940”.¹⁵²

Paitsi Neuvostoliiton, myös länsiliittoutuneiden Puolan kohtelu Katynin ja diplomaattisuhteiden katkaisun yhteydessä huomioitiin Hakkapeliitassa osana sotatilannekatsausta toukokuussa 1943. Kyseessä oli toistuva, nimimerkin takaa kirjoitettu kolumnityyppinen teksti, joka kulki sotatilannekatsauksen nimellä, vaikka kyseessä oli enemmänkin hirtehiseen sävyyn kirjoitettu laajemmin maailmantilannetta ja sen hetkisiä puheenaiheita käsitellyt teksti. Neuvostoliiton asenteen Puolaa kohtaan kirjoittaja totesi olleen ruokotonta mutta odotettavaa, kun taas Englannin suhtautuminen kuvattiin järkyttävänä selkään puukotuksena. Kirjoittajan mukaan erityisen järkyttävää oli se, miten englantilaiset, jotka käytännössä yllyttivät Puolan sotaan, olivat nyt valmiita hylkäämään Sikorskin hallituksen hädän hetkellä ja todennäköisesti seuraavaksi jopa tunnustamaan nukkehallituksen, ”jonka muodostavat Stalinin siipien suojassa lymyilevät puolalaiset kommunistihuligaanit”.¹⁵³

Korven Kaiku julkaisi puolestaan 29. huhtikuuta uutisraportin siitä, millä mielellä Saksassa seurattiin Puolan ja Neuvostoliiton diplomaattisuhteiden katkeamista seurannutta kehitystä ja länsiliittoutuneiden toimintaa tilanteessa. Koska Sikorskin hallitus oli ”nauttinut kestiystävyyttä” Lontoossa, pidettiin uutisen mukaan Berliinissä Neuvostoliiton päätöstä katkaista suhteet Puolaan myös hyökkäyksenä brittejä ja amerikkalaisia kohtaan. Tapausta kuvattiin todisteena siitä, miten Moskova aikoo noudattaa ainoastaan omaa politiikkaansa ja käydä omaa sotaansa liittolaisistaan välittämättä. Tässä kohtaa kirjoittelussa oli siis vielä yritystä kuvata tapahtunutta siinä valossa, että se saattaisi vielä vaikuttaa kohtalokkaasti liittoutuneiden väleihin. Toisaalta uutisessa korostettiin myös sitä, miten Englanti on joutunut tyytymään Moskovan tekemään ratkaisuun ja kyseenalaistetaan sen luotettavuutta liittolaisena sodassa toteamalla: ”jälleen kysytään Wilhelmstrassella, kuka vielä uskoo Englannin vakuutuksiin sen jälkeen, kun uhraa lemmikkinsä Puolan”.¹⁵⁴ Viittaamalla Puolan pakolaishallitukseen kestiystävinä ja lemmikkinä luotiin kuvaa toimettomuudesta kataluutena ja petollisuutena vahvistamalla mielikuvaa siitä, miten voimaton pakolaishallitus oli tilanteessa ja miten se oli jo useiden vuosien ajan hakenut turvansa Lontoosta.

Rintamamiehen Lätkehdyksiä pakinoissa esiintyi kaikkein jyrkkäsanaisinta Englannin toiminnan ruodintaa, mikä ei ole yllättävää huomioiden lehden muun saksalaissuuntautuneen sisällön ja sen tavan koetella sensuurin rajoja. Toukokuun seitsemännen päivän numerossa Lätkä sanoitti suhtautumisensa seuraavasti: ”Vanha, hieno, viisas Englanti se taas on joutunut mokoman riesan takia

¹⁵² Fox 1986, 485; Korven Kaiku 28.4.1943.

¹⁵³ Hakkapeliitta 11.5.1943.

¹⁵⁴ Korven Kaiku 29.4.1943.

peräti pahaan välikäteen, ei vain emigranttipuolalaisten ja ryssien hamppuuntuneita välejä setviessään, vaan myös siksi, että sen lienee vaikeata todistautua vastaisuudessa muun maailman edessä kulttuurimaaksi. Se kun on salannut jo pitkän ajan tätä vuosisadan saastaisinta rikosta ja pajannut ryssää kuin poppamuori pirua. Ja britti tietää yhtä hyvin kuin kuka tahansa, että tämä on vastoin parempaa tietoa tehty rikos sen omalta osalta, rikos, josta kerran on tehtävä täysi tili.”¹⁵⁵

Lätkä pilkkasi myös Englannin varovaisuutta Neuvostoliiton suuntaan huomauttamalla siitä, miten maa oli Katynin yhteydessä valmis luopumaan moraalistaan realiteettien vuoksi, vaikka samanaikaisesti länsiliittoutuneet julistivat propagandassaan taistelevansa vapauden ja liberalismiin puolesta. ”Koska tuo vapaamielisyys on vientiartikkeli, se hämmästyttävän notkeasti mukautuu hetken vaatimuksiin. Niinpä sen mukaan on sopimatonta nyt puhua Stalinin joukkoteurastuksista, koska Stalin sattuu olemaan kauppahuone ’Englannin Liberalismin’ asiakkaita. Mutta samainen vapaamielisyys vaatii suomalaiseltakin edustajaltaan syvää epäluuloa Saksaa kohtaan silloinkin, kun Saksa taistelee meidän kanssamme samalla rintamalla.”¹⁵⁶ Tämä tekopyhyden korostaminen sopi yksiin Goebbelsin levittämän Ison-Britannian vastaisen viholliskuvan kanssa. Tekopyhyys oli myös osuva teema hyödynnettäväksi Katynista kirjoitettaessa, sillä länsiliittoutuneiden omassa propagandassa korostettiin ”hyvä vastaan paha” – tyyppisellä retoriikalla sodan oikeutusta taisteltaessa natsi-Saksan oikeudetonta järjestelmää vastaan¹⁵⁷, luonnollisesti tuoden esiin vihollisen lukuisia rikoksia, mutta Katynin kohdalla aatteet ja ihanteet oli laitettu syrjään.

Länsivaltojen toimimattomuuden ristiriitaisuutta näiden julistamien arvojen kanssa käytettiin myös muiden lähdelehtien sivuilla, vaikkakin hienovaraisemmin kuin Rintamamies-lehdessä. Kaikki kolme aineistossaan uutissisältöön panostaneista rintamalehdistä julkaisivat 12. toukokuuta puolalaisen upseerin kirjoituksen, joka oli ilmestynyt alun perin Skotlannissa The Scotsman-lehdessä. Kyseessä oli kenraali Kazimierz Schallyn kirjoittama avoin kirje, jossa tämä esitteli Englannissa asuvien puolalaisten ajatuksia Katynista ja pettymystään englantilaisten toimintaan tapauksessa. Karjalan Viestin otsikoinnissa keskityttiin nimenomaan kirjeessä liittoutuneiden toimintaa kohtaan ilmaistuun pettymykseen, Korven Kaiussa ja Tapparassa otsikointi nosti puolestaan esiin sitä, miten Schally vaati murhista täyttä selvitystä ja rangaistusta tekijöille¹⁵⁸. Muuten rintamalehtien uutiset olivat samansisältöiset, sillä uutinen oli peräisin samasta lähteestä STT:ltä. Uutisissa lainattiin Schallyn kirjeestä sitä, miten syvä murhenäytelmä on kyseessä paitsi henkilökohtaisella tasolla, sillä uhrien joukossa oli useita hänen tuttaviaan, myös eritoten yhteiskunnallinen katastrofi puolalaisille. Schally

¹⁵⁵ Rintamamies 7.5.1943.

¹⁵⁶ Rintamamies 19.11.1943.

¹⁵⁷ Kts. esim. Luostarinen 2002, 93–95.

¹⁵⁸ Karjalan Viesti 12.5.1943 ”Katkera puolalainen lausunto liittoutuneiden suhtautumisesta upseerimurhiin”; Korven Kaiku 12.5.1943 ”Katynin murhaajille vaaditaan rangaistusta – Puolalaisen kenraalin järkyttävä kirjoitus” ja Tappara 12.5.1943 ”Katynin joukkomurhajutussa vaaditaan puolalaiselta taholta täyttä selvitystä”.

viittasi tähän sanoilla: ”kansallinen murhenäytelmä, jolla Puolan kansan paras osa on temmattu meiltä pois”. Schallyn mukaan puolalaiset kyllä torjuvat kaiken aiheesta levitetyn propagandan, mutta odottavat oikeudenmukaista tapauksen käsittelyä. Hän ilmaisi järkytyksensä siitä, miten odotusten vastaisesti ”kaikki sivistyneet kansat” eivät olekaan ilmaisseet järkytystään ja kauhuaan tapahtuneen johdosta. Hän lopetti kirjeen vetoamalla arvoihin ja vaatimalla aputoimia murhaajien löytämiseksi Englannilta ja Yhdysvalloilta: ”Amerikan ja Englannin kansat väittävät taistelevansa ensi sijassa kristillisten elämänihanteiden puolesta. Miksi sivuutetaan tämä kauhistuttava rikos vaieten. Odotamme heidän antavan meille apua murhaajien löytämiseksi ja rankaisemiseksi.”.

Kirjoittajan sotilaallinen status ehkä selittää pieneltä osin sen, miksi kirjoitus julkaistiin niin useassa rintamalehdessä. Kyseessä myös arvovaltainen hahmo, sillä kenraali oli myös toiminut presidentin kanslian päällikkönä Ignacy Mościckin ollessa Puolan presidenttinä, eli myös sodan alkaessa syksyllä 1939. Kirjeen taustalla huokuu ylipäänsä pettymys länsivaltojen Puolalle toisen maailmansodan alussa tuottaman pettymyksen johdosta ja Katynin joukkomurha oli tuonut mahdollisuuden kirjoittaa Isosta-Britanniasta käsin länsivaltoja arvosteleva teksti.

Puolan pääministeri Władysław Sikorskin kuolema lentokoneonnettomuudessa Gibraltarilla heinäkuussa 1943 nostettiin useaan otteeseen esiin Korven Kaiussa. Lehti spekuloi kuolemalla yllättävänkin propagandistiseen sävyyn, vihjaamalla Ison-Britannian olleen osallisena maan kiusalliseen kansainväliseen tilanteeseen vaatimuksillaan saattaneen pakolaishallituksen pääministerin kuolemassa. Goebbels oli laittanut liikkeelle teorian Britannian salaisen palvelun murhaamasta Sikorskista pian onnettomuudesta saadun uutisen jälkeen. Tapaus on sittemmin ollut useiden salaliittoteorioiden kohteena ja myös Puolan valtion tutkimusinstituutti IPN on vielä 2000-luvulla toteuttanut tutkinnan onnettomuudesta, johon sisältyi myös kuolinsyytutkimus Sikorskin jäänteisiin perustuen. Tutkimuksessa todettiin vammojen sopineen lentokoneonnettomuuteen, eikä ruumissa ollut jälkiä mistään murhaan viittaavasta, vaikkei tutkimus pystynytäkään täysin sulkemaan pois onnettomuuteen vaikuttaneen sabotaasin mahdollisuutta.¹⁵⁹

Korven Kaiku uutisoi heinäkuun 6. päivä kenraali Sikorskin kuolleen onnettomuudessa. STT:n uutinen oli tullut Berliinistä, jossa onnettomuuden kerrottiin herättäneen suurta huomiota. Uutisessa spekulointiin, että Sikorskia olisi varoitettu lähtemästä matkalle, sillä matkalla tämä voisi joutua kuolemanvaaraan. Samassa uutisessa huomautettiin, millaisena hidastimena Sikorski oli ollut Englannin ja Amerikan ”poliittisille tavoitteille”. Ensimmäisen uutisen vihjailusta siirryttiin seuraavana päivänä suurempiin syytöksiin uutisessa ”Sikorskin taipumattomuus neuvostopoliittikkaan ratkaisi hänen kohtalonsa. Hämmennystä ja pelkoa Lontoossa”, jossa kerrotaan

¹⁵⁹ Ewers 2009, 8–9.

”berliiniläisten piirien” olevan täysin vakuuttuneita siitä, että Sikorski sai surmansa englantilaisen salaisen palvelun toimesta. Taustalla nähtiin se, miten Englannin hallitus oli yrittänyt kaikessa hiljaisuudessa taivuttaa Sikorskia myöntymään Stalinin tahtoon, jotta diplomaattiset suhteet maiden välillä saataisiin solmittua uudelleen. Sikorskin todettiin olleen järkähtämätön, koska ”oli tietoinen siitä, miten tavaton viha ja inho bolshevikkeja vastaan on vallalla maailman kaikkien puolalaisten keskuudessa siitä pitäen, kun Katynin murhat saatiin selville”. Samana päivänä esitettiin myös sama epäily englantilaisen salaisen palvelun osallisuudesta, mutta täytenä totena Lappland-Kurierin uutisessa ”Sikorski vom Secret Service ermordet – zu dem plötzlichen Tod des polnischen Emigrantenchefs”. Siinä todetaan Englannin salaisen palvelun aiheuttaneen Sikorskin kuoleman yhteisymmärryksessä Kremlin kanssa. Aihetta pidettiin vielä seuraavalla viikolla esillä Korven Kaiussa uutisella ”Kyyneillistä: Tapaus Sikorski tutkittavaksi. Tutkimuksen tulosta ei tulla julkaisemaan!”.¹⁶⁰

Saksan lehdistöstä maanpuolustuslehtiin päätyneissä artikkeleissa korostettiin erityisesti myös sitä, miten Katynin tapaus osoitti länsivaltojen voimattomuuden suhteessa Neuvostoliittoon. Vaikkei tapaus onnistunut luomaan säröä länsiliittoutuneiden ja Neuvostoliiton välille, pyrittiin lehdissä kuitenkin käyttämään tapausta todisteena siitä, että liittoutuneiden välillä oli vakaviakin näkemyseroja ja vihjaamaan näillä olevan liittoa heikentävää vaikutusta tulevaisuudessa yhteisen päätöksenteon ja sodankäynnin osalta.

Karjalan Viestissä julkaistiin esimerkiksi Berliinistä lähtöisin ollut uutinen siitä, miten Churchillin toukokuinen matka Washingtoniin ei ollut laisinkaan yllättävää vallinneessa tilanteessa, sillä ”useita poliittisia kysymyksiä Katynin tapahtumaa ajatellen täytyy saada ratkaistuksi”. Länsivaltojen päämiesten neuvotteluissa pääpainon epäiltiin olleen poliittisissa kysymyksissä sotilaallisten sijaan ja vihjailevaan sävyyn huomautettiin Stalinin poissaolon kokouksesta olleen merkillepantavaa. Paria päivää myöhemmin samasta kokouksesta uutisoitiin lyhyesti Korven Kaiussa otsikolla ”Stalin kieltäytynyt tapaamasta Rooseveltia, joka ei halua lähteä Venäjälle. Liittoutuneiden ja Neuvostoliiton välit kylmenemässä.”¹⁶¹

Sama näkyi Rintamamiehen sotatilannekatsauksessa ”Politiikka etualalla”, jossa nimimerkki Cunctator vakuutteli Katynin tapahtumilla olleen merkitystä siltä kantilta, että ne nostivat esiin poliittiset ongelmat lännen ja Neuvostoliiton suhteissa sekä näiden eriävät näkemykset Euroopan tulevaisuudesta. Kirjoittaja kuvasi tilannetta todisteena siitä, että liittoutuneiden on sovittava

¹⁶⁰ Korven Kaiku 6.7.1943; Korven Kaiku 7.7.1943; Korven Kaiku 15.7.1943; Lappland-Kurier 7.7.1943.

¹⁶¹ Karjalan Viesti 13.5.1943; Korven Kaiku 15.5.1943.

keskinäiset poliittiset pulmansa ennen kuin ryhtyvät kunnolla yrittämään maihinnousua Euroopassa.¹⁶²

Rintamalehdistä varsinkin Korven Kaiku seurasi tapahtumien kehitystä Puolan kysymyksen osalta uutissivuillaan ahkerasti. Vuoden 1943 ja 1944 aikana se uutisoi tiheään pakolaishallituksen asemasta suhteessa Neuvostoliitossa oleskelleeseen kommunistiseen puolalaishallitukseen sekä keskusteluista liittoutuneiden välillä Puolan asemasta ja rajakiistasta. Katynin joukkomurhan paljastumisesta sysäyksen saanut välirikko tuotiin myös kevään 1943 jälkeen usein esiin siitä näkökulmasta, miten se hiersi lännen ja Neuvostoliiton välisiä suhteita. Tämä näkyi esimerkiksi tavassa otsikoida tammikuun uutiset (Teheranin konferenssin jälkimainingeissa).¹⁶³ Erityisesti välittyi tammikuun 11. julkaistussa artikkelissa ”Puolalaisille merkitsee liittoutuneiden petos kuolemantuomiota.” Kyseessä oli alun perin saksalaisessa lehdessä ilmestynyt kirjoitus siitä, miten länsivallat eivät aio auttaa Puolaa Neuvostoliiton vaatimusten kanssa sovittaessa tulevista aluerajoista. Tässä yhteydessä viitattiin rivien välistä kevään tapahtumiin todettaessa, että on ”luonteenomaista Englannin taktiikalle”, etteivät viralliset tai puoliviralliset piirit Lontoossa ota mitään kantaa Kremlin ja pakolaishallituksen väliseen selkkaukseen.¹⁶⁴

Yhdysvalloista ei maanpuolustuslehdissä kirjoitettu tapauksen tiimoilta yhtä negatiiviseen sävyyn vaan huomio pidettiin Isossa-Britanniassa, vaikka monesti nämä kaksi liittoutunutta niputettiinkin yhteen. Ei ollut yllättävää, ettei Yhdysvaltoja arvosteltu samalla tavalla, sillä maa ei ollut sodassa Suomen kanssa ja sen muodostama neuvotteluyhteys Neuvostoliiton suuntaan oli Suomelle tärkeä. Esimerkiksi 1.4.1943 VTL:n lehdistölle antamassa kirjoitusohjeessa todettiin, että on vältettävä kaikkea sellaista kirjoittelua, joka voi ärsyttää tai loukata Yhdysvaltoja. Rauhantunnustelujen edetessä VTL:n määräykset olla julkaisematta Yhdysvaltoja loukkaavaa aineistoa kovenivat. Toisaalta myös Englantiin kohdistuvaa räikeän arvostelevaa kielenkäyttöä tuli virallisten ohjeiden mukaan välttää, sillä suhteet länsiliittoutuneihin pyrittiin pitämään korrekteinä. Tämä ei kuitenkaan ollut aina helppoa, ja lehdistössä julkaistiin silloin tällöin myös ohjeiden vastaista materiaalia.¹⁶⁵ VTL julkaisi itsekin Englannin vastaista propagandamateriaalia vuosina 1943–1944, mutta sen tuli yleensä olla verhottua, kuten pakinoita, tarinoita, kaunokirjallisia satuja. Esimerkiksi Eskon puumerkin päätavoitteena oli taistella Englannin radiopropagandaa vastaan osoittamalla, miten se ajaa omia etujaan eikä Suomen, kuten jokainen suurvalta. Englannin propagandan torjuminen valheellisena oli

¹⁶² Rintamamies 30.4.1943.

¹⁶³ Korven Kaiku 5.1.1944 ”Stalinin aiheet herättävät huolestumista liittolaismaissa. Puolan kohtalo vaakalaudalla”; Korven Kaiku 8.1.1944 ”Suuttumuksella seurataan Yhdysvalloissa venäläispuolalaista selkkausta”; Korven Kaiku 10.1.1944 ”Koetinkivi on Puolan kysymys liittoutuneiden politiikalle. Englannin politiikka katastrofissa?”.

¹⁶⁴ Korven Kaiku 11.1.1944.

¹⁶⁵ Vilkuna 1962, 117, 136–138.

myös valistusupseerien tärkeä tehtävä rintamalehdissä, erityisesti vuoden 1944 aikana¹⁶⁶. Samaan päämäärään pyrittiin Jutikkalan mukaan myös kirjoitettaessa lehdille Puolan kysymyksestä tai laatimalla siitä radiopakinoita.¹⁶⁷

Kuitenkin Yhdysvallatkin saivat osansa Lätjän jyrkkäsanaisestä kirjoittelusta, huumorin varjolla ja niputettuna yhteen brittien kanssa. ”Anglo-amerikkalaiset piirit taas saattavat huokaista helpotuksesta ja pestä kätensä yhdestä ja toisesta pahasta. Milloin joku Katynin juttu taas tulee esille, voi niin Jack kuin Jameskin hymyillä huolettomasti ja suhtautua juttuun näin sanoen: Vot! Taasko syyttelevät ystäviämme, liittolaisrakkaitamme, slaaviparkoja?! Syyttömöt, pulmunpuhtaat ovat!”¹⁶⁸ Tämän radikaalimmaksi eivät maanpuolustuslehdet, edes Rintamamies, menneet Yhdysvaltojen arvostelussaan. Lisäksi tämäkin pakina julkaistiin toukokuussa 1943, eikä sensuuriohjeiden kovennuttua vuoteen 1944 tultaessa.

Mielenkiintoinen yksityiskohta oli lisäksi Korven Kaiussa 30. huhtikuuta ilmaistu Neuvostoliiton ja Puolan pakolaishallituksen välirikon yhdistäminen Suomen sen hetkisiin suhteisiin Yhdysvaltojen kanssa artikkelissa ”Neuvostoliiton ja Puolan ristiriita sekoitti USA:n suunnitelmat Suomen suhteen – Yhdysvalloissa syvää suuttumusta Neuvostoliiton menettelystä puolalaisia kohtaan”. Artikkelissa kirjoitettiin, että Yhdysvallat oli harkinnut diplomaattisuhteiden katkaisemista Suomen kanssa, mutta julkinen mielipide maassa oli kuohahtanut Moskovan käytöksestä puolalaisia kohtaan, minkä takia Yhdysvaltojen johto olisi päättänyt säilyttää diplomaattisuhteet, jottei vaikuttaisi siltä, että meneillään olleessa tilanteessa tehtäisiin myönnytyksiä Neuvostoliiton suuntaan.¹⁶⁹ Yhdysvallat oli tosiaan tarjoutunut poistamaan diplomaattisen edustuksensa Suomesta hyvitteläkseen Neuvostoliittoa Yhdysvaltojen ajamien rauhantunnustelujen Suomen ja Neuvostoliiton välillä kariuduttua. Diplomaattinen edustus kuitenkin pysyi Suomessa, sillä neuvottelujen kariutuminen tapahtui samoihin aikoihin Puolan ja Neuvostoliiton välirikon kanssa. Yhdysvallat ei halunnut missään tapauksessa edustuksensa lähtöä yhdistettävän tähän ja päättyi sen vuoksi ainoastaan supistamaan edustustonsa kokoa merkittävästi. Waldemar Erfurth kommentoi sotapäiväkirjaansa 24.5.1943 ja 25.5.1943 todeten kuulleensa Yhdysvaltain löyhiä diplomaattisuhteita Suomeen ylläpitäneen asiainhoitaja McClintockin kutsumisen pois Helsingistä olleen jo päätetty, mutta Roosevelt perui päätöksen viime hetkellä Katynin joukkomurhan noustua vahvasti esiin Saksan propagandassa.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Salminen 1976, 155–156.

¹⁶⁷ Jutikkala 1997, 255–257.

¹⁶⁸ Rintamamies 28.5.1943.

¹⁶⁹ Korven Kaiu 30.4.1943.

¹⁷⁰ Kulha 1972, 70; Waldemar Erfurthin päiväkirja s.376, 25.5.1943.

4 Katyn osana Neuvostoliitosta esitettyä viholliskuvaa

Tässä luvussa käsittelen maanpuolustuslehdistön Katynin joukkomurhaa sivunneita artikkeleita siitä näkökulmasta, millainen viholliskuva Neuvostoliitosta niiden kautta välittyi. Viholliskuvan käsitteen ymmärrän tässä yhteydessä monitasoisena, kuten Heikki Luostarinen käsitellessään suomalaisen oikeistolehdistön viholliskuvaa Neuvostoliitosta vuosina 1941–1944. Luostarinen käyttää viholliskuva-termiä kuvaamaan koko sitä käsitysten kokonaisuutta, jotka liitettiin viholliseen valtioon, maana, kansana tai yksilön tasolla¹⁷¹. Samalla kuvaan tässä luvussa sitä, miten Katynin joukkomurha kuvastui Neuvostoliiton vastaiseen propagandaan laajemmin maanpuolustuslehdistön sivuilla ja miten tämä suhteutui yleisemmin suomalaisen jatkosodan propagandan tapaan kuvata Neuvostoliittoa. Lisäksi teen vertailua siihen, miten Saksan Katyn-propagandassa kuvattiin Neuvostoliittoa.

4.1 Katyn esimerkkinä Neuvostoliiton poliittisen järjestelmän vaarallisuudesta

Maanpuolustuslehdistön Katynia koskeneissa artikkeleissa viholliskuva kohdistui ensisijaisesti viholliseen valtioon sekä sen poliittiseen järjestelmään. Osin tämä on luonnollista ja oletettavaa, kun kyse oli rikoksesta, jonka syylliseksi lehtien toimituksissa tiedettiin jo alusta alkaen NKVD, vaikkakin tiedot tulivatkin Saksan propagandasta. Tiedossa siis oli, että kyse oli valtiojohtoisesta laajamittaisesta sotarikoksesta, jolloin vihollispropagandan on luonnollista kohdistua järjestelmään itseensä. Toisaalta keskittyminen bolshevistisen järjestelmän uhkaan oli muutenkin linjassa suomalaisen sotapropagandan kanssa siinä mielessä, että siinä esitettiin sodassa olleen vastakkain aatteet ja kansaa turmioon vieneet johtajat, ei niinkään taisteluun osallistuneet yksilöt. Tämä on yleistä sotapropagandassa ylipäänsä.¹⁷² Silloin kun poliittista uhkaa kuvattiin järjestelmää yksityiskohtaisemmalla tasolla, tiivistyi se lähdelehdissä salaiseen poliisiin sekä pariin otteeseen Staliniin, vaikka VTL olikin kieltänyt tämän henkilökohtainen pilkkaamisen¹⁷³. Pääasiassa viholliskuva kohdistui kuitenkin Neuvostoliittoon valtioon. Lehtien kirjoittajat näkivät artikkeleissaan suurimpana uhkana bolshevismien luoman poliittisen ja sotilaallisen uhan sekä kommunistisen järjestelmän vapaudettomuuden. Tältä osin viholliskuva oli hyvin linjassa myös

¹⁷¹ Luostarinen 1986, 10.

¹⁷² Pilke 2015, 73.

¹⁷³ Vihavainen 2013, 249.

neuvostosotilaisiin kohdistetun propagandan kanssa, jossa usein päiviteltiin bolshevistisen järjestelmän kurjuutta ja politrukkien raakuutta, tarkoituksena loikkaamiseen houkutteleva¹⁷⁴.

Sotarikoksen poliittisen luonteen korostaminen näkyi jo huhti-toukokuussa tapauksesta uutisoitaessa, erityisesti suoraan Saksasta lainatuissa aineistossa, kuten Korven Kaiun julkaisemassa BBZ:n artikkelissa, jossa yksioikoisesti todettiin joukkomurhan kuuluvan osaksi bolshevistista järjestelmää.¹⁷⁵ Myös Rintamamiehen Katynin joukkomurhaa huhtikuussa käsitelleessä pääkirjoituksessa kuvattiin bolshevismia selittävänä tekijänä joukkomurhan kaltaisen teon taustalla kuvattaessa Neuvostoliittoa ”punaisen bolshevismien vaarallisena esitaistelija ja eurooppalaisen kulttuurin ensimmäisenä vihollisena”.¹⁷⁶ ”Eurooppalaisen kulttuurin vihollinen” kuvasti vaaran lisäksi myös ajatusta vihollisesta erillisenä Euroopasta sekä sivistymättömänä. Se näkyi myöskin berliiniläislähtöisessä uutisessa ”Katynin metsässä venäläisiäkin uhreja”, jossa julkaistiin huhupuheita siitä, että haudasta olisi löytynyt puolalaisten upseerien lisäksi myös poliittisista syistä vangittuna olleen venäläisen ruumis. Sama näkyi lehden uutisoidessa toukokuussa haudoilla tehtyjen tutkimusten etenemisestä. Uutisessa todettiin tutkimusten ansaitsevan suurta huomiota erityisesti Euroopassa, koska ”Katynin metsän löytö osoittaa, mikä kohtalo Euroopan kansoilla olisi odotettavana Katynin metsän murhien ollessa poliittista laatua”.¹⁷⁷

Lapland-Kurierin uutisessa ”Ungarn und Moskau - Bolschewismus bedeutet Massenmord” kerrottiin Vinnitsan joukkomurhan tutkimuksista. Kyseessä oli myöskin NKVD:n toteuttama joukkomurha, mutta Ukrainassa, osana Stalinin puhdistuksia 1930-luvun lopulla. Saksalaiset lähettivät myös tätä joukkohautaa tutkimaan kansainvälisen tutkimuskomission kevään 1943 aikana. Tässä lyhyessä uutisessa Vinnitsan pääasiassa työläistäustaisia uhreja verrattiin Katynin joukkohaudasta löydettyihin ylempään keskiluokkaan kuuluneisiin uhreihin, tarkoituksena kuvata sitä, miten otsikon mukaisesti bolshevismi tarkoittaa joukkomurhaa, eikä tämä katso uhrien yhteiskunnallista asemaa.¹⁷⁸ Tässä Lapland-Kurierin artikkelissa siis käytettiin lähestulkoon samaa ilmaisua kuin Korven Kaiun uudelleenjulkaisemassa BBZ:n uutisessa.

Luostarinen esittää tutkimuksensa johtopäätöksissä oikeistolehtien Neuvostoliittoa koskeneen viholliskuvan perustuneen pitkälti suomalaisen ja venäläisen vastakkainasetteluun. Vastakkainasettelu ei kohdistunut ainoastaan ominaisuuksiin yksilöllisellä tasolla kuvattaessa kummankin puolen sotilaita, vaan myös kuvaukseen yhteiskuntien erilaisuudesta. Neuvostoliitto nähtiin despoottisena, eriarvoisena, oikeudettomana, vapaudettomana, laittomana, luonnottomana,

¹⁷⁴ Salminen ja Suvanne 1989, 141, 155.

¹⁷⁵ Korven Kaiku 15.4.1943.

¹⁷⁶ Rintamamies 23.4.1943.

¹⁷⁷ Korven Kaiku 28.4.1943; Korven Kaiku 4.5.1943.

¹⁷⁸ Lapland-Kurier 21.8.1943.

epävakaana ja ateistisena. Osa viholliseen liitetyistä ilmauksista liittyi Luostarisen tutkimusaineiston oikeistolehdistä bolshevismiin yhteiskuntajärjestelmänä, joka jo sinällään koettiin negatiivisena terminä.¹⁷⁹ Nämä samat ilmaukset ovat vahvasti läsnä maanpuolustuslehtien Katyn artikkelien luomassa Neuvostoliittokuvassa, mikä ei ole kovin yllättävää, sillä aineistostani ainakin Rintamamies ja Hakkapeliitta tulivat taustoiltaan ja poliittiselta asemoitumiseltaan varsin lähelle Luostarisen tutkimia oikeistolehtiä.

Esimerkiksi Aseveljessä hyödynnettiin taisteluretoriikka kolumnissa ”Suuret ja pienet”, jossa kirjoittaja kuvasi Katynin joukkomurhaa ja Neuvostoliiton päätöstä katkaista suhteet Puolan pakolaishallitukseen viimeisimpänä esimerkkinä pienten kansojen vaikeasta asemasta suursodassa. Nimikirjainten takaa kirjoitettu kolumni alkoi huomiota herättävästi sanoin: ”Samoin kuin goottilaisen tarun mukaan Catalaunumin kentillä lähes tuhat viisisataa vuotta sitten raivonneessa verisessä taistelussa kaatuneiden henget jatkoivat taistelua ilmassa vielä sitten kun aseiden kalske maassa jo oli hiljentynyt, ovat Katynin joukkohautoihin kätkeytyvät puolalaiset upseerit nousseet taisteluun bolshevismia vastaan ja antaneet maailman omaatuntoa vavahduttaneen iskun”.¹⁸⁰ Näin joukkomurhan julkistaminen ja oikeuden hakeminen uhreille kuvattiin osana taistelua bolshevismia vastaan. ”Omatuntoa vavahduttavalla iskulla” ja taisteluun viittaamisella haettiin ilmeisesti ajatusta, että hautojen paljastuminen on paljastanut samalla Neuvostoliiton ja bolshevismien todellisen luonteen. Mielenkiintoista on kirjoittajan vertauskuvana käyttämä taru Katalaunien kenttien taistelusta. Tarujen, uskonnon ja historian luomia kertomuksia hyödynnettiin ahkerasti osana propagandaa. Tässä on todennäköisesti ollut pitkälti kyse myös lukijan mielenkiinnon herättämisestä mahtipontisella vertauksella, mutta on tuskin sattumaa, että kirjoittaja valitsi nimenomaan tarun taistelusta, joka hidasti hunni Attilan etenemistä Eurooppaan.

Sotapropagandassa viholliseen pyritään liittämään suuri määrä kielteistä assosiaatiota aiheuttavia termejä ja symboleita. Luostarisen tutkimustuloksien mukaan yksi hyödynnetyistä termeistä oli rikollisuus. Luostarinen myös huomauttaa rikollisteeman olleen keskeinen osa sisällissodassa valkoisten propagandassa punaisia vastaan, perustuen näiden kapinaan laillisesti valittua hallitusta vastaan. Sisällissodan propagandasta se siirtyi luontevasti osaksi Neuvostoliiton vastaista propagandaa talvi- ja jatkosodassa. Rikollisuudesta syyttäminen on usein keskeistä sotapropagandassa laajemminkin, sillä taisteltaessa rikollisia vastaan saatiin luotua mielikuvaa sodan oikeutuksesta.¹⁸¹ Katyn soveltui loistavasti osaksi kuvaa despoottisesta Neuvostoliitosta, oikeusvaltion vastakohdasta, jossa joukkomurhan kaltainen rikos ei ollut millään muotoa ainoa

¹⁷⁹ Luostarinen 1986, 402–403.

¹⁸⁰ Aseveli 20.5.1943.

¹⁸¹ Luostarinen 1986, 443.

laatuaan. Maanpuolustuslehdissä kirjoitettiin Katynista usein siitä näkökulmasta, miten se asettui viimeisimpänä osaksi valtion taholta koetun uhan historiaa Neuvostoliitossa.

Hakkapeliitan kolumnissa ”Neuvostoliiton uudet alamaiset” Katynin joukkomurhasta kirjoitettiin vain uusimpana löytönä siitä kaltoinkohtelusta, joka on systemaattisesti kohdannut toisen maailmansodan aikana Neuvostoliiton haltuun päätyneitä alueita. Kolumnisti J.W.T päivitteli joukkokarkoituksia, poliittisia vainoja sekä myös työläisten huonontuneita työ- ja elinolosuhteita. Samassa numerossa ”Tähystys pallosta” nimisessä uutisosiossa kirjoitettiin myös Katynista lyhyesti alaotsikolla ”Bolshevikkien hirmutekoja”. Uutisessa vihjattiin löydön ”olevan omiaan valaisemaan” Neuvostoliiton järjestämiä väestön pakkosiirtoja Baltiassa.¹⁸² Myös seuraavan viikon numerossa todettiin kymmenien tuhansien muidenkin kuin puolalaisten upseerien (mainitaan baltialaiset ja inkeriläiset, itäkarjalaiset ja vepsäläiset) kärsineen karun kohtalon bolshevikkien käsissä.¹⁸³ Muutenkin Katynista kirjoitettiin useampaan otteeseen samassa yhteydessä kuin Itä-Karjalan kansoista. Suur-Suomi propagandaan kuului Suomen toiminnan kuvaaminen eräänlaisena pelastajana sen marssiessa Itä-Karjalaan, minkä vuoksi oli tarkoituksenmukaista kuvata itäkarjalaisia vainottuina¹⁸⁴. Katynin puolalaisten uhrien päivittely samassa lauseessa itäkarjalaisten kanssa vaikuttaa yritykseltä tuoda tragedia lähemmäs ja liittää se pidempään lehdessä ja propagandassa yleisesti esillä olleeseen teemaan. Keväällä 1943 inkeriläisten olot Neuvostoliitossa olivat olleet suosittu aihe myös VTL:n lähettämässä artikkeleissa inkeriläisten maahansiirron myötä¹⁸⁵, mikä myös mahdollisesti osaltaan selittää Katynin mainitsemisen näissä yhteyksissä.

Aseveljen viihdesisältöön painottaneilta sivuilta löytyi myös eräs esimerkki, jossa Katynia kuvattiin yhtenä kommunistisen järjestelmän rikoksista. Asia esitettiin huumorin varjolla selkeän propagandistisessa kaskussa ”Kaukaasialaisen kommunistin Dsäm Bulahin testamentti”, jossa huumoria revittiin paitsi päähenkilön toiseudesta ja aasialaisuudesta, myös siitä, miten tämän kuvitteellinen elämäntarina todistaisi, ettei vannoutuneinkaan kommunisti voi luottaa Neuvostoliitossa valtion kohtelevan kansalaisiaan lainmukaisesti. Katynista kirjoitettiin tekstin alussa yhdessä Karjalan ja Inkerin kansojen kohtaloiden kanssa esimerkkinä siitä, miten vainottuja ei-kommunistit Neuvostoliitossa ovat.¹⁸⁶ Ainakin aineistoni artikkeleihin verrattuna kaskun propagandasisältö oli paljon groteskimpaa kuin lehdellä oli muuten tapana julkaista. Huumorin varjolla on usein helpompaa esittää jyrkempiä näkemyksiä kuin muuten olisi sopivaa tai lehden linjan mukaista, kuten näkyi myös joissain edeltävässä luvussa esitetyissä länsivaltoja käsitelleissä

¹⁸² Hakkapeliitta 4.5.1943.

¹⁸³ Hakkapeliitta 11.5.1943.

¹⁸⁴ Luostarinen 1988, 213.

¹⁸⁵ Jutikkala 1997, 259.

¹⁸⁶ Aseveli 5.8.1943.

huomautuksissa. Jatkosodan aikana huumori oli suosittu keino kotimaahan suunnatun propagandan tekemisessä ylipäänsä¹⁸⁷.

Rintamamiehessä teema esiintyy usein, erityisesti osana Lätkähdyspakinoissa. Mainitessaan joukkohaudan ensimmäisen kerran, Lätkä muun muassa totesi 10 000 uhrin olevan vain pikkuluku bolshevistisessä järjestelmässä¹⁸⁸. Useaan otteeseen kirjoittaja myös vihjaili Katynin hautojen olleen vain esimakua suuresta määrästä ruumiita, joita tullaan vielä löytämään Neuvostoliiton alueelta¹⁸⁹. Poikkeuksellisesti suhteessa muihin maanpuolustuslehtiin Lätkän pakinoissa poliittinen väkivalta myös liitettiin suoraan Staliniin ja Katyn tuotiin esiin tämän pitkän syntilistan hännänhuippuna. Staliniin viitattiin esimerkiksi ”historian suurimpana tyrannina ja verikoirana” käsiteltäessä emigranttipuolalaisten reaktioita Katynin joukkohautalöytöön ja vastalauseita, jotka nämä esittivät Neuvostoliiton torjuessa kansainvälisen Punaisen Ristin tutkimukset haudoilla¹⁹⁰. Helena Pilkkeen mukaan Staliniä ei suomalaisessa sotapropagandassa yleensä pilkattu sanallisesti, vaikka tämä esiintyikin tiuhaan pilapiirroksissa sekä talvi- että jatkosodan aikana, kuten myös Rintamalehdessä Burdenko-komission tutkimustulosten julkaisun tiimoilta esiintyneessä pilakuvassa.¹⁹¹

Rintamamiehessä käytettiin termiä ”katynisointi” eräänlaisena synonyymina likvidoinnille. Useimmiten termiä käytettiin, kun kirjoittaja halusi lyhyesti tuoda esiin kauhukuvan, joka odottaa Moskovan vastustajia. Ensimmäisen kerran termi ilmestyi lehden sivuille marraskuussa 1943 julkaistussa tiivistelmässä alustuksesta, jonka filosofian tohtori Vilho Puttonen oli pitänyt rintamamiespiirien neuvottelukokouksessa Tampereella. Puttonen maalaili uhkakuvaa vihollisen toiminnasta sanoin: ”Katynian orjasavotta niskalaukauksineen, pakkotyöleireineen, sielullisine ja ruumiillisine kidutusmenetelmineen on maalattava oikeissa väreissään – On huomattava, että ainoa Moskovan lupaus, jonka se vilpittömästi sydäimestä haluaisi täyttää, jos voisi, on vanhan ystävämme Jaroslavin Moskovan Pravdassa kesäkuussa 1941 julkaisema, äskettäin taas uudistettu uhkaus ja lupaus hävittää suomalaiset maan pinnalta. Tähän ’katynisointiin’ on Suomellakin kuitenkin painava sana sanottavana”.¹⁹² Katynista haettiin siis tässä todistusvoimaa Moskovan petollisuudesta ja kykenemättömyydestä noudattaen lupauksia ja kansainvälisiä lakeja osaksi viholliskuvaa.

Tämän jälkeen termiä käytettiin erityisesti Lätkähdyspakinoissa, mutta kertaalleen myös pääkirjoituksessa. Helmikuussa 1944 julkaistu pääkirjoitus ”Sokeita neuvoja” kommentoi yhdysvaltalaisessa lehdessä esitettyä mielipidettä, jonka mukaan Suomen tulisi hyväksyä rauha

¹⁸⁷ Pilke 2015, 84.

¹⁸⁸ Rintamamies 23.4.1943.

¹⁸⁹ Rintamamies 16.7.1944; Rintamamies 21.1.1944.

¹⁹⁰ Rintamamies 14.5.1943; Rintamamies 17.9.1943.

¹⁹¹ Pilke 2015, 74.

¹⁹² Rintamamies 19.11.1943.

Neuvostoliiton silloisilla ehdoilla, sillä ne tulevat ajan kuluessa kovenemaan. Pääkirjoituksessa pidettiin ehtoja kuitenkin niin kovina, ettei niissä enää ollut suuremmin kiristämisen varaa, sillä jo nykyisten vaatimusten seurauksena olisi kirjoittajan mukaan ”Neuvostoliitolle epämieluisien aineiden katynisoiminen tai raastaminen orjatyöhön Venäjälle”.¹⁹³ Pakinoissa katynisointi-termiä käytettiin hirtehiseen sävyyn, myös kommentoitaessa ulkomaisten lehtien näkemyksiä Suomen tilanteesta. Joulukuussa 1943 muun muassa kommentoitiin Aftonbladetin Lontoon kirjeenvaihtajan tiedotusta, jossa todettiin Teheranin kokouksen merkitsevän huonoja uutisia Suomelle, mutta Neuvostoliitossa kyllä tehdään ero suomalaisten fasistien ja tavallisen kansan välille: ”Se on kai käsitettävä siten, että ensin on aikomus katynisoida ’fasistit’ ja sitten vasta kaikki muu kansa.”¹⁹⁴ Eli termillä tiivistettiin Neuvostoliittoon liitettyä poliittisen väkivallan uhkakuva. Katynin joukkomurha, jonka uhrit olivat pääasiassa ylemmistä yhteiskuntaluokista, sopii tämän kaltaisen pelon herättämiseen porvaritaustaisen Rintamamiesliiton jäsenissä.

Stalingradin tappion ja totaalisen sodan julistamisen jälkeen Goebbelsin saksalaisiin sotilaisiin ja kotirintamaan kohdistamassa pelkoon nojanneessa hallitsi kuva ”bolshevikki-juutalaisista”, joita vastaan taistelussa panoksena oli koko Saksan kansan olemassaolo ja eurooppalaisen kulttuurin säilyminen¹⁹⁵. Teemaa yleiseurooppalaisesta taistelusta bolshevismia vastaan viljeltiin myös Saksan ulkomaan propagandassa, tähän liittynyt Neuvostoliiton kuvaaminen juutalaisjohtoisena valtiona oli myös tapa levittää antisemitististä propagandaa ulkomaille¹⁹⁶. Myöskin Katynin joukkomurhan syyllisiksi todettiin nimenomaan juutalais-bolshevistit. Kampanjan alusta lähtien Katyn propagandan tuli todistella paitsi bolshevikkien epäinhimillisyyttä, myös pohjimmiltaan juutalaisuuden vaikutusta tässä epäinhimillisyydessä. Katyn päätettiin liittää juutalaiskysymykseen myös ulkomaille suunnatussa propagandassa. Foxin mukaan tämä antisemitismiin nojaaminen oli yhtenä tekijänä siinä, ettei kampanja purrut miehitetyssä Puolassa.¹⁹⁷ Lappland-Kurierissa Katyn yhdistettiin suoraan antisemitismiseen propagandaan kuitenkin vain kertaalleen kesäkuussa artikkelissa ”Die Lehre von Katyn – Die Welt von dem jüdischen Blutbad in Atem gehalten”. Artikkelissa kerrottiin Katynin hautojen tutkimusten etenemisestä ja viitattiin tapahtumiin ”viimeisenä juutalaisten ahneuksissaan toteuttamana verilöylynä”.¹⁹⁸

Muissa Katynia käsitelleissä Lappland-Kurierin uutisissa ei juurikaan ollut korostettua juutalaisvastaisuutta, vaan huomio pidettiin bolshevikkien syyllisyydessä ja itse teon julmuuden kuvailuissa. Bolshevismin julmuuden kuvailussa päästiin kyllä tyyliä lähelle saksalaiselle

¹⁹³ Rintamamies 25.2.1944.

¹⁹⁴ Rintamamies 10.12.1943.

¹⁹⁵ Kallis 2005, 82.

¹⁹⁶ Luostarinen 1986, 406–410.

¹⁹⁷ Fox 1982, 469, 480, 493.

¹⁹⁸ Lappland-Kurier 6.6.1943.

propagandalle tyypillistä verenhimoista karikatyyriä, esimerkiksi julkaistaessa Katynin alueella asuneiden silminnäkijöiden kertomuksia, joissa kuvailtiin kuullun uhrien huutoja tekohetkellä sekä ajoittain runollisellakin bolshevismien demonisuuden kuvailulla, kuten esimerkiksi ”Katynin metsän pimeys näyttää edelleen bolshevismien murhaavaa irvistystä.”¹⁹⁹. Lapland-Kurierin sisällön kansallissosialistista propagandaa kesän 1944 lehdistä tutkinut Mari Valtonen on todennut, että lehdessä oli ylipäänsä vähäisesti juutalaisvastaista propagandaa suhteessa Saksan propagandan sisältöön yleisemmin.²⁰⁰

On huomattava, että tämä antisemitistinen propaganda ei välittynyt lukemiini maanpuolustuslehtien Katyn-artikkeleihin, kuten ei suomalaisen propagandaan yleisemminkään. Kuitenkin Rintamamies oli tässä suhteessa poikkeus. Lehdessä julkaistiin suoraan kansallissosialismin saavutuksia ihastellut artikkeli ”Tie kolmanteen valtakuntaan”, jossa Rintamamiesliiton yhteyshenkilö saksalaiseen veljesjärjestöön kirjoitti Saksan viimevuosien kehityksestä. Kirjoittaja kuvasi positiiviseen sävyyn sitä, miten Saksassa oli lähdetty ”ratkaisemaan rautaisin käsin” juutalaiskysymystä. Kysymystä, joka kirjoittajan mukaan merkitsi ”Vinnitsaa ja Katynia”, joilla hän viittasi perikatoon kansallisvaltiolle. Lisäksi tammikuussa 1944 lehdessä oli artikkeli, jossa kuvattiin bolshevismia juutalaisten talmudoppien johdonmukaista soveltamisena. Tässä artikkelissa todettiin sivulauseessa Katynin osoittaneen juutalaisten vihamielisen suhtautumisen muihin kansoihin. Eli pariin otteeseen lehdessä kirjoitettiin tutkimusajankohtana sävyyn, jossa viitattiin juutalaisiin Katynin joukkomurhan taustalla. Kiinteänä tai jatkuvana osana Katynista kirjoittamista tämän kaltainen juutalaisuuden bolshevismiin liittännyt viholliskuva ei lehdessä kuitenkaan esiintynyt. Antisemitismin saama sivurooli oli tälle lehdelle tyypillistä, Mikko Uolan mukaan Rintamamiesliiton molemmissa äänenkannattajissa julkaistiin aika-ajoin avoimesti juutalaisvastaista sisältöä.²⁰¹

4.2 Katyn esimerkkinä vihollisen julmuudesta ja barbaarisuudesta

Jossain määrin maanpuolustuslehtien Katynia koskeneissa artikkeleissa oli nähtävissä myös viittauksia, joissa viholliskuva nojasi vihollisen kuvaamiseen sivistymättömänä ja barbaarisena. Näin siis yleensä silloin, kun joukkomurhan kauheutta päiviteltiin sitä kautta, etteivät sivistyneet kansat tehneet vastaavia sotarikoksia. Esimerkiksi Rintamamiehessä ajatus esitettiin suorasukaisesti viittaamalla Katynin ja Vinnitsan joukkomurhiin tapahtumina, ”jotka herättävät jokaisessa

¹⁹⁹ Lapland-Kurier 16.4.1943; Lapland-Kurier 20.4.1943.

²⁰⁰ Valtonen 2011, 59, 79.

²⁰¹ Rintamamies 29.6.1944; Rintamamies 7.1.1944; Uola 1988, 187.

sivistyneessä ihmisessä inhon ja kauhun tunteita”²⁰². Pariin otteeseen Rintamamiehessä vilahti myös vihollista epäinhimillistä kieltä. Pääasiassa kuitenkin keskityttiin joukkomurhan ja vihollisen kuvaamiseen bolshevismien ja poliittisen uhan kautta, tämä barbaarisuuteen vedonnut viholliskuva näkyi ennemminkin yksittäistapauksissa. Luostarisen mukaan epäinhimillistä kieltä ja vihollisen nimeäminen eri eläimiksi on sotapropagandalle tyypillistä prosessissa, jossa vihollisen surmaamista pyritään legitimoimaan tämän inhimillisyyden poistamisella. Hän huomauttaa kuitenkin suomalaisessa sotapropagandassa tätä keinoa käytetyn säästeliäästi.²⁰³

Aseveljessä teema näkyi kirjoituksessa, jossa todettiin joukkohautojen toimivan todisteena siitä, miten ”villit vaistot ohjaavat bolshevismien menettelytapoja”²⁰⁴. Lisäksi Hilippa Pyykkösen kertomus NKVD:n toteuttamista puolalaisten pakkosiirroista kuvasi yksityiskohtaisesti siirrosta vastaavien vartijoiden barbaarisuutta. Pyykkönen kirjoittaa ”GPU:n veritöistä”, kuvaillen tarkasti siirron aikana tapahtuneita raakuuksia. Pyykkösen tarinassa muun muassa: ”GPU-miehistö suorastaan kilpaili puolalaisten kiduttamisesta rikollisilla pahanteoillaan.”²⁰⁵ Se, että kuvaus keskittyi salaiseen poliisiin saattaa osin selittää, miten tämänkaltainen teksti, jossa vihollinen kuvattiin näin verenhimoisena pääsi julkaistavaksi. Pyykkönen kuvasi kertomuksensa silminnäkijältä kuultuna, mutta tekstistä läpipaistanut fiktiivisyys ja tarinanomaisuus varmaankin osaltaan loi mahdollisuuksia kirjoittaa lehden linjalle totuttua radikaalimmin.

Viittaukset sivistymättömyyteen äityvät paikoittain myös barbaarisuutta ja jopa eläimellisyyttä huokuneeseen retoriikkaan. Vihollisen eläimellisyyden ja julmuuden kuvaaminen on usein sodissa merkittävässä roolissa viholliskuvaa luotaessa. Katynia koskeneissa kirjoituksissa barbaarisuus liitettiin ylemmällä tasolla neuvostojärjestelmään, ei niinkään vihollisotilaaseen. Tämä oli toki luontevaa, kun joukkomurhan tekijät olivat salaisen poliisin edustajia eivätkä puna-armeijan sotilaita. Tämä oli linjassa sen kanssa, että halveksuntapropagandaa, esimerkiksi venäläisotilaiden kuvaamista alkukantaisina ja likaisina, esiintyi suomalaisessa sotapropagandassa lähinnä jatkosodan alussa. Eläimellistämistä käytettiin myös suomalaisessa sotapropagandassa yleisesti ottaen varsin säästeliäästi. Kuitenkin käsitys alkukantaisesta vihollishahmosta näkyi Luostarisen tutkimissa oikeistolehdistä, mutta niissäkin se esitettiin usein seurauksena bolshevistisesta järjestelmästä, joka propagandan mukaan tuhotessaan vanhan järjestyksen toi uudelleen esiin ihmisten alkukantaisuuden, johtaen eräänlaiseen sivistykselliseen taantumaa.²⁰⁶

²⁰² Rintamamies 16.7.1943.

²⁰³ Luostarinen 1986, 440–441.

²⁰⁴ Aseveli 1.6.1944.

²⁰⁵ Aseveli 6.4.1944.

²⁰⁶ Luostarinen 1986, 441; Vihavainen 2013, 252–253.

Eläimellistävä retoriikka näkyi ainoastaan Rintamamiehessä. Toukokuussa 1943 lehdessä viitattiin Katynin joukkomurhaan ”ryssän sudentöinä”²⁰⁷. Susiin viittaamista oli pakinoitsija Lätkä hyödyntänyt jo joukkohautojen paljastumisen yhteydessä huhtikuussa. Silloin tämä kuvaili Katynin joukkohautalöytöä tapauksena, jonka myötä: ”miljoonien ihmisten silmät avautuvat näkemään, millainen ylieläimellinen susilauma Saksalla liittolaisineen on kierroksessa”.²⁰⁸ Myös Vipusen kolumneissa käytettiin epäinhimillistä kieltä: ”Alemmalle luonnollisen kateuden kylvämänä ryssä on aina pyrkinyt Eurooppaan, kuten tekee taas nytkin”.²⁰⁹

Isänmaallisen kansaliikkeen aktiivina toiminut toimittaja Jukka Tyrkkö kirjoitti heinäkuussa 1943 Rintamamiehelle otsikolla ”Käyntimme Winnizan joukkomurhakaupungissa”. Tyrkkö kuvaili kirjoituksessaan sekä Katynin että Vinnitsan joukkomurhia sanoin: ”petomaisten bolshevikkien suorittamat viattomien ihmisten joukkomurhat kilpailevat hirvittävytydessään ihmiskunnan historian kaikkein suurimpien rikosten kanssa”. Lisäksi Tyrkkö viittasi tekstissään neuvostoliittolaisiin ”veressä kylpevinä pyöveleinä”²¹⁰. Teksti oli maanpuolustuslehtienkin mittapuulla kieleltään varsin radikaali. Tämä ei kuitenkaan ollut kovin yllättävää Tyrkön taustaa ajatellen, sillä hän palveli SS-joukoissa ja kirjoitti sota-aikana paljon eri lehdille vahvan anti-bolshevistisia juttuja, muun muassa Rintamamiehelle Tyrkkö kirjoitti myös Saksasta käsin uutisia suomalaisista SS-joukoista, kunnes sensuuri kielsi toiminnan²¹¹.

Suomalaisessa sotapropagandassa hyödynnettiin historiasta tunnettuja väkivaltaisuuksia itänaapurin kanssa luotaessa mielikuvaa itäisen vaaran jatkuvuudesta. Tätä hyödynnettiin erityisesti pyrittäessä propagandassa todistelemaan sodan päämäärien olleen pohjimmiltaan puolustusluonteisia, vaikka tämä jatkosodassa olikin haasteellista. Näin propagandassa pyrittiin hakemaan myös eräänlaista oikeutusta sodalle. Päämajassa historian naapurikokemukset nähtiin myös erinomaisena tapana nostaa taistelumielialaa, jos ei sorruttaisi valheellisiin ylilyönteihin vaan hyödynnettäisiin osuvasti valittuja tosiseikkoja²¹². Historiasta haettiin myös esimerkkejä vihollisen barbaarisuudesta, tästä Vihavainen mainitsi teoksessaan esimerkkinä nuorisolle suunnatut seikkailutarinat, joissa päähenkilö seikkaili Isonvihan vuosissa päihittäen vihollisen²¹³. Katynin osalta historiaan viittaaminen näkyi Rintamamiehen kolumnistin Vipusen joulukuussa 1943 kirjoittamassa Isoviha-nimisessä kolumnissa. Kolumnissaan hän pyrki vakuuttamaan lukijansa siitä, että kuolemanvaara on aina kohdistunut Suomeen idästä. Vipusen mukaan näin tulee myös olemaan aina jatkossa, joten taistelua on jatkettava,

²⁰⁷ Rintamamies 7.5.1943.

²⁰⁸ Rintamamies 30.4.1943.

²⁰⁹ Rintamamies 3.3.1944.

²¹⁰ Rintamamies 30.7.1943.

²¹¹ Uola 1988, 190.

²¹² Kulha 1972, 173.

²¹³ Vihavainen 2013, 251.

kunnes on varmaa, että Suomen tilanne on tulevaisuudessa turvattu. Vipunen esitteli historiasta tilanteita joissa ”barbaria on uhannut hävittää sivistyksen”, alkaen aina Novgorodin huoveista, jatkuen tsaarien kasakoihin ja päätyen lopulta bolshevikkien tankkeihin. Vihollisen väkivaltaisia toimintatapoja meneillään olleessa sodassa hän kuvaa ”Isonvihan varjona”, joka Vipusen mukaan esiintyi myös Katynin metsässä ja virolaisten osakseen saamassa kohtelussa.²¹⁴

Katyn mainittiin muutamaan kertaan myös tuorempien suomalaisiin kohdistuneiden rikosten yhteydessä. Näin kävi Tapparän ja Korven Kaiun uutisoidessa neuvostopartisaanien hyökkäyksistä suomalaisiin kyliin elokuussa 1944. Molemmat lehdet julkaisivat saman uutisen ”Totuus Seitajärven ja Lokan joukkomurhista – sotilaita vai himomurhaajia?”, jossa kuvamateriaalien kera esiteltiin tapahtunutta ja hyökkäyksen uhreja. Uutisen alussa ennen partisaanihyökkäyksestä kertomista viitattiin ensin kauhupropagandan tyylillä aiemmin ilmi tulleisiin kannibalismitapauksiin neuvostojoukoissa, minkä jälkeen kerrottiin venäläisten syyllistyneen paria vuotta aikaisemmin myös puolalaisten upseerien ”epäinhimilliseen murhaan”, vaikka tuolloin väittivätkin toisin. Tämän jälkeen partisaanien hyökkäyksen kuvattiin olleen elämellisessä raakuudessaan viimeinen varoitus suomalaisille siitä ”millaisten isäntien kanssa oltaisiin tekemisissä, jos taipuisimme neuvostorjuuteen”. Tapparassa oli myös heinäkuussa esitetty vertaus Katyniin uutisoitaessa murhista Savukosken kylässä, joissa useimman uhrin kuolinsyynä oli niskalaukaus, jota lehdissä kuvattiin sanoilla: ”aitovenäläinen surmaamistapa, jota on aikaisemmin käytetty Katynissa ja muissa Itä-Euroopan suurissa joukkomurhapaikoissa.”²¹⁵

Näissä artikkeleissa esitettiin todella karua viholliskuvaa, paitsi viittauksilla ihmissyöntiin ja kidutukseen, tuotiin erityisesti esiin myös partisaanihyökkäysten lapsiuhrit. Vuoden 1944 aikana esitettynä kyseessä oli hyvin myöhäisessä vaiheessa sotaa vihollisen barbaarisuutta korostanutta ja pelkoa herätellyttä propagandaa. Toisaalta propagandaa tehtiin näissä tapauksissa, niin Katynin kuin partisaanihyökkäysten osalta, pohjautuen todellisiin julmuuksiin. Tämä oli tietyllä tapaa tyypillistä suomalaiselle viholliseen liittyneelle propagandalle, vertautuen myös tapaan hyödyntää historiassa tapahtuneita vihollisuuksia, tapaan laittaa menneisyyden tapahtumat puhumaan sodanaikaisten tarkoituserien hyväksi²¹⁶. Näinkin myöhäisessä vaiheessa esiintyneellä vihollispropagandalla pyrittiin varmasti hakemaan lehtien lukijoista suojelunhaluun perustunutta motivaatiota taistelutahdon ylläpitämiseksi loppuun saakka vielä sodan viime hetkillä.

²¹⁴ Rintamamies 10.12.1943.

²¹⁵ Tappara 13.8.1944; Korven Kaiku 16.8.1944; Tappara 18.7.1944.

²¹⁶ Kulha 1972, 173.

5 Katyniin viittaaminen osana rauhankeskustelua

Vähän ennen tutkielmassa tarkasteltavan ajankohdan alkua keväällä 1943, välittömästi Stalingradin jälkeen, olivat Suomen hallituksen sisäpiiri ja ylin sotilasjohto päätyneet 3.2.1943 pitämässään kokouksessa asettamaan tavoitteekseen etäisyyden ottamisen Saksaan ja Suomen irrottamisen sodasta. Erillisotatesistä tuli tärkeä väline etsittäessä tietä rauhaan ja myötämielistä suhtautumista länsivalloilta. Samanaikaisesti saksalaiset vaativat poliittisen liittosopimuksen solmimista, joka olisi kieltänyt Suomelta erillisrauhan solmimisen. Vaatimusten lisäksi tilannetta kiristi Suomen riippuvaisuus Saksan materiaalitoimituksista ja pelko kostotoimista osan Saksan armeijasta ollessa Suomen maaperällä. Yhdysvallat tarjoutui rauhanvälittäjäksi maaliskuussa 1943, jolloin alkaneissa neuvotteluissa Suomen ja Neuvostoliiton käsitykset sopivista rauhanehdoista eivät kohdanneet ja sopimukseen ei päästy. Hallitus hoiti kevään aikana rauhanpyrkimyksiään täysin salassa, minkä seurauksena elokuussa 33 kansanedustajaa osoitti hallitukselle kirjelmän, jossa arvostelivat näiden toimintaa vaatien siirtymistä rauhaan tähtäävään politiikkaan.²¹⁷

VTL:n kevään 1943 ohjeistuksessa lehdistöltä toivottiin, etteivät ne spekuloidisi sodan päättymisajankohdalla ja käsitteisi kysymystä erillisrauhasta. Näissä sensuuri-ohjeissa vedottiin Suomen arkaan ulkopoliittiseen asemaan ja korostettiin, miten kaikkea negatiivista kirjoittelua Saksasta tuli välttää. Lehdet kuitenkin jatkoivat kirjoitteluaan rauhanmahdollisuuksista. Tilanne oli keväällä 1943 Suomen johdolle äärimmäisen tukala, suhteiden Yhdysvaltoihin kiristyessä, rauhanneuvottelujen epäonnistuessa ja samanaikaisesti Saksan lähettilään Wipert von Blücherin painostaessa Suomea sopimukseen ja arvostellessa lehdistön erillisrauhakirjoittelua. Hallitus pyrki parhaansa mukaan olemaan särkemättä haurastumassa ollutta aseveljeyden illuusiota, jota kohtaan lehdistö velvoitettiin osoittamaan uskollisuutta, vaikka samanaikaisesti diplomaattisia teitä vakuuteltiin ulkomaille käydyn erillissotaa. Rusi nosti kevään lehdistösensuurista kirjoittaessaan Katynin joukkomurhan esillä eräänlaisena poikkeuksena yleisessä kehityskulussa, suomalaislehdistön kääntynyt muuten Saksan kannalta kielteisimmille urille oli Katyn kuitenkin tapaus, josta myös erillisrauhan kannattajiin kuuluneet lehdet, kuten Hufvudstadsbladet ja Suomen Sosiaalidemokraatti olivat valmiita julkaisemaan saksalaiseen näkemykseen perustuneita uutisia.²¹⁸

Keväällä 1943 ja saman vuoden syksyllä 33:n kirjelmän jälkeen VTL:n sanomalehdille lähettämässä teksteissä pidettiin teemana taistelun välttämättömyyttä, niin kauan kun turvattua rauhaa ei ollut näköpiirissä. Virallisessa propagandassa korostui näin taistelun jatkaminen olemassaolon puolesta,

²¹⁷ Kts. esim. Hentilä 2004, 197–198; Jokisipilä 210, 277–278.

²¹⁸ Rusi 1982, 262–263; Kulha 1972, 70–72.

sillä erityisesti talveen 1943 mennessä propagandan tärkeäksi tavoitteeksi kiteytyi sotaan väsyneen kansan kestokyvyn ylläpitäminen, vaikkakin VTL:n kirjoitukset olivat ulkopoliittisista varovaisuussyistä sävyltään hyvin kierteleviä. Loppuvuodesta sensuurin osuuden merkittävyys korostui entisestään, lehdistöä pyydettiin vaikenemaan niin rauhasta kuin myös vihollisesta halventavasti kirjoittamisesta ja Yhdysvaltain toimenpiteiden arvostelusta.²¹⁹ Lehdistön jatkunutta kirjoittelu erillisrauhasta kritisoitiin erityisesti armeijan piirissä aina sodan viime hetkiin saakka, sillä sen nähtiin levittävän joukkoihin tappiomielialaa²²⁰.

Katynin joukkomurha nostettiin ajanjaksolla silloin tällöin esimerkinomaisesti esiin sellaisissa maanpuolustuslehtien sivuilla julkaistuissa kannanotoissa, joissa kirjoittajan näkemys oli, ettei rauha tulisi kuulonkaan silloisessa tilanteessa ja ehdoilla. Lännestä tulleet kehotukset rauhaan kuvattiin näissä artikkeleissa joko pahansuoviksi harhaanjohtamisyrityksiksi tai vähemmän kärkevästi tietämättömyydestä johtuneiksi, Suomen tilanteen realiteettien ohittamiseksi. Katyniin viitattiin ensinnäkin kirjoitettaessa Puolan kurjasta kohtalosta ja kansainvälisestä asemasta esimerkkinä, johon ei haluttu itse päätyä. Toiseksi viitattiin myös yleisemmin Euroopan pienten kansojen ja pakolaishallitusten asemaan sodan jälkeen ja länsivaltojen kykenemättömyyteen pitää takauksiaan näille, kuten nähtiin Katynin kohdalla. Kolmanneksi joukkomurhan kautta korostettiin bolshevistisen järjestelmän vaarallisuutta perusteena taistelun jatkamiselle. Maanpuolustuslehtien artikkeleissa, jotka tuon esiin tässä luvussa, kirjoitustyyli oli useimmiten hyvin suora, taistelun jatkamiseen kannustettiin voimakkaasti ilman juurikaan varovaisuutta, siis huomattavasti jyrkempään sävyyn kuin samoihin aikoihin kirjoitetuissa VTL:n artikkeleissa, jossa verhotusti kannustettiin jaksamaan loppuun asti.

Katyn nähtiin maanpuolustuslehdissä Puolan tilannetta kuvattaessa eräänlaisena varoittavana esimerkkinä tai ikään kuin todisteena siitä, että itse on tehty parempia valintoja. Katynin ohella Puolan toisen maailmansodan aikainen tilanne laajemmin herätti kiinnostusta maanpuolustuslehdistössä, joka uutisoi esimerkiksi sen tukalan diplomaattisen tilanteen vaiheista ja sodan jälkeisistä rajoista käydyistä neuvotteluista tiuhaan. Lisäksi Katyn nostettiin esiin myös osana artikkeleita, joissa kuvattiin muita Neuvostoliiton puolalaisiin kohdistamia rikoksia, kuten pakkosiirtoja. Tämä maanpuolustuslehdistön kirjoittelu oli linjassa VTL:nkin kirjoittamien artikkelien kanssa, joissa erityisesti tammikuussa 1944 korostettiin Puolan kohtaloa opetuksena Suomelle sitä, ettei pieni valtio voinut luottaa suurvaltoihin. Vaikka Puolan kohtaloa hyödynnettiin VTL:n artikkeleissa runsaasti vasta tammikuussa 1944, oli se suomalaisessa

²¹⁹ Kulha 1972, 75, 100, 112; Jutikkala 1997, 254–255.

²²⁰ Salminen 1976, 154.

maanpuolustuslehdissä esillä taistelutahtoa edistävissä kirjoittelussa jo joukkohautojen paljastumisen ajankohtana.²²¹

Tämä tapa viitata Puolan kohtaloon Neuvostoliiton käsissä näkyi esimerkiksi Hakkapeliitan toukokuussa 1943 julkaisemassa artikkelissa, jossa kirjoitettiin: ”Kahden puolalaisen sosiaalidemokraatin teloitus Moskovassa ja Smolenskin joukkohaudan upseeriuhrin sekä näistä johtunut välirikko Puolan pakolaishallituksen kanssa ovat todistuksena siitä, miten neuvostovalta yhä edelleenkin suhtautuu niihin alueisiin ja niihin ihmisiin, jotka syksyllä 1939 joutuivat sen vallanalaisuuteen pari vuodeksi.” Artikkelissa kuvattiin laajemminkin puolalaisten kohtelua Neuvostoliitossa, mutta ajankohtansa puolesta artikkelin innoittajana vaikuttaa olleen joukkohautojen paljastuminen, joista oli artikkelin kylkeen lisätty myös kuva. Puolan kohtalo liitettiin tekstin lopussa hyvin suorasanaisesti Suomen tilanteeseen, kirjoittajan motiivina ollessa selvästi taistelutahdon lujitus. Lopetuksen pahaenteisessä vihjailussa vedottiin lukijoiden pelkoihin: ”Kun neuvostovalta kohtelee tällä tavoin v. 1939 saamia uusia alamaisia aikana, jolloin se itse on kuoleman vaarassa, niin on helppoa kuvitella, miten se kohtelisi uusia alamaisia sellaisena aikana, jolloin se ei olisi enää kuoleman vaarassa, vaan olisi päässyt suursodan voittajien joukkoon, ollen lisäksi itse mitä suurimmassa määrin ansioitunut voiton saavuttamisessa.”²²²

Teema tuli esiin myös jo huhtikuussa Rintamamiehen ”Hauta puhuu” pääkirjoituksessa, jossa kohtalaisen tuoreeltaan käsiteltiin Katynin joukkohautalöytöä. Otsikolla viitattiin Katynin joukkohaudan antamaan todistukseen siitä, ettei Neuvostoliiton suunnalta ole odotettavissa mitään hyvää Euroopalle. Kirjoittaja pohti, tulevatko puolalaiset ymmärtämään hautojen paljastumisen seurauksena, ettei liittoutuneista ole apua Itä-Euroopan pienten kansojen puolustamisessa. Päinvastoin ne olisivat valmiita antamaan paitsi Puolan, myös koko Euroopan kohtalon ”Stalinin huomioon”. Pääkirjoituksessa korostettiin taistelun jatkamisen tärkeyttä luomalla kuva, ettei kansainvälisessä politiikassa voinut luottaa toisten apuun tai myötämielisyyteen, ainakaan liittoutuneiden suunnalta. Katynin joukkomurhaa kuvattiin todisteena siitä, että Puola on tehnyt virheen tukeutuessaan Isoon-Britanniaan.²²³

Hakkapeliitan sotatilannekatsauksessa kirjoitettiin myös Neuvostoliiton ja länsivaltojen ”ruokottomasta” Puolan kohtelusta yhdistämällä se siihen, miten Suomessa ei lainkaan yllätytty Neuvostoliiton tavasta menetellä tapauksessa. Lisäksi ruodittiin puolueettomien maiden, siis pääasiassa Ruotsin, tapaa käsitellä aihetta tunteettomasti ja Neuvostoliittoa myötäillen. Samalla viitattiin Suomen näiltä samoilta tahoilta saamiin neuvoihin hyväksyä Neuvostoliiton ”kohtuulliset

²²¹ Kulha 1982, 128, 185.

²²² Hakkapeliitta 4.5.1943.

²²³ Rintamamies 23.4.1943.

vaatimukset”. Näin siis pyrittiin yhdistämään lännen epäluotettava toiminta Puolan tapauksessa siihen, miten epäluotettavina tulisi pitää myös näiden kehotuksia rauhaan silloisilla ehdoilla. Tilannekatsauksen kirjoittaja huomautti monien muidenkin pienien kansojen Baltiassa ja Karjalassa kärsineen karun kohtalon, mutta maailma ei ollut näiden puolesta ”jaksanut päästää edes hurskasta huokausta”. Puola saisi kirjoittajan mukaan kiittää Saksaa tästäkään saamastaan huomiosta.²²⁴

Katynia kuvattiin keväällä 1943 pahaenteisessä valossa esimerkkinä siitä, miten suuri vaikutusvalta Neuvostoliitolla tulisi olemaan Euroopan tulevaisuuden osalta ja miten kädet sidottuja länsivallat olivat liittoutuneiden neuvotteluissa. Tästä kertoi esimerkiksi Korven Kaiun toukokuinen uutinen ”Vaikeneva Stalin hermostuttaa Washingtonin neuvottelijoita. Katynin tapaus tehnyt Euroopan pakolaishallitukset epäluuloisiksi”. Kyseessä oli berliiniläisestä lähteestä tullut uutinen, jossa arvioitiin, etteivät neuvottelut tule edistymään Washingtonin konferenssissa. Stalinilta odotettiin vastausta Rooseveltin ohjelmassa kansojen itsemääräämisoikeutta käsitelleeseen kohtaan. Utisen alaotsikko viittasi siihen, miten Euroopan pakolaishallitusten todettiin vaativan selvää tietoa maiden kohtaloista, mikäli liittoutuneet voittavat sodan. Katynin kansainvälisen käsittelyn ja ylimalkaisen suhtautumisen sotarikokseen kuvattiin siis nostaneen huolestuneisuutta pakolaishallituksissa: ”Perusvaikeutena Washigtonin konferenssissa kuuluu olevan Katynin tapaus, joka on aiheuttanut pienten kansojen kohtaloa koskevan kysymyksen esiin tulemisen.”

Aseveljessä kirjoitettiin konferenssista samaan sävyyn. Nimikirjainten E.J.P. takaa kirjoitetussa kolumnissa ”Suuret ja Pienet” Katynin tapausta kuvattiin uusimpana esimerkkinä alentuneesta kansainvälisestä moraalista ja suurvaltojen kyvyttömyydestä suojella pieniä kansoja Neuvostoliitolta. Katynin tapauksen läpikäynnin jälkeen kolumni päättyi suorasukaisesti kehotukseen huolehtia itse mahdollisimman hyvän kansainvälisen aseman turvaamisesta, siis taisteluihin: ”Niin on meidänkin kansamme turvattava vain ensi sijassa omaan itseensä, oman armeijansa voimaan ja kuntoon, kotirintaman uutteruuteen ja uhrimieleen, oman asiansa korkeaan oikeutukseen. Iloksemme historiassa, myös omankin maamme historiassa on toivorikkautta herättäviä esimerkkejä siitä, että yksimielisinä voimat kymmenkertaistuvat ja pieni kansa voi yksin selviytyä raskaistakin koettelemuksista”.²²⁵ Sisäisen yhtenäisyyden korostuksessaan ja vain omaan kansaan luottamisen huomioisen puolesta artikkeli vaikuttaa viestiltään sellaiselta, että se olisi hyvinkin voinut olla VTL:n lehdille lähettämiä artikkeleita.

Taistelun jatkamisen puolesta kirjoitettiin myös Rintamamiehen huhtikuuisessa pääkirjoituksessa ”Taistelumme”, jossa myöskin korostettiin, ettei länsiliittoutuneisiin olisi luotettava ratkaisua sotaan

²²⁴ Hakkapeliitta 11.5.1943.

²²⁵ Korven Kaiku 19.5.1943; Aseveli 20.5.1943.

etsittäessä. ”Merentakaiset takeet, joista sitä paitsi ei tiedetä muuta kuin jotakin epämääräisiä huhuja, eivät asemaamme turvaa. Meillä on yhä vanhat epäluulomme Venäjää kohtaan eivätkä sellaiset paljastukset kuin Smolenskissa tehdyt, ole omiaan epäluulojamme vähentämään.” Lehdessä kuitenkin kuvattiin Rintamamiehen linjalle uskollisesti myös sitä, miten taistelun jatkaminen olisi tärkeää nimenomaan Saksan rinnalla, toisin kuin Aseveljen ainoastaan omaan toimintaan nojanneessa artikkelissa: ”Me suomalaiset emme voi muuta kuin toivoa Saksan aseiden menestystä, sillä ilman Saksaa Eurooppa on Venäjän tuholaislaumoille avoin”.²²⁶

Marraskuussa 1943 Matti viittasi Moskovan konferenssiin todisteena siitä, miten Neuvostoliitto on vaaraksi koko Euroopalle ja saa voiton tullen sanella ehdot muiden liittoutuneiden asiaan puuttumatta. Matti korosti kaavailun rauhan kovia ehtoja Suomelle. Lisäksi konferenssissa Saksan sotarikoksia läpi käytäessä oli hänen mukaansa ”unohdettu kokonaan eräs Katynin kaamea juttu, jonka ryssä teki”. Tämän Matti kertoili olleen viimeinen todiste siitä, että Neuvostoliitto on saanut sanella päätökset konferenssissa yksin. Euroopan asiat on valmiiksi päätetty ja tässä sopimuksessa Suomi on muiden pienten kansojen joukossa tuomittu ”isosten teurastuskentäksi”. Kolumnin lopuksi kirjoittajan viesti on kuitenkin, ettei tätä synkkää tulevaisuutta seuraa Euroopalle ja erityisesti sen pienille kansoille niin kauan, kunhan Saksa ja Suomi vain jatkavat taistelua.²²⁷

Lapland-Kurierin ainoassa juutalaisvastaista propagandaa sisältäneessä artikkelissa korostettiin myös taistelun jatkamisen tärkeyttä. Kansallissosialistisessa propagandassa oli tuolloin vallalla teema taistelun jatkamisesta kohti lopullista voittoa, sillä voiton vaihtoehtona olisi ainoastaan perikato. Tässä nimenomaisessa artikkelissa teema esiintyi vihjailuna juutalaisten Saksassa ja muuallakin Euroopassa toteuttamasta Katynin kaltaisesta veriteosta, jollei voittoon päästäisi. Otsikon maininnalla ”Katynin opista” viitattiin siis siihen, miten joukkomurha tulisi saksalaisen propagandan mukaan nähdä ensimäisenä siitä, mitä Euroopalle on odotettavissa, jollei sotaa jatketa loppuun saakka, ilman kompromisseja.²²⁸

Rauhankeskusteluun viitattiin Lapland-Kurierissa myös artikkelissa „Wir gehen nicht nach Katyn – Finnlands Hauptstadt erlebt den Frühling“, jossa sotakirjeenvaihtaja P.C. Ettighoffer raportoi havaitsemistaan tunnelmista keväisessä Helsingissä. Iso osa artikkelin lopusta ja alusta oli varattu keveälle tunnelmoinnille, jossa kuvattiin kevättä ja perinteistä vapun juhlintaa pääkaupungissa sekä saksalaisen elokuvatahtien Ilse Wernerin saamaa vastaanottoa Suomen vierailullaan. Keskellä artikkelia kuitenkin viitattiin siihen, miten Helsingissä oli kohistu Katynin joukkomurhan paljastumisesta, ja lehdistö oli seurannut aihetta tarkasti. Erityisesti Tigerstedtin kuvauksen haudoilta

²²⁶ Rintamamies 30.4.1943.

²²⁷ Rintamamies 12.11.1943.

²²⁸ Lapland-Kurier 6.6.1943. ”Die Lehre von Katyn - Die Welt von dem jüdischen Blutbad in Atem gehalten“.

mainittiin olleen ”sensaatiomainen”. Tästä päästiin otsikon mukaisesti sen vakuuttelemiseen lehden lukijoille, miten suomalaiset eivät aio ”mennä Katyniin”. Kirjoittaja viittasi siis ilmauksella siihen, miten suomalaiset eivät tule uskomaan Moskovan valheita, eivätkä tule tekemään kompromissiratkaisua Neuvostoliiton kanssa. Myös Yhdysvallat sai osansa kirjoittajan vakuutellessa, etteivät suomalaiset luottaisi Amerikan sympatioihin niin kauan, kun se samanaikaisesti lähettää sotamateriaalia Neuvostoliitolle, sotamateriaalia, jolla myös Helsinkiä pommitetaan. Näin ajatteli kirjoittajan mukaan jokainen ”kunnon suomalainen”, joka ei tule luottamaan Moskovan lupauksiin.²²⁹ Artikkelissa oli mielenkiintoisella tavalla sysätty viihteellisen ja kepeän sisällön väliin hyvin suoraviivainen propagandaviesti, jossa saksalaisille sotilaille vakuuteltiin suomalaisten pysyvän mukana yhteisessä rintamassa Neuvostoliittoa vastaan. Artikkelin julkaisun taustalla on varmasti saksalaisten havainnot suomalaisessa lehdistössä sensuuri-ohjeistuksista huolimatta käydystä rauhankeskustelusta, jonka vakavuutta yritettiin näin kyseenalaistaa ja luoda uskoa aseveljeyden jatkuvuuteen lehteä lukeneissa saksalaissotilaissa.

Samansuuntaista vakuuttelevaa kirjoittelua julkaistiin Saksassa laajemminkin, ainakin Korven Kaiun tammikuussa 1944 etusivulle päässeeseen uutisen mukaan, jossa todettiin saksalaisten seuraavan mielenkiinnolla suomalaisten mielialoja. Uutinen vakuutteli Neuvostoliiton propagandan toimimattomuutta Suomessa ja kertoi myös Völkischer Beobachterin kirjeenvaihtajan tulkinnasta, jonka mukaan Suomen tapausta voidaan pitää rinnakkaisena Puolan asialle ja Puolan esimerkki osoittaa suomalaisille, ettei näiden tule luottaa englantilaisiin neuvoihin ja välitystarjouksiin.²³⁰

Vuoden 1944 alkupuolella oli läntisestä lehdistöstä alkanut levitä Suomeen yhä enemmän rauhan painostaneita kirjoituksia, erityisesti Yhdysvaltojen painostaessa Suomea aloittamaan rauhanneuvottelut. Kuitenkaan kotimaisessa propagandassa ei vielä aloitettu kansalaisten mielialojen valmistelua rauhaan vaan jatkettiin yhä puolustustahdon lujittamista. Armeijassa mielialakehitys oli vielä vähemmän valmistautunut rauhaan kuin kotirintamalla, mikä näkyi myös rintamalehtien sisällöissä. Toisaalta VTL pyrki keväällä 1944 myös kitkemään satunnaisesti esiintynyttä liian sotakiikkaisia ilmauksia, joina Kulha mainitsee Suomen Aseveljien Liiton julkaiseman vetoimuksen ja Akateemisen Karjala-Seuran taistelua ja rauhaa käsitelleen kirjansen.²³¹ Vuoden 1944 puolella lähdelehdistä kuitenkin lähinnä vain Rintamamies otti jopa enemmän pontta taistelun jatkamiseen kannustaneessa kirjoittelussaan, jossa usein viitattiin Katyniin.

Helmikuussa lehden pääkirjoituksessa kirjoitettiin Suomeen anglosaksien taholta kohdistuneesta antautumiseen kehottavasta propagandasta, joka perustui kirjoittajan mukaan täydelliseen

²²⁹ Lapland-Kurier 5.6.1943.

²³⁰ Korven Kaiu 26.1.1944.

²³¹ Kulha 1972, 125, 128, 148; Rusi 1982, 321.

tietämättömyyteen Suomen asemasta. Artikkelissa amerikkalaisen lehden kerrottiin todenneen rauhanehtojen kovenevan viikko viikolta, mutta Rintamamiehen päätoimittajan näkemyksen mukaan jo nykyisistä ehdoista olisi seurauksena muun muassa Neuvostoliitolle epämieluisien aineisten ”katynisoiminen”, joten ehdot eivät juuri voineet hänen mukaansa enää koventua.²³² Tismalleen samaa viestiä toistettiin lehdessä maaliskuussa Aluemies nimimerkillä kirjoitetussa mielipidekirjoituksessa, jossa päiviteltiin anglosaksien suopeaa suhtautumista talvisodan aikana Suomen ”vapauden ja oikeuksien” puolesta käymään bolshevikkien vastaiseen taisteluun, mutta ettei enää nykyään tunnuttu annettavan lännessä mitään merkitystä sille, että bolshevikit tulisivat järjestämään ”katynilaisen kohtalon” suomalaisille. Samassa lehden numerossa viitattiin myös Katyniin kommentoitaessa suomalaisten sanomalehtien rauhankirjoittelua. Vipunen kirjoitti kolumnissaan siitä, miten sanomalehdet ”syöttävät aatteellista puuroa” suurvaltojen imperialististen pyrkimysten peittämiseksi, ja miten ”kolmosääliöt” syövät tämän puuron, vaikka luulisi heidänkin hyvällä syyllä ymmärtävän, että lautasen pohjalta voi ihailla kuvia ”Katynin ja Vinnitsan muistorikkaista paikoista”. Eli kolumnissa oli jälleen sama viesti siitä, miten suurvaltojen vakuutteluun ei voi luottaa, vaan rauhansolmimisesta Neuvostoliiton kanssa olisi odotettavissa Katyniin verrattava kohtalo. Ja tätä niin kutsuttu rauhanoppositio, kolmosääliöillä 33:n kirjelmään viitaten, ei kirjoittajan mukaan halunnut ymmärtää.²³³

Kolumni oli yksi Vipusen ”Taistelu jatkuu” -sarjasta, jota julkaistiin 1944 lehden jokaisessa numerossa, samansuuntaisten teemojen toistuessa. Maaliskuun 3. päivän kolumnissa Vipunen kritisoi liittoutuneita, sekä itää että länttä, joiden tulisi pysytellä erillään Euroopasta. Lännessä hän vieroksui kapitalistista järjestelmää ja ”sosiaalisen huollon” puutetta ja ruoti liittoutuneiden sodan aikana pommittaman Monte Cassinon historiallisen luostarin pommitusta esimerkkinä ”lännen tiestä”. Idän raa’an ja despoottisen tien hän huomautti olleen tuttu monesta otteesta, Suomen omakohtaisista kokemuksista ja Katynin joukkomurhasta²³⁴. Vipunen siis kaivoi esiin hirvittäviä esimerkkejä vihollisen toiminnasta sodan ajalta, esittääkseen oman toiminnan ja taistelun jatkamisen oikeutettuna, tiivistäen ajatuksen selkeän mahtipontisesti lopetuksessa: ”Eurooppa on erikseen. Tie sinne ei käy Monte Cassinon eikä Katynin metsän kautta. Eurooppa taistelee noilta teiltä tulijoita vastaan. Meillä on siinä taistelussa eräs kunniasija ja korkein mahdollinen panos – koko olemassaolomme. Sen selvitti Moskova taas hiljattain. Taistelu jatkuu, kunnes kansakunnan elämä on tulevaisuuteenkin nähden turvattu”²³⁵. Kolumnissa näkyi siis myös kaikuja jatkosodan aikaisessa propagandassa käytetystä temasta, jossa Suomea kuvattiin kilpenä Euroopalle.

²³² Rintamamies 25.2.1944.

²³³ Rintamamies 10.3.1944.

²³⁴ Rintamamies 3.3.1944.

²³⁵ Rintamamies 3.3.1944.

Aseveljessä kesäkuussa 1944 Neuvostoliiton Euroopalle luomasta uhasta kirjoitti Ossian Gustafsson. Hän kuvasi kolumnissa ensin Katynin hautalöytöä ja vertasi sitä sitten muihin sotavuosien joukkohautalöytöihin, joissa uhreina oli Neuvostoliiton omia kansalaisia. Lopulta hän päätyi mahtipontiseen lopetukseen, jossa kuvasi Neuvostoliiton suorastaan saatanallisessa roolissa verratessaan sen vaikutusta Euroopalle kiirastuleen ja helvettiin: ”kreikkalaisilla ja roomalaisilla oli Hadeksensa ja Tartaroksensa, juutalaisilla Scheolinsa ja Gehennansa, katolilaisilla Infernonsa, koko Euroopalla on Neuvostoliitto”.²³⁶ Uskonnollinen kuvakieli oli suosittua suomalaisessa sotapropagandassa, kuten monissa muissakin sodissa luotaessa viholliskuvaa ja oikeutusta sodalle.²³⁷ Maanpuolustuslehtien nimenomaan Katynia koskevissa artikkeleissa uskonnollisuus ei kuitenkaan noussut esiin tätä useampaan otteeseen.

Lätkä kirjoitti yhden kevään 1944 pakinoistaan kokonaan tarinan muodossa kuvaamalla dystooppisen kauhukuvan Suomen tilanteesta, mikäli rauha Neuvostoliiton kanssa tultaisiin solmimaan. Tarinassa väestönsiirrot ja joukkohaudat kuvattiin arkipäivänä. Pakinan ”Pax Moscoviticorum” nimessä Moskovan ja Rooman valtakunnan rinnastamisella Lätkä viittasi varmaankin laajenemishaluun, valloitetujen alueiden huonoon kohteluun ja kansoja odottaneeseen orjuuttamiseen. Toisaalta kaikki ei tässä dystopiassa toiminut järjestelmällisesti kuten Roomassa, vaan enemmän korostetaan vihollisjärjestelmän epäjärjestelmällisyyttä ja laiskuutta toteamalla: ”joukkohaudan haiskahtavan komissaarin nenään, koska vain 2000 ihmisen haudan peittoa ei pidetty yhtä tärkeänä kuin Katynissa ja Vinnitsassa”. Pakinan otsikon ironisella viittauksella rauhaan Lätkä tähtäsi osin kuvaamaan sitä, että rauha olisi Suomessa saavutettu kalliilla hinnalla ja hiljentämällä Moskovalle epämieluisat kansanosat: ”Katynin ja Vinnitsan henki, joukkohautojen suuri, rikkumaton rauha”. Tämän kaltainen kauhutarina siitä, mitä tulisi tapahtumaan puna-armeijan voittaessa ei ollut harvinainen sota-ajan propagandassa. Vihavainen huomautti teoksessaan esimerkkinä tämänkaltaisesta kirjoittelusta vuonna 1944 julkaistun Eino Railon teoksen *Valittu kansa ja luvattu maa*, jonka tarinassa kaikki mahdollinen Suomessa suistui sodan jälkeen kohti kaaosta, köyhyyttä ja kurjuutta²³⁸. Tällaiset uhkakuvat, joiden luomisessa hyödynnettiin Katynia, välittyivät myös eräässä lehden toukokuuisessa mielipidekirjoituksessa, jossa todettiin olleen tärkeää, että Euroopan ”todelliset sivistyskansat” jatkaisivat taistelua Saksan rinnalla, jottei koko Eurooppa joutuisi ”katynilais-vinnitsalaiseen kouluun”.²³⁹ Samansuuntaiset tulevaisuudenenteilyt näkyivät lehdessä käytettäessä katynisointitermiä, jonka käyttöä esiteltiin edeltävässä luvussa.

²³⁶ Aseveli 1.6.1944.

²³⁷ Luostarinen 1988, 425, 442.

²³⁸ Vihavainen 2013, 254.

²³⁹ Rintamamies 31.3.1944.; Rintamamies 19.05.1944.

Näissä edellä kuvailuissa artikkeleissa Katyn mainittiin hyvin suoraankin ikään kuin todisteena siitä, ettei Neuvostoliiton kanssa pystyttäisi solmimaan turvallista rauhaa silloisissa oloissa, tai sitten todisteena siitä, miten länsiliittoutuneet olisivat Neuvostoliiton talutusnuorassa, eikä niihin siten voitaisi rauhanneuvotteluissakaan luottaa. Näitä suoraan asiaan kommentoineita artikkeleita oli kuitenkin suhteessa kokonaisaineistoon vähän, pääasiassa siksi, että aineisto painottui uutisaineistoon. Lisäksi aineisto painottui tämän luvun osalta maanpuolustusjärjestöjen lehtiin, eikä niinkään aineistossa olleisiin rintamalehtiin. Muutama luvun esimerkeistä on Korven Kaiusta, mutta Tapparasta tai Karjalan Viestistä ei ole yhtäkään. Näissä lehdissä Katyniin ei suoraan viitattu rauhankeskusteluun liittyneissä artikkeleissa. Osin syynä on varmasti se, että rintamalehdissä pyrittiin välttelemään erillisrauhakeskustelua mahdollisimman pitkälle, sillä se nähtiin vahingollisena sotilaiden mielialoille.²⁴⁰

Kuitenkin tässä luvussa esitettyjen suoraan rauhankeskusteluun, esitettyihin ehtoihin, länsivaltojen vakuutuksiin tai taistelun jatkamisen tärkeyttä argumentoiden esimerkkien ohella on vielä huomautettava, miten aineistossa laajemminkin, mutta hienovaraisemmin, olivat esillä samat teemat. Kokonaisuudessaan tapaa uutisoida Katynin joukkomurhasta, pitää aihetta esillä lehtien sivuilla ja Katyn artikkelien kautta välittyntä viholliskuvaa voidaan pitää löyhästi viittauksena tämän luvun teemoihin, sillä Katynista uutisointia on varmasti ainakin jossain määrin motivoinut aiheen näkeminen sellaisena, että se kannustaa taistelun jatkamiseen. Tapauksesta julkaistut uutiset, kammottavasta hautalöydöstä diplomaattisuhteiden katkaisuun ja Sikorskin kuolemasta Burdenko-komission julkaisemiin tutkimustuloksiin luovat yhdessä kokonaisuuden, jota tarkasteltaessa maanpuolustuslehdistön sivuilta välittyi tämän yhden tapahtumaketjun kautta liittoutuneiden epäluotettavuus ja joiden kautta konkretisoitiin tositapahtumilla pahimpia pelkoja Neuvostoliiton naapurimailleen varaamasta kohtalosta, jota vastaan tuli taistella.

²⁴⁰ Salminen 1976, 122–123.

6 Johtopäätökset

Tämän pro gradu – tutkielman tarkoitus oli ensinnäkin selvittää, miten jatkosodan maanpuolustuslehdistö kirjoitti Katynin joukkomurhasta vuosina 1943–1944. Joukkohautalöydöstä Katynin metsässä lähellä Smolenskia uutisoitiin kansainvälisesti huhtikuun puolessavälissä 1943. Tällöin lähdelehdet uutisoivat aiheesta vaihtelevasti, uutissisältöön painottanut Korven Kaiku hyvinkin ahkerasti, osan lehdistä kommentoیدessa aihetta vasta toukokuun puolella. Erityisesti näissä ensimmäisissä uutisissa hautalöydöstä uutislähteet olivat usein saksalaisia, ja uutisointi seurasi pitkälti saksalaisten tiedotuksia aiheesta paitsi itse hautalöydön osalta, myös ilmoitettaessa kansainvälisistä tutkimuksista haudoilla, Punaiselle Ristille lähetetystä tutkintapyyntöstä sekä Katynin löydön vaikutuksista Puolan ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin. Maanpuolustuslehtien uutisointi kuvasi joukkohautalöydön bolshevismille tyypillisenä rikoksena, jonka kauhistuttavuutta nostettiin esiin kuvilla ja kertomalla yksityiskohtia surmista. Kuvattaessa tutkimuksia haudoilla tuotiin lehdissä esiin suomalaisen professorin osallisuus kansainvälisessä tutkimuskomissiossa, mutta varsin varovaisesti ja maininnanomaisesti. Lähdelehtieni uutisointi vastasi varsin hyvin muunkin suomalaisen sanomalehdistön suhtautumista aiheeseen, sillä lehdistön on todettu antaneen Katynin joukkomurhasta uutisoinnille varsin hyvin palstatilaa huhti-toukokuussa 1943.

Korven Kaiku seurasi tiheästi erityisesti Neuvostoliiton ja Puolan suhteiden kehitystä asian tiimoilta, mutta toisaalta lehti uutisoi ylipäänsäkin liittoutuneiden välisistä suhteista, neuvotteluista ja muista mahdollisesti suursotaan vaikuttaneista kehityksistä ahkerasti. Muut aineiston varsinaiset rintamalehdet, siis Tappara ja Karjalan Viesti uutisoivat Katyniin liittyen vähemmän, mutta niissäkin aihe kiinnosti osana Puolan kohtalon kuvailua ja Neuvostoliiton sekä länsiliittoutuneiden toiminnan kritisointia. Todennäköisin selitys Korven Kaiun muita tiheämmälle Katyniin liittyneiden aiheiden julkaisulle oli luultavasti yksinkertaisesti sijainti, lehteä julkaistiin lähteistä syrjäisimmällä alueella, joten kilpailua tavallisten sanomalehtien kanssa uutisten tarjoamisesta sotilaille oli vähemmän. Näin lehteen varattiin enemmän tilaa uutisille, vaikka kaikissa kolmessa rintamalehdessä viihdesisältö veikin asematavaiheelle tyypilliseen tapaan suuren osan lehden sivuista. Rintamamies, Aseveli ja Hakkapeliitta muistuttivat maanpuolustusjärjestöjen lehtinä enemmän aikakauslehtiä, vaikka näissäkin oli uutisaineistoa. Näistä erityisesti Rintamamies viittasi Katyniin usein kolumneissaan, pakinoissaan ja pääkirjoituksissaan sekä vuonna 1943 että 1944 todisteena taistelun jatkamisen tärkeydestä tuodessaan esiin kantaansa erillisrauhakeskusteluun. Aseveli ja Hakkapeliitta kirjoittivat aiheesta lähdelehdistäni vähiten, mikä selittyy varmaankin osin sillä, ettei lehden sisällössä oikeastaan ollut uutisia ja kansainvälisiä tapahtumia kommentoitiin muutenkin rajallisesti.

Mielipidekirjoituksiin, kolumneihin ja pakinoihin Katyn kuitenkin eksyi molemmissa lehdissä vajaa kymmenisen kertaa tutkimusajankohtana.

Puolan kohtalo kuvattiin maanpuolustuslehtien sivuilla useaan otteeseen jossain määrin rinnakkaisena Suomen tilanteelle, käyttäen Katynin joukkomurhaa ja pakolaishallituksen kohtelua todisteena siitä, että taistelun jatkaminen oli välttämätöntä, sillä pieni kansa Neuvostoliiton länsirajalla ei voi luottaa kohtaloaan suurvaltapolitiikan käsiin. Tässä yhteydessä nostettiin esiin erityisesti länsivaltojen toimetttömyyttä, kun niiltä oli odotettu tukea liittolaiselleen Puolalle paitsi sen kohtaaman järkyttävän sotarikoksen tiimoilta, myös neuvoteltaessa maan tulevista rajoista. Katynin joukkomurhan kansainvälinen käsittely kuvattiin lehdissä todisteena siitä, etteivät länsiliittoutuneet pystyisi vastustamaan Neuvostoliittoa, jolla tulee olemaan suuri valta sen sanelemisessa, miltä Eurooppa tulee sodan jälkeen näyttämään, mikäli liittoutuneet voittavat sodan. Tämä esitettiin lehdissä yleisesti kannustimena taistelun jatkamiseen, Rintamamiehessä erityisesti korostaen taistelua Saksan rinnalla.

Vuoden 1944 alussa maanpuolustuslehdet kirjoittivat Burdenko-komission julkaisemista tutkimuksista pilkkaavaan sävyyn. Neuvostoliiton julkaisemat tutkimukset Katynin haudoilta todettiin teatraaliseksi propagandaksi. Tässäkin yhteydessä lehdistä haettiin Katynista vertailukohtaa omaan tilanteeseen, verratessa Burdenko-komission tutkimuksia Neuvostoliiton propagandatemppuna samanlaiseksi manööveriksi kuin omakohtaisesti koetut Mainilan laukaukset ja Kuusisen hallitus. Taustalla tämäntyyppisissä vertauksissa vaikuttaa olleen sotatilanteessa hyödyllinen mahdollisuus alleviivata lukijoille kaiken Neuvostoliiton julkaiseman propagandan epäluotettavuutta.

Kaiken kaikkiaan maanpuolustuslehdissä kirjoitettiin itse joukkohautalöydöstä hivenen vähemmän kuin olisin odottanut, tai ainakin aineisto oli laadultaan, tekstilajeiltaan, tyyleiltään ja ajoittumiseltaan hajanaisempaa kuin alkuperäisessä oletuksessani. Kaikista uusista käännteistä Puolan ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa kuitenkin uutisoitiin ainakin joissain lähdelehdistäni ja Katyn pysyi mainintana maanpuolustuslehtien sivuilla pitkään vielä joukkohautalöydösten jälkeen.

Toiseksi tutkielman tarkoituksena oli selvittää, miten Katynista kirjoittaminen vertautui suomalaisen jatkosodan propagandaan laajemmin. Kaikkiaan se näyttää asettuneen hyvin osaksi kotimaista propagandaa, Neuvostoliitosta luodun viholliskuvan, länsiliittoutuneiden osuuden kommentoinnin sekä sen osalta, miten Katynia käytettiin esimerkkinä taistelun jatkamiseen kannustaneissa teksteissä. Välillä aineistossa oli kuitenkin havaittavissa ylilyöntejä, jotka yllättivät sensuurista läpimenemisellään. Toisaalta vaikka kirjoittelu ei siis aina ollut silloisten sensuuriohjeiden mukaista, ei tämä ole sinänsä ainutlaatuista, vaan sodanaikainen lehdistö julkaisi silloin tällöin muutenkin

ennakkosensuurin ohjeistuksien vastaisia tekstejä. Katynista jyrkkään ja jopa propagandistiseen sävyyn kirjoittaminen ei myöskään ole yllättävää siinä mielessä, että kyseessä oli traaginen sotarikos, josta oli saatu kohtuullisen hyvin faktatietoa, vaikkakin Saksasta. Aiheesta oli siis mahdollista kirjoittaa tosiasioihin pohjannutta propagandaa, jossa ei jouduttu turvautumaan täysin perättömiin ylilyönteihin.

Katynista kertoneissa artikkeleissa esitetty viholliskuva mukaili varsin tarkkaan suomalaisen propagandan jatkosodassa muutoinkin esittämää viholliskuvaa, mutta muistutti paikoin jyrkkyydessään enemmän hyökkäysvaiheen propagandaa kuin asemasotavaiheen ohjeistusten mukaista kirjoittelua vihollisesta. Esimerkiksi VTL:n vuosina 1943–1944 lehdille lähettämässä propaganda-artikkeleissa esiintyi enää hyvin harvoin erittäin kielteinen tai hyökkäävä suhtautuminen viholliseen, tässä suhteessa osaa Katyn-kirjoituksista voidaan siis pitää yleistä linjaa radikaalimpina. Katyn artikkeleissa ilmennyt viholliskuva keskittyi erityisesti kuvaamaan bolshevismia Suomelle luomaa uhkaa. Tämä oli odotettavissa kyseessä ollessa NKVD:n suorittama joukkomurha, josta löytyi yhtäläisyyksiä Stalinin vainojen aikaisiin joukkomurhiin ja muuhun poliittiseen väkivaltaan Neuvostoliitossa, mikä herätti pelkoa ja sopi kannustimeksi taistelun jatkamisen puolesta. Korostettaessa vihollisen poliittisen järjestelmän oikeudettomuutta ja sen toteuttamia lukuisia rikoksia, josta Katyn nostettiin esiin pitkässä listassa tuoreimpana, oli mahdollista luoda propagandaa, jossa omalle sodalle haettiin oikeutusta välttämättömänä puolustustaisteluna bolshevismia vastaan. On myös huomattava, että valtion virallisissakin propaganda-artikkeleissa esiintyi jatkosodan viimeisinäkin vuosina vielä toisinaan erittäin kielteinen viholliskuva, näin oli muun muassa kirjoitettaessa partisaanihyökkäyksistä, joiden kohdalla myös Katyn nostettiin parissa lähdelehdistä esiin.

Lehtien tapa kirjoittaa länsiliittoutuneiden toimimattomuudesta Katynin kysymyksessä osui myös kohtuullisen hyvin tapaan, jolla näistä kirjoitettiin jatkosodan Suomessa muutoinkin. Yhdysvalloista ei kirjoitettu kovinkaan kriittiseen sävyyn, vaan huomio kiinnitettiin Isoon-Britanniaan, jolle oli tosin luonnollistakin asettaa petturin viittaa Puolan kohtalon suhteen sen annettua tälle turvatakuut sodan alussa ja Puolan pakolaishallituksen oleskeltua Lontoossa vuodesta 1940 lähtien. Katynista kirjoittaminen oli linjassa sen kanssa, että VTL:n virallisissakin propaganda-artikkeleissa Puolan kysymys oli mukana aineistossa varoittavana esimerkkinä ja todisteena Suomen tekemien ulkopoliittisten ratkaisujen oikeellisuudesta pienenä kansana, joka yrittää selvitä suurvaltojen naapurissa. Virallisessa propagandassa suhtauduttiin korrektisti länsiliittoutuneisiin, myös Isoon-Britanniaan, mutta ilman ylimääräistä loanheittoa propagandan tavoitteena oli kuitenkin osoittaa, että länsiliittoutuneet ajavat viimekädessä vain omia etujaan. Tähän tavoitteeseen niiden hiljaisuus Katynin tapauksen ympärillä sopi oivasti.

Lisäksi maanpuolustuslehdet käyttivät Katynia eräänlaisena todisteena ja aseena erillisrauhaa vastustaneessa kirjoittelussaan, jolla lehdet puolustautuivat laajemmin lehdistössä kiihtyneeltä rauhankeskustelulta. Rintamamiehessä esiintyi läpi tutkimusajankohdan viittauksia Katyniin todisteena siitä, että taistelua tulee jatkaa, jollei Suomessa toivota samanlaista kohtaloa Neuvostoliiton käsissä kuin Puolassa. Myös muiden lehtien Katyn uutisoinnissa vaikuttaa samanlainen tausta-ajatus ja pohjavire. Erona kuitenkin on, että Rintamamies jatkoi tässä yhteydessä viittailua Katyniin myös vuoden 1944 puolella, jolloin sen rauhaa vastustanut kirjoittelu sai pakinoissa epätoivoistakin sävyä kuvaillessaan rauhasta seuraavia kauheuksia. Yleisesti ottaen Katynista kirjoittaminen tässä yhteydessä oli maanpuolustuslehdistöltä loogista, sillä ymmärrettävästi rintamalehdissä ja maanpuolustusjärjestöjen äänenkannattajissa pyrittiin taistelemaan muun lehdistön rauhan enteilyn mahdollista taistelutahtoa latistavaa vaikutusta vastaan. Toki myös tavallisessa sanomalehdistössä oli jakolinjansa rauhankeskustelun osalta, mutta maanpuolustuslehdistöllä on vielä tavallista lehdistöä voimakkaampi motiivi kuvata sotaa oikeutettuna ja välttämättömänä rohkaistakseen sotilaita jatkamaan taistelua.

Kolmanneksi tutkielman tarkoituksena oli selvittää, näkyikö suomalaisessa Katyn-kirjoittelussa viitteitä Saksan Katyn-propagandasta. Suomalaisten maanpuolustuslehtien uutisointi Katyniin liittyen oli keväällä ja kesällä 1943 yksipuolista ja Saksa oli vahvasti lähteenä uutisissa. Tämä ei kuitenkaan sinänsä kerro tietoisesta päätöksestä seurata Saksan propagandakampanjaa, sillä Saksa oli pitkälti vielä tässä vaiheessa jatkosotaa kansainvälisten uutisten lähdepaikkana ylipäänsä. Lisäksi tarkimmat tiedot Katynista tulivat luonnollisesti Saksasta sen toimiessa Smolenskin alueella.

Lehdissä oli kuitenkin tehty valinta seurata näitä tiedotuksia ja julkaista tarkkaan uutisointia Katynista, eikä varsinkaan alkuun kaihdettu jyrkimpiäkään saksalaisten kirjoittamia tekstejä, kun esimerkiksi Korven Kaiussa julkaistiin BBZ:n uutinen joukkohaudasta. Angloamerikkalaisessa lehdistössä Katynia oli samanaikaisesti kommentoitu myös kriittiseen sävyyn huomauttamalla kyseessä olevan Saksan propagandatemppu, mutta tämänkaltaisia kannanottoja ei lähdelehdissä julkaistu tai kommentoitu. Tässä tehtiin valinta pysyä irrallaan Saksan ja länsivaltojen lehdistöjen välisestä taistelusta, kun lehdissä ei kriittisessäkään valossa haluttu julkaista sitä, miten länessä aiheesta kirjoitettiin. Toisaalta vielä keväällä 1943 oli voimassa ohjeistus olla uutisoimatta selvästi Saksan tiedotusten kanssa ristiriidassa olleita läntisiä uutisia, mikä myös varmasti osaltaan selittää päätöstä myös maanpuolustuslehdistön Katyn uutisoinnin osalta, sillä läntisen lehdistön soraäänien esiintuominen olisi syönyt uskottavuutta Saksan tiedotuksilta. Joka tapauksessa Katynista uutisoitaessa asetettiin suoraan vastakkain vain Saksan ja Neuvostoliiton väitteet, jolloin ilman erityistä vahvistamistakin Saksan vaikuttivat selvästi uskottavimmilta.

Suomen ja Saksan välit olivat keväällä 1943 kiristymässä, Suomen rauhanneuvottelut Neuvostoliiton kanssa olivat vähän aikaa sitten katkenneet, Saksan ulkoministeriön taholta painostettiin Suomea liittosopimuksen aikaansaamiseksi ja samanaikaisesti Wipert von Blücher kommentoi kriittisesti Suomen lehdistön Saksalle negatiivisemmaksi muuttunutta kirjoittelua ja spekulointia rauhan mahdollisuuksista, joista lehdistö jatkoi kirjoittelua sensuuriohjeista huolimatta. Tätä taustaa vasten Katynin joukkomurha oli eräänlainen poikkeus, jossa lehdistön oli mahdollista tosiasioihin perustuen kirjoittaa saksalaisia miellyttäneellä tavalla yhdestä aiheesta tilanteessa, jossa erillisrauhakeskustelu vahvistui lehdistössä. Lisäksi kyseessä oli aihe, jonka tiimoilta Saksan tiedotusten myötäily ei ollut millään tavalla menetys tai haaste suomalaiselle lehdistölle, päinvastoin. Katynin kaltaiseen sotarikoksen sivuuttaminen ohimennen maanpuolustuslehdistössä, tai sanomalehdistössä ylipäänsä, olisi tuskin tullut kuulonkaan. Tapaukseen kiteytyi paljon kotimaisestakin näkökulmasta mielenkiintoisia ja propagandassa hyödynnettäviä аспектеja, joista haluttiin kirjoittaa. Suomen tasapainoillessa hankalassa poliittisessä tilanteessa Katynista kirjoittaminen toi lehdistön kirjoittelun hetkellisesti jälleen lähemmäs Saksaa, myös rauhanmahdollisuuksista pontevimmin kirjoitelleissa lehdissä, joten ei ole yllättävää, miten toisessa ääripäässä ollut maanpuolustuslehdistö aiheesta kirjoitti.

Maanpuolustuslehdet käsittelivät hautalöytöuutisoinnin jälkeenkin paljon samoja teemoja, joita Saksan Katyn-propagandassa oli nostettu esiin, mutta tämä johtui toisaalta osin myös uutisoinnin realiteeteista, Saksan kulloinkin esiin nostamat tapaukset olivat uutisina pinnalla ja näyttäytyivät mielenkiintoisina uusina käänteinä tapahtumaketjussa, jota oli hautauutisen myötä alettu lehdissä seurata. Joukkohautauutisen lisäksi uutisoitiin saksalaisiin lähteisiin perustuen esimerkiksi Burdenko-komission tutkimuksista ja Puolan pakolaishallituksen pääministerin kuolemasta. Esimerkkinä samantyyppisestä aiheen käsittelystä voidaan mainita myös tapa kuvata Saksan järjestämän tutkimuskomission tutkimuksia luotettavana ja puolueettomana tieteellisenä tutkimuksena. Kuitenkin tässä kohtaa tehtiin myös pesäeroa uutisoinnissa, kun lehdet eivät erityisesti korostaneet suomalaisen professori Saxénin osuutta tutkimuksissa.

Juurikaan ei kuitenkaan kirjoitettu saksalaisten haudalle kutsumien vierailijoiden kertomuksista, vaikka Saksan propagandaministeriön toiveissa oli ollut tarinoiden leviäminen, minkä vuoksi haudoille kutsuttiin juuri kirjailijoita ja toimittajia suurin joukoin. Taustalla saattaa olla ainakin suomalaisen vierailijan Tigerstedtin artikkelien yksipuolinen ja selvä propagandaviesti, joka ei juurikaan tuonut keskusteluun kuitenkaan uutta tietoa. Tekstin ei mahdollisesti koettu tyyliinsä puolesta soveltuvan suomalaisiin rintamalehtiin, jossa propagandasisältö tuotiin mieluiten esiin huumorin varjolla tai osana uutisoinnissa tehtyjä valintoja. Lappland-Kurierissa puolestaan Tigerstedtin matkakertomuksesta julkaistiin kahdesti. Tigerstedtin lisäksi Katynista voimakkaimmin

propagandasisältöä kirjoittivat piirit, joilla oli muutenkin kytköksiä kansallissosialistiseen Saksaan, kuten Rintamamiehen sivuilla havaittiin, muuten aiheesta kirjoitettiin hautalöydön shokkiarvoa saaman uutisoinnin jälkeen jossain määrin maltillisemmin. Eroavaisuutena Katyn-kirjoittelussa oli lisäksi saksalaiselle propagandalle tyypillinen antisemitismi ja sen liittäminen bolshevismiin, jonka vuoksi myös Katynia kuvattiin rikoksena, jonka taustalla olivat neuvostoliittolaiset juutalaiset. Suomalaisissa Katynia koskeneissa teksteissä antisemitismi ei juuri esiintynyt, vaan se nojasi ennemmin suomalaiselle sotapropagandalle ominaisempiin miellelyhtymiin viholliskuvansa luomisessa.

Vaikuttaisi siltä, että päätöksien taustalla kirjoittaa Katynista siten, kuin maanpuolustuslehdistö kirjoitti, oli se, miten uutinen Neuvostoliiton tekemästä sotarikoksesta sopi osaksi lehtien omaa taustaa ja miten sen kautta pystyttiin peilaamaan Suomen tilannetta, ei niinkään suoraan Saksasta adoptoitujen ideoiden esittäminen niiden itsensä vuoksi. Saksasta kehoitettiin ulkomaisia lehtimiehiä pitämään aihetta esillä kotimaissaan, mikä on saattanut olla motivaattorina ensimmäisissä Katyn uutisoinneissa. Esimerkiksi kansainvälisen tutkimuskomission tutkimuksista kirjoitettiin vastaten hyvin Saksan ulkoministeriön pressikonferenssissa toivomaa sävyä, mutta aihetta pidettiin esillä määrällisesti varsin vähän ja lyhytikäisesti, saavuttamatta haluttua tulosta. Saksan kehotukset pitää aihetta kansainvälisesti esillä keväällä 1943 eivät kuitenkaan selitä suomalaisten maanpuolustuslehtien paluuta viittailemaan Katyniin huhti-toukokuun 1943 jälkeen. Katyn sattui toimimaan suomalaisessa maanpuolustuslehdistössä osana viholliskuvaa Neuvostoliitosta ja kuvaa bolshevismien vaarallisuudesta, se oli osuva esimerkki myös taistelua jatkamaan kannustaneeseen propagandaan, myös luodessaan epäluotettavaa kuvaa Suomea rauhan solmimiseen kannustaneista länsiliittoutuneista, joista erityisesti Ison-Britannian Suomeen kohdistaman propagandan torjunta oli tärkeä tehtävä suomalaisessa sotapropagandassa mielialojen ylläpitämistä ajatellen. Vaikka Katynia hyödynnettiin suoran propagandistisia tekstejä kirjoitettaessa, pystyttiin myös pelkästään aiheeseen liittyen uutisoimalla alleviivaamaan näitä teemoja.

Osin päällekkäisyys maanpuolustuslehdistön Katyn-kirjoittelussa ja Saksan propagandakampanjan teemoissa selittynee myös propagandan teemoissa olleissa samankaltaisuuksissa laajemminkin tasolla kyseisellä ajanjaksolla. Suomalaisessa propagandassa, jossa jatkosotaakin pyrittiin kuvaamaan puolustustaisteluna, jossa Suomi taisteli olemassaolostaan toimien samalla ”lännen etuvartiona” suojellen Eurooppaa uhkaavalta Neuvostoliitolta, oli pohjimmiltaan paljon yhteistä Saksan Stalingradin jälkeisen propagandan kanssa, jossa korostettiin, miten Eurooppa tuhoutuisi bolshevikkien käsissä, jos Saksan itärintama murtuisi. Toki propagandan tekemisen tavat, tyyli, kunkin maan spesifiin tilanteeseen pohjautuneet tarkemmat propagandan pyrkimykset ja teemojen sisällään pitämät yksityiskohdat erosivat toisistaan huomattavastikin, mutta pohjalla molemmissa on

samantyyppinen ajatus, johtuen samasta vihollisesta ja sotapropagandan yleismaallisesta tarkoituksesta kuvata käytyä sota oikeutettuna ja taistelun jatkamista välttämättömänä. Katynin joukkomurha oli kaikessa traagisuudessaan tapaus, jonka paljastuminen sodan vielä ollessa käynnissä teki siitä soveltuvan alaluvun hyödynnettäväksi molemmissa näistä propagandan tarinoista.

Lähdeluettelo

I Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Valtioneuvoston tiedotuselinten arkisto

Valtioneuvoston tarkastuselinten arkisto

Valtion tiedotuslaitoksen tarkkailutoimiston arkisto

Ulkoministeriön arkisto (UM), Helsinki

Ryhmä 7 Maailmanpolitiikka, Osasto K Toinen maailmansota ja siihen liittyvät kysymykset, 1a1 Sota Itä- ja Pohjois-Euroopassa. Katyn – aiheinen kansio.

II Lehdet

Aseveli 1943–1944 (digitoitu)

Hakkapeliitta 1943–1944 (digitoitu)

Karjalan Viesti 1943–1944 (digitoitu)

Korven Kaiku 1943–1944

Lappland-Kurier 1943–1944

Rintamamies 1943–1944 (digitoitu)

Tappara 1943–1944 (digitoitu)

Helsingin Sanomat 4.5.1943 (digitoitu)

Uusi Suomi 4.5.1943 (digitoitu)

Digitoidut lehdet luettu kansalliskirjaston digitoiduista aineistoista: digi.kansalliskirjasto.fi

III Kirjallisuus

Baird, Jay W.: *The Mythical World of Nazi War Propaganda, 1939 – 1945*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1974.

Bell, P. M. H.: “Censorship, Propaganda and Public Opinion: The Case of the Katyn Graves, 1943”. *Transactions of the Royal Historical Society*, 1989, 63–83.

Erfurth, Waldemar: *Waldemar Erfurth: sotapäiväkirja 1942–1943*. Toim. ja suom. Pekka Visuri. Docendo, Jyväskylä 2018.

Eskola, Jari ja Juha Suoranta: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere 1998.

Ewers, Justin: “Was Poland’s Wartime Leader Murdered? Forensic tests clarify but fail to solve an old mystery.” *World war II*, 1/2009, 8–.

Fox, John P.: „Der Fall Katyn und die Propaganda des NS-Regimes“. *Vierteljahrs hefte für Zeitgeschichte*, 3/1982, 462 – 499.

Fredheim, Rolf: “The Memory of Katyn in Polish Political Discourse: A Quantitative Study.” *Europe-Asia Studies*, 7/2014, 1165–1187.

Gleason, Timothy: “Decade of Deceit – English Language Press Coverage of the Katyn Massacre in the 1940’s.” *Journalism History*, 3/2017, 132–142.

Haavikko, Paavo: *Päämaja – Suomen hovi*. Art House, Helsinki 1999.

Hentilä, Seppo: ”Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944”. Teoksessa *Suomen poliittinen historia 1809–2003*. 4. painos. Toim. Osmo Jussila, Seppo Hentilä ja Jukka Nevakivi. WSOY, Helsinki 2004.

Herzstein, Robert Edwin: *The War that Hitler Won – The most infamous Propaganda Campaign in History*. Hamish Hamilton, Lontoo 1979.

Johnsson, Peter: *Stalinin murhat Katynissa: ja niiden historialliset jälkipelit 1940–2014*. Suom. Kari Klemelä. Mandarta, Sauvo 2014.

Jokisipilä, Markku: ”Suomi toisessa maailmansodassa.” Teoksessa *Suomi muuttuvassa maailmassa – Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa*. Toim. Erkkä Railo ja Ville Laamanen. Edita, Porvoo 2010.

Jokisipilä, Markku: *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2004.

- Jowett, Garth S. ja Victoria O'Donnell: *Propaganda and Persuasion*. 5. painos. Sage, Newbury Park 2012.
- Junila, Marianne: *Kotirintaman aseveljeyttä: suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2000.
- Jussila, Risto: *Puolivirallisia uutisia: Suomen Tietotoimisto ja valtiovalta 1917–1960*. Otava, Helsinki 2007.
- Jutikkala, Eino: *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. WSOY, Juva 1997.
- Kallis, Aristotle A.: *Nazi Propaganda and the Second World War*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2005.
- Kempf, Wilhelm: "Integration of Quantitative and Qualitative Content Analysis in Media Research". Teoksessa *Journalism and the New World Order – Studying War and the Media*. Toim. Wilhelm Kempf ja Heikki Luostarinen. Nordicom, Göteborg 2002.
- Kilkki, Pertti: "Suomen maanpuolustuslehdistö". Teoksessa *Suomen Lehdistön Historia 9 Erikoisaikakauslehdet*. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1991.
- Kirves, Jenni: "Päivittäinen myrkkyyannoksemme – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa". *Ruma sota – talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Toim. Sari Näre ja Jenni Kirves. WSOY, Helsinki 2008.
- Komaniecka, Monika, Krystyna Samsonowska, Mateusz Szpytma ja Anna Zechenter: "Katyn Massacre – Basic Facts." *The person and the challenges: the journal of theology, education, canon law, and social studies inspired by Pope John Paul II*, 2/2013, 65–92.
- Kosicki, Piotr H.: "Forest, Families and Films: Polish Memory of Katyn, 1943-2015". *East European Politics and Societies and Cultures*, 4/2015, 730 – 760.
- Kramer, Mark: "What was distinctive about Katyn? The Massacres in Context". *Case Western Reserve Journal of International Law*, 3/2012, 569 – 576.
- Kulha, Keijo K.: *Aseveljien Aika. Suomalaisen asevelihengen ja aseveliliikkeen historiaa 1940–1945*. WSOY, Porvoo 1980.
- Kulha, Keijo K.: *Tarkoituksellista tiedotustoimintaa. Sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta vuosina 1943–1944*. Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunta, Helsinki 1972.
- Lauck, John H.: *Katyn Killings in the Record*. The Kingston Press, Clifton 1988.

- Lebedeva, Natalia S: ”Katyn: Valtiollista vääristelyä ja totuuden etsintää 1940–2000”. Suom. Oiva Björkbacka. *Ajankohta: Poliittisen Historian Vuosikirja*, 2003, 14–34.
- Ledford, Kenneth F: *Mass Murderers Discover Mass Murderer: The Germans and Katyn, 1943*. Case Western University School of Law, Faculty Publications, Cleveland 2012.
- Leslie, R. F: *The History of Poland Since 1863*. Cambridge University Press, Cambridge 1980.
- Luostarinen, Heikki: ”Propaganda and Reporting in Total Wars”. Teoksessa *Journalism and the New World Order – Studying War and the Media*. Toim. Wilhelm Kempf ja Heikki Luostarinen. Nordicom, Göteborg 2002.
- Luostarinen, Heikki: *Perivihollinen: Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–1944: tausta ja sisältö*. Vastapaino, Jyväskylä 1986.
- Materski, Wojciech, Anna M. Cienciala, ja Natalia S. Lebedeva: *Katyn: A Crime Without Punishment*. Yale University Press, New Haven CT 2008.
- Paavolainen, Olavi: *Synkkä yksinpuhelu – Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944*. Otava, Keuruu 2006. Alkuperäisteos ilmestyi vuonna 1946.
- Paul, Allen: *Katyn – Stalin’s Massacre and the Triumph of Truth*. Northern Illinois University Press, DeKalb Illinois 2010.
- Peltovuori, Risto: *Sankarikansa ja kavaltajat: Suomi kolmannen valtakunnan lehdistössä 1940–1944*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2000.
- Perko, Touko: ”Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949”. Teoksessa *Suomen Lehdistön Historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980 – luvulle*. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1988.
- Perko, Touko: *Aseveljen kuva: suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*. WSOY, Porvoo 1971.
- Pilke, Helena: ”Hengennostatusta, maisemakuvauksia ja hivenen huumoria – Sanallista sotapropagandaa Suomessa ja Suomesta vuosina 1939–1944”. Teoksessa *Sotapropagandasta brändäämiseen – Miten Suomi-kuvaa on rakennettu*. Toim. Virpi Kivioja, Olli Kleemola ja Louis Clerc. Docendo, Jyväskylä 2015.
- Pilke, Helena: *Korsu-uutisia! Rintamalehtien jatkosota*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2012.
- Rantanen, Terhi: *STT:n uutisia – sadan vuoden varrelta*. Weilin+Göös, Espoo 1987.

- Rentola, Kimmo: ”Katyn – pieni suomalainen jälkikirjoitus”. *Ajankohta: Poliittisen Historian Vuosikirja*, 2003, 35–37.
- Rusi, Alpo: *Lehdistösensuuri jatkosodassa: sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941–1944*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1982.
- Salminen, Esko ja Kauko Suvanne: *Kuvien sota 1939–1945. Propagandalehtiset talvi- ja jatkosodassa*. Otava, Helsinki 1989.
- Salminen, Esko: *Propaganda rintamajoukoissa 1941–44. Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana*. Otava, Helsinki 1976.
- Satter, David: *It Was a Long Time Ago, and It Never Happened Anyway – Russia and the Communist Past*. Yale University Press, New Haven 2012.
- Szymczak, Robert: “The Vindication of Memory: The Katyn Case in the West, Poland, and Russia, 1952–2008”. *The Polish review*, 4/2008, 419–443.
- Tuomi, Jouni ja Anneli Sarajärvi: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi, Helsinki 2017.
- Uola, Mikko: *Rintamamiesten liitto 1929–1944. Vapaussoturien huoltosäätiö*, Tampere 1988.
- Valtonen, Mari: *Kohti lopullista voittoa - Kansallissosialistinen propaganda Lapland-Kurier-lehden uutisaineistossa kesällä 1944*. Pro gradu, Jyväskylän yliopisto 2011.
- Vasara, Erkki: ”Suojeluskuntatoiminnan päättymisen”. Teoksessa *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toim. Jari Leskinen ja Antti Juutilainen. WSOY, Helsinki 2006.
- Vihavainen, Timo: *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*. Minerva, Helsinki 2013.
- Vilkuna, Kustaa: *Sanan valvontaa 1939–44*. Otava, Keuruu 1962.
- Vuorenmaa, Anssi: Aseveliliitto. Teoksessa *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toim. Jari Leskinen ja Antti Juutilainen. WSOY, Helsinki 2006.
- Waltå, Göran O: son: *Poet Under Black Banners – The Case of Örnulf Tigerstedt and Extreme Right-Wing Swedish Literature in Finland 1918–1944*. Uppsalan yliopisto, Uppsala 1993.
- Werth, Alexander: *Venäjä sodassa 1941–1945 II*. Suom. Erkki Ihanainen. Kirjayhtymä, Helsinki 1966.

Liitteet

Liite 1: pilakuva Stalinista Katynin uhrien haudalla, Rintamamies 11.2.1944

